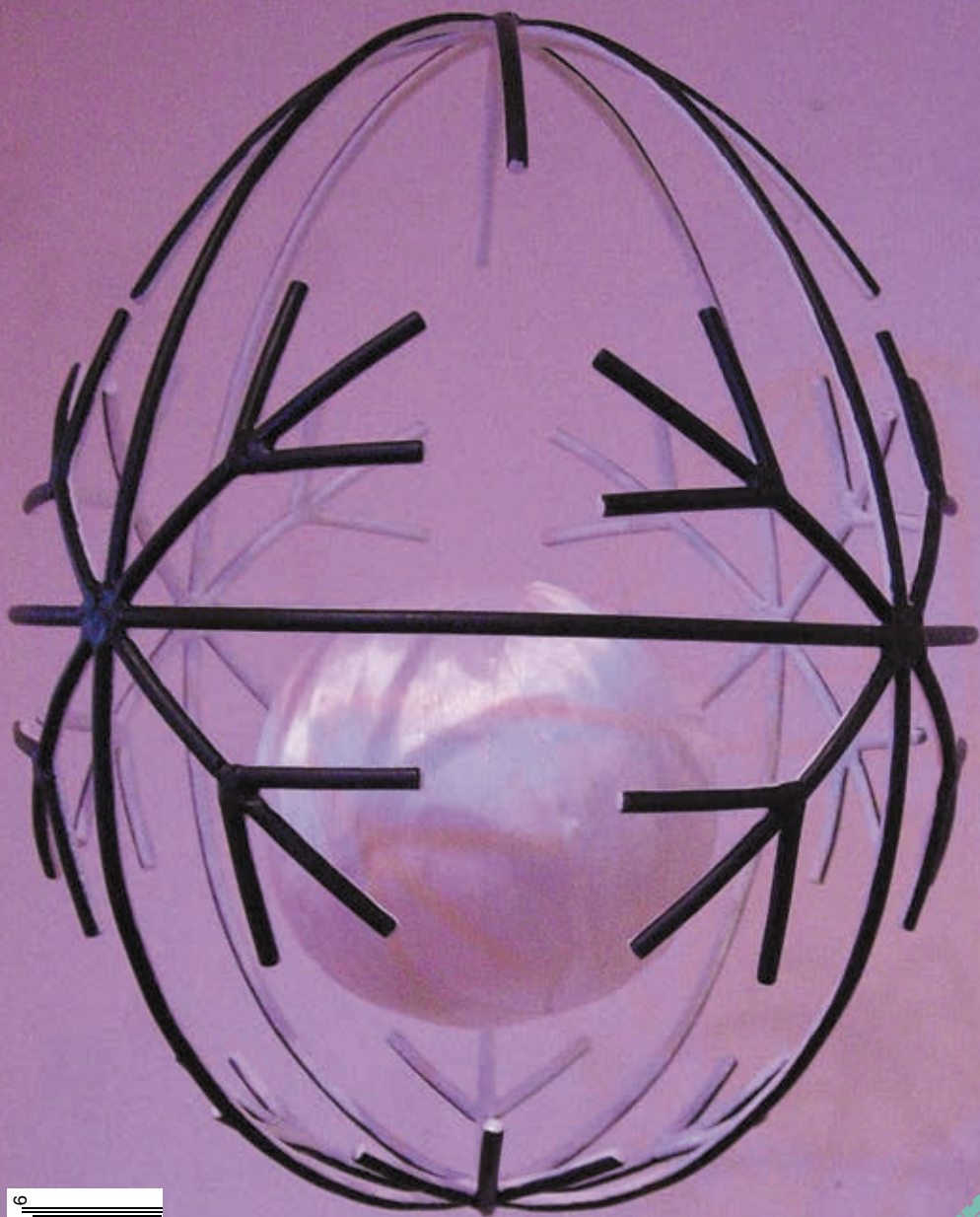

zemplenimuzsa.hu

Zempléni Múzsza

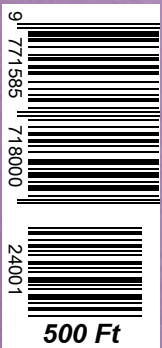
2024 tavasz

Zempléni Múzsza

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXIV. évfolyam
1. szám

2024
tavasz

500 Ft

Klasszikusok – kemény korokból

RADNÓTI Miklós

Első ecloga (részletek)

Quippe ubi fas versum atque nefas:
tot bella per orbem, tam multae scelerum facies;... (Vergilius)*

PÁSZTOR

Régen láttalak erre, kicsalt a rigók szava végre?

KÖLTŐ

Hallgatom, úgy teli zajjal az erdő, itt a tavasz már!

[...]

PÁSZTOR

[...]

Mért vagy olyan szomorú? nem akarsz ideülni a kőre?

KÖLTŐ

Még szomorú se vagyok, megszoktam e szörnyű világot
annyira, hogy már néha nem is fáj, – undorodom csak.

[...]

PÁSZTOR

[...]

Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-e szavaidra e korban?

KÖLTŐ

Ágyudörej közt? Üszkösödő romok, árva faluk közt?

Írok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
ott az a tölgy él; tudja, kivágják, s rajta fehérlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.

Jó neked, itt nyugalom van, ritka a farkas is erre,
s gyakran el is feledek, hogy a nyáj, amit őrzöl, a másé,
[...]

1938

*„Itt, hol a bűn az erény, harcok dúlják a világot, oly sok alakban lép fel a vétek”
(Vergilius: Georgica; Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

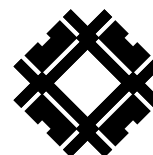
Rovatunk a szépirodalom mindenkori helyzetértékelő és programadó
felelősségére fókuszál, történelmi idők példáival.

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

A **THE** egyetemed

LÁTÓTÉR

KISS Endre:
Filozófia mint stratégia.
Foucault – 2023

5

FIGULA János:
Szerkesztői magatartás
és ami mögötte van.
Faludi Ferenc és
Révai Miklós

21

DANKÓ László:
Vallási turizmus
értékkincsek és fejlesztések
Zemplénben

33

LÁTÓHATÁR

feLUGOSSY László:
A végtelen előtti úton
(Gondolatok és érzetek
Fazekas Balogh István
művészetéről)

52

HEGEDŰS Sándor:
Tiszta tánc és „táncostest”
(Táncesztétikai fogalmak
nyomában)

67

Sárospatak az 1980-as
évek elején egy korabeli
dokumentum tükrében
(közléteszi:
Bolvári-Takács Gábor)

72

LÁTÓSZÖG

BALÁZSI Károly:
Nagy utakról hazatérve
91

VIGA Gyula:
Nagy Géza posztumusz
könyve kapcsán
95

MARÓY Krisztina:
Kritikai divatkutatás és
performativitás. Lépések
egy új diszciplína felé
99

SZATHMÁRY Béla:
Búcsúzásféle atyai
barátomtól, Szentimrei
Mihálytól
103

• • •

*Lapszámunkat Fazekas Balogh
István képzőművész alkotásaival
illusztráltuk. A címlapon a Kassai
kép című festmény, a hátsó borítón
a Kívül-belül (Húsvét fekete-
fehérben) című alkotás látható.*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSc

Dr. Soltész Márton PhD

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszék, Sárospatak

Kiadói és szerkesztőségi postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető áttutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft + postaköltség.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak

Számunk szerzői

Balázs Károly dr. univ. szociológus, közösségfejlesztő, ny. főiskolai docens. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Dankó László* CSc, PhD gépészmérnök-közgazdász, egyetemi docens. *feLugossy László* Munkácsy-díjas képzőművész, performer, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia r. tagja, c. egyetemi tanár. *Figula János* irodalomtörténész, PhD-hallgató. *Hegedűs Sándor* filozófus, táncszótár, címzetes egyetemi docens. *Kiss Endre* DSc filozófus, filozófiatörténész, germanista, egyetemi tanár. *Maróty Krisztina* magyar-esztétika szakos bölcsész, újságíró, szerkesztő, divatszakkértő, PhD-hallgató. *Tusnady László* CSc költő, műfordító, irodalomtörténész, emeritus professzor. *Viga Gyula* DSc etnográfus, muzeológus, egyetemi tanár.

KISS Endre Filozófia mint stratégia

Foucault - 2023

Jelen tanulmány a posztmodern gondolkodásnak a szerző más tanulmányaiban már felvázolt *fejlődéstörténeti* felfogásával indít, amely szerint más, kevésbé jelentékeny indítatások mellett a posztmodern elsősorban a *neomarxizmus* és a *strukturális* közel egyidejű lehanyatlásának folyamatában született. Michel Foucault egy 1970-es szövegét alapul választva a posztmodern filozófia *misszionálási* attitűdjét állítja középpontba. E koncepciót (1) a posztmodern attitűd rekonstruálható prototípusának, (2) a misszionálás tényének és stratégiájának, valamint (3) a posztmodern misszionálás mára megállapítható tényeinek az *empirikus szociológiai* tényállásokkal való összevetésének hármasságában kísérel meg leírni. A misszionálási attitűdöt azonban ki kell egészíteni filozófiai *stratégiai* értelmezéssel. Ez határozza meg a most következő gondolatmenet kereteit. A misszionálás filozófiai stratégiává való kitágítása az egyik újdonság, de egyidejűleg arra is emlékeztetnünk kell, hogy a stratégiként értelmezett gondolatmenet nem teljes rekonstrukció, sajátos *szelektivitás* jellemző rá, amit kitűzött célunk megvalósításakor nem tudtunk, de nem is akartunk elkerülni.

Foucault 1970-es perspektíváját az *A diskurzus rendje* című, széles körben ismert előadás alapján rekonstruáljuk. Stratégiailag Foucault számára világos volt, hogy az a típusú marxizmus, amelyben az akadémiai filozófia, az újbaloldali filozófia, az újbaloldali politikai csoportok és a nagy szocialista és kommunista pártok is egyenlő joggal léteznek, mély válságban van. Feltételezhetjük, hogy Foucault számára az akadémiai marxizmus nem jelentett semmit, az újbaloldali csoportok marxizmusával folytonosan küzdött, amíg a nagy baloldali pártokhoz a láthatóság dimenziójában inkább ellenséges, mint baráti viszony fűzte. Le kellett vonnia a '68-as diáklázadások tanulságait. Tudomásunk van arról, hogy '68 eseményeiben nem vett intenzíven részt. Feltételezzük, hogy '68 nem győzte meg arról, hogy az új baloldal marxizmusa valódi forradalmi erő lenne. Mindenesetre az 1968-as eseménysorozat bizonyosan azt a benyomást hagyta maga után, hogy a '68-as neomarxizmus olyan forradalmi eszme, amelyik nem akar forradalmat csinálni. A marxizmussal való szakítás a filozófia szöveg felszínén kifejtett módon nem jelenik meg, a „marxitalanítás” mégis egyértelmű.

Foucault marxizmus-meghaladásában két sajátos vonás tűnik fel. Az egyik a meghaladás módja. Az eljárás rendkívül diszkrét, ugyanakkor azonban rendkívül határozott. Ezt nem támasztja alá kifejtett kritika, úgy kerüli ki a marxizmust, hogy egy

szót sem szól róla. Az olvasóra bízta, hogy egyáltalán észreveszi-e ezt a mozzanatot. El van hallgatva, amely elhallgatás itt a meghaladás, ha éppen nem a megsemmisítés egyik módja. Foucault e marxizmushoz való viszonyának másik kitüntető sajátossága, hogy az 1970-es időpont *nem valóban kivételes dátum*.

Három dátum egymásra-vonatkoztatása érteti meg a helyzetet. Ennek igazságtartalma akkor is megkérdőjelezhetetlen, ha az újbaloldal millió szereplőjét és tényét természetesen egyetlen szerkezetbe sem lehet beleerőltetni. *1968-ban az újbaloldal a csúcson van, 1975-ben megsemmisül*. Foucault a két időpont között, 1970-ben írja meg művét, amelynek „marxtalanító” stratégiájáról imént megemlékezhattünk.

Foucault magatartása mind a három idősíkban (1968, 1970, 1975) újszerű. Ő nem bírál, nem kritikailag meghaladni kívánja a számos létező marxizmust. Nem akarja megmenteni a marxizmust. Semmit sem akar kezdeni azzal a jelszóval, ami évtizedekig uralkodott, miszerint végre kell hajtani a marxizmus reneszánszát. 2023-ból már világosan látszik, hogy ez a „reneszánsz” erősen félrevezető jelszó volt, hiszen nem Marxot kellett volna megújítani, hanem az intézményes marxizmus hatalmas Kába-kövét, amely elvégzett egy sor történelmi feladatot (amelyekben részvételét azóta sem értékelték ki), amelynek hatalmas komplexumát nem is tudták „szétszálazni” (évekig, ha éppen nem évtizedekig tartott volna), s végül, de nem utolsósorban, amelynek művelői mind Keleten, mind Nyugaton hatalomban voltak, azaz az ő reneszánszuk nem tűnhetett ezért sem végrehajthatónak. Maga a „reneszánsz” terminus önmagában is meggyengítette a saját ideológiát, pozíciót és identitást.

Foucault feltehetően pontosan azt akarta, amit rekonstruált. A rekonstrukció egyes lépései világosak (abban az időben nagyon különösek is, maguk a filozófiai különlegességek, elsősorban a *differentia*-gondolkodás, még nem nagyon tűnnek fel, az újbaloldal szélsőséges kritikáját és a *differentia* új intellektuális vasfüggönyét a kezdetekben még valóban lehetetlen volt megkülönböztetni egymástól). Foucault-t ezért nyilvánvalóan önálló hely illeti meg a marxizmus meghaladóinak sorában. Szórszálhasogató módon még azon is el lehetne vitatkozni, hogy egyáltalán kapcsolatba lehet-e hozni egy olyan argumentációt a marxizmussal, amelyben a marxizmus szó elő sem fordul.

Foucault stratégiájára vonatkozó kérdésünket *azok közösségére összpontosítjuk, akiknek számára stratégiai tartalmú szövegét megírta*. Ez a szöveg nélkülözi a megszokott társadalmi és politikai utalásokat. Ezt a korábbiakban azért nem vetettük fel, mert teljesen hiányzott az érvelésből a marxizmus, amelynek médiumában és fogalmiságával a politika önkéntelenül be tudott volna épülni a gondolatmenetbe. *Azoknak, akiknek a szöveg szól, nincsenek közvetlenül megragadható politikai meghatározásai*. A szövegben egy retorikailag és szemantikailag egyaránt érzékelhető misszionálási szándék húzódik végig, amely azonban sem megszokott teológiai, sem pedig megszokott politikai misszionálásra nem emlékeztet. Nyilvánvaló, hogy ez összefügg a marxizmus kezelésével, hiszen a misszionálás ilyen jelenségét a marxizmusról való hallgatás jórészt már önmagában előkészíti.

Foucault stratégiája tehát misszionál, és a misszionálás azoknak szól, akik őt ott abban a konkrét teremben fizikailag, majd a nyomtatott szöveg médiumában követni tudják. Amire misszionál, az egy sajátos gondolkodásmód és világkép, ez önmagában nem lenne különös, de ez a gondolkodásmód és ez a világkép egyrészt gyökeresen újszerűnek, másrészt végletesen radikálisnak tűnik. Radikalizmusa egyszerre mutatkozik meg a társadalomkép konkrét és a gondolkodásmód logikai-episztemológiai radikalitásában. De ennek a végletes radikalitásnak fellép egy harmadik összetevője is, ami éppen ebben a történelmi helyzetben talán a legváratlanabb. A „marxtalanítás” ennek a harmadik típusú radikalitásnak a legláthatóbb, de semmiképpen sem az egyetlen összetevője. Ez a kettősen szélsőséges radikalitás ugyanis egyetlen korábbi vagy kortárs gondolatrendszerre sem emlékeztet. *Megtestesíteni látszik tehát minden filozófiai újrakezdés legmélyebb törekvését, a teljes eredetiséget*. A három szélsőséges radikalitás bonyolultan fonódik össze, hatásuk egymást szinte meghatványozza.

A konkrét misszionálás folyamat, ami lépésről-lépésre bontakozik ki, és e kibontakozás során válik lehetségessé, hogy az olvasó megértse a stratégiai szándékot. Ebben az esetben bizonyosra vehetjük, hogy a hallgató/olvasó ezt a szöveget nem tudta teljes értékűen dekódolni. Mivel eljárását Foucault teljes mértékben stratégiai célok alá rendelte, rögzítenünk kell ezt a különös helyzetet. A világos stratégiai és misszionáló szándék (mellett, ellenére) a szöveg külön arra irányuló tudományos módszertannal irányított értelmező munka nélkül nem érthető meg. Az érthetőség szempontja nem mondhat ellent a radikalitás szempontjának.

De különleges Foucault stratégiája azok irányában is, akik fizikailag vagy az írás médiumában e tartalmakat hallgatják. Különös csoport ez, nem azért, mert egy különös közös vonása sem jelenik meg a benne összefoglalt egyéneknek. A csoport különösségét első pillanatban az adja, hogy semmiféle szociológiailag, netán politológiailag vagy filozófiailag releváns különös vonása nincsen.

Érthetetlen és dekódolhatatlan szöveg egy semmilyen aktuális jeggyel meg nem határozott csoport számára – ez tehát a kiinduló helyzet. Mindez nem hasonlít tudatos stratégiára, miközben a stratégia tézisének egy pillanatig nem veszítjük szem elől. Ha misszionálásról beszélünk, e fogalmat a kilencvenes évek elején vettem át egy Koselleck-tanítványtól (Kittsteiner). Szinte egyszer sem találkoztam azután a posztmodern misszionáló karakterének még futólagos említésével sem. Ha viszont Foucault stratégiáját keressük, nem lehet kihagyni a misszionálást, ez a stratégia alapja.

Azt, hogy miért kell Párizsban egy érdekes, egyelőre még fel nem ismerhető társadalmi csoportot misszionálni, itt egyáltalán nem tudjuk érinteni. Segít kiigazodni, ha arra gondolunk, hogy az éppen 1968-ban csúcson lévő újbaloldal annyi oldalról relativizálta a jelen szociológiáját és antropológiáját, a leleplezések kifogyhatatlan sorával bombázta az emberek önképét és másokról alkotott felfogását, hogy ennek akár csak passzív tudomásulvétele is feljogosíthatta Foucault egy ilyen kísérletre (hogy helyesen-e vagy sem, nem érintjük). Az újbaloldal és a posztmodern gondolati anyagának érdekes találkozása ezen a területen következik be. Foucault nem méltatja Marcuse számos társadalomelméleti felismerését, az egydimenziós ember és az új,

manipulatív kapitalizmus pozitívításának győzelme már végleges, vagy majdhogynem végleges volt az ő szemében is. *Foucault 1970-es újrakezdése a maga misszionálásával egészen bizonyosan még nem a neomarxizmus 1975-re teendő bukásával függ össze.* Ez az újrakezdés bizonyosan több szálon összefüggött a marxizmus és a neomarxizmus átalakulásaival, de az önmagában vett misszionálás immár az „egydimenziós” ember már létező, de a jövőben minden bizonnyal kialakuló típusa ellen irányult. *Marcuse kritikusan szemlélt parttalan pozitívításával szemben Foucault a kirekesztési rendszerként felfogott társadalom negativitását hirdette meg.* Ez a szorosabban vett misszionálás legfontosabb eleme.

A misszionáló célzatú kijelentés a *társadalmat, mint a kirekesztések rendszerét állítja be.* Ameddig nem tudjuk, hogy mi lesz a tágabb szövegösszefüggés, nem próbálhatjuk meg pontos helyére tenni. Ha azonosítottuk a kontextust, a tudományos-filozófiai, illetve a stratégiai célzat már világosan elválík egymástól. Olyannyira egyértelmű ez az elválás, hogy maga a kijelentés kizárólag stratégiai jellegű lehet, hiszen betű szerinti értelemben szélsőségesen túlzott és ezért tudományosan tarthatatlan lenne, *a kizárólagosan kirekesztő jelleg nemcsak logikailag mond ellent a társadalmi lét törvényeinek, de minden más tárgyi értelemben is abszurd.* Az ilyen radikális és végig vitt kirekesztés kifejtett módon lerombolja a társadalom fogalmát. Ebben az esetben nem nehéz kitalálni a szöveg stratégiai vonalát.

E stratégia pontosan elő akarja írni, hogyan lássák az emberek a jelen társadalmát. S amíg nem határozzuk meg pontosan a szöveg célzatosságának irányát, addig egy ilyen fellépés valamilyen *anarchizmust*, adott esetben valamilyen szélsőséges politikai pozíció anarchizmusát tűnik kifejezni. Ennek megállapítása természetesen még várhat magára. Relevánsabb a kijelentés valóságosan misszionáló jellege, amellyel a misszionálni vágyott emberi közösséget ki akarja szakítani a konkrét emberi társadalom elképzelhető formációi közül, és *a misszionálás konkrét aktusával kíván új emberi csoportot formálni.*

E társadalomkép elfogadtatása, mint az új csoporthoz való tartozás kritériuma transzparens stratégiai cél. Célszerű ezt az irányt a kor lehetséges alternatíváihoz mérni. Összevetni az értelmes alternatívákkal. A bevett társadalomkép elutasítása, az abból való kilépés teljesen nyilvánvaló. A hagyományos értelemben vett politikai szélsőségekkel kimutatható közelség azonban nem megy el a vállalható azonosítástól. A neomarxizmussal való kapcsolat első pillantásra egyértelmű, egy közelebbi vizsgálat előtt azonban már megínog. Számos irányzat éppen a neomarxizmus újszerűségét képviselő áramlatokon belül valóban elmegy a kirekesztés majdhogynem kultuszra emlékeztető jelenlétéig, s ezt igazolnák a neomarxizmus ebbe az irányba mutató kultúrkritikai, társadalomlélektani vagy kultúraelméleti törekvései. Mindezek ellenére a neomarxizmus végül nem adja fel a valóság bármely kritikája közepette sem egy alternatív befogadás, egy új, integratív helyes tudat vagy egy új módon befogadó társadalom vízióját. A fogalmi hasonlóságok ellenére látható, hogy a Foucault-i kirekesztés-elmélet egyáltalán nem folytatása a neomarxizmusnak. A neomarxizmust ezzel szemben éppen a szó szoros értelmében a végpontokig radikalizálja, mégpedig

nemcsak a kirekesztés végső radikalizálásával, de a kirekesztések egész rendszerének felvonultatásával is. Ily módon tehát a „kirekesztési rendszer” kifejezésből a *rendszer* fogalmát is komolyan kell vennünk, hiszen ebben a misszionálásban a végsőig radikalizált kirekesztések valódi logikája, illetve áttörhetetlen és megkerülhetetlen rendszere jelenik meg.

Politikai indulataiban és pszichológiai szenvedélyeiben Foucault hangütése emlékeztet a neomarxizmusra. Azt sem tartanánk kizártnak, hogy valaki ilyen módon olvassa. Mégis nagyon erős meghaladása ez a neomarxizmusnak, amelynek az 1970-es dátum történeti és morfológiai szempontból is szimbóluma. Érdemes tehát keresni annak szerkezeti összefüggéseit, mi lehet vajon a valóságos célja egy olyan stratégiának, amelyik a kirekesztések rendszerének ilyen tökéletesen felépített rendszerében pillantja meg a társadalmi lét specifikumát, s annak elsajátítását stratégiai alapfeltételként kezeli.

A kirekesztés három gyűrűje (*cenzúra, patológia, igazság-probléma*) többféle stratégiai értelmezést lehetővé tenne. A két végletnél kiindulhatnánk egyrészt a séma leegyszerűsített, némiképpen propagandisztikus jellegéből („csak kirekesztés lenne a társadalom”), a másik oldalon a propaganda-jelleget erősítendő éppen az agresszív kultúrforradalmi jellegét húzhatnánk alá. Ezzel szemben ezen a ponton szó szerint értenénk ezt a stratégiát. Feltételezzük, hogy Foucault a misszionálandó közönség tudatát akarta átalakítani. Feltételezzük, hogy Foucault komolyan vette Herbert Marcuse *Egydimenziós ember*ének koncepcióját. Mint annyi más esetben, most sem azok az egyes mozzanatok lényegesek, amelyek a szexualitás vagy a forradalom középponti kérdéseiben jelennek meg, inkább a diagnózis elfogadása és belátása. Marcuse műve gazdagabb elméletileg, mint ahogy a róla kialakult és paradox módon többnyire ugyancsak „egydimenziós” értékelések láttatni engedik. A modern társadalom, azaz a modern tudatipart működtető nyugati, elsősorban amerikai társadalom elemzésében nemcsak elméletileg érvényes képét adja befogadás és kirekesztés gyökeresen új viszonyának, de elméleti elemzése igen könnyed és látványos módon igazolódott a kor társadalmi valóságában. A marcuse-i elmélet ennyire látványos megfeleltethetősége a reprezentatív modern társadalom valóságának volt éppen az a mozzanat, ami miatt szinte egy optikai csalódás egyértelműségével hagyták figyelmen kívül Marcuse teoretikus differenciáltságát.

Mindezt nem felesleges elmondani Marcuse művének felidézésekor azért sem, hogy Marcuse társadalom- és emberképének eredményeit a maguk helyén tudjuk értelmezni. Az *Egydimenziós ember* sokszorosan interdiszciplináris, élesen támadó és mélyen teoretikus fénnel világítja át az akkori nyugati társadalom emberét. Különös erénye, hogy a legmodernebb életvilág elemeit nemhogy nem marginalizálta, de egyenesen középpontba állította, elsősorban a fogyasztást és a modern mediatisáció világát. Eredményeit ezért a legtöbbször csak erőteljesen leegyszerűsítő megfogalmazásokkal tudták közvetíteni, amiért még a 2020-as években is marad tennivalója a filozófiának a Marcuse-kutatásban. De akármilyen komplexek Marcuse mindig szimplának beállított eredményei, annyi bizonyos, hogy az „egydimenziós ember” új

ember is volt. Azok, akikhez Foucault a maga stratégiai üzeneteit intézi, *ha talán nem is voltak még „egydimenziós emberek” (akiket már nem csak Marcuse szemüvegén volt lehetséges tudomásul venni), de annak a biztosra vehető veszélynek voltak kitéve, hogy azok lesznek.* Ez is a posztmodern rejtett dimenziója.

Ha nem is tehetünk kísérletet arra, hogy rekonstruáljuk azt az új embert, aki Marcuse rekonstrukciójában megjelenik, *de ennek az új embernek a létével Foucault már tisztában van, s ez meghatározó része nemcsak konkrét misszionálásának, de történelemszemléletének és társadalomkritikájának is.*

Az Egydimenziós ember befejezettnek tekinti a tudatipar sikereire épülő pozitív integrációt. Egyetlen nagy társadalomról beszél. Megváltoztatva látja nemcsak a szokásokat és a kulturális értékeket, de magát az emberi természetet is. A modern társadalmi gépezet befogadási mechanizmusai elérték végső céljukat. Az univerzális befogadás társadalmának nemcsak a valósága született meg, de örökös újatermelésének és újatermelődésének feltételrendszere is. A pozitivitás egydimenziós emberének nemcsak a valósága született meg tehát, hanem véglegesnek tekinthető reprodukciója is. Ha az imént azt kérdeztük, mire, kire vagy mi ellen irányul a kirekesztésének rendszerével operáló misszionálás, akkor érdemileg *az egydimenziós ember újatermelésének kisiklatása a valóságos cél.*

Foucault-t sem a szokványos polgári társadalom ítélete, sem a politikai szélsőségek, sem az újból nem foglalkoztatja igazán. *Igazi kiindulópontja az egydimenziós emberek valósága,* amelyet – Marcuse-val egyet értve – maga is élő, befejezett valóságnak tekint. Foucault nem Marcuse filozófiáját elemzi, érdeklődése nem elméleti. Amit tesz, nem más, mintsem hogy a neomarxizmus diagnózisát tekinti koncepciója támadáspontjának.

Foucault eljárásait lehet „alulról fölfelé”, azaz az egyes konkrét tézisek felől az általánosítás irányában, de lehet „fölről lefelé” is, azaz a már fölismert összefüggésből kiindulva lefelé rekonstruálni. Mi azt a köztes megoldást választjuk, hogy egy-egy példán keresztül „alul”-ról indulunk ki, hogy azután az általánosítás birtokában immár a stratégia lényegével tudjunk foglalkozni, és ha szükséges, onnan lefelé is el tudunk indulni.

A politikai filozófia, illetve a társadalomelméleti újítások értelmezése a *történeti perspektívák megváltozásának* kényszerűségein át képes csak érvényesülni. Világossá kell tennünk, hogy 1970-ben, azaz az 1968-ban még meg nem rendült új- és szélsőbalosság szféráiban hasonló újítások garmadájával találkozunk. Eközben nem lehetünk biztosak abban, hogy ugyanaz az olvasó, aki esetleg felfigyel egy-egy ilyen változásra, észreveszi-e azt, hogy a szöveg következetesen végrehajtott gyökeres „marxitalanításon” ment át.

Az első stratégiai elmozdulás a *társadalomképben* jelenik meg. Szemben a társadalommal elméletileg foglalkozó felfogások túlnyomó többségével, Foucault módszertanilag és szemléletileg egyaránt olyan meghatározást ad, amelyben a pozitivitás és a negativitás addig ismeretlen módon keverednek. Általánosíthatónak tekinthető (és annak is szánt) társadalomképe a *társadalmat, mint kirekesztések rendszerét* írja le.

Ez negatív leírás, de a negativitás pozitívnak, egy kritikai, de alapjaiban pozitív eljárás eredményeként tűnhet fel. A meghatározás szemmel látható közvetlen hiányosságait (lehetséges-e olyan társadalom, amelyik kizárólag csak kirekesztésből áll) tökéletesen elnémtja a negatív eredmény pozitív elemzési végeredményként való megjelenítése, amely emiatt még jóval radikálisabbnak tűnik, mint azok az értelmezések, amelyek kötelességszerűen vegyíteni kénytelenek a pozitív és negatív elemeket. A negatív végeredmény negativitása emiatt tehát nemcsak pozitívnak tűnik, de még bátrabbnak is, mint egy szokványos megközelítés. Érdekesen léphet be ide Marx, akinek kapitalizmus-kritikáját egyáltalában nem érinti, hogy *mind a kapitalizmusról, mind pedig az azt hordozó polgári társadalomról egy sor pozitív megállapítást ne tegyen.* Foucault-ban megvan a *határátlépésnek* egy eleme: a kirekesztési rendszerek kizárólagosságát ugyanis nemcsak szubjektív érzésünk érezheti túlzásnak, de annak rekonstrukciója *fogalmi és szemantikai határátlépést* is jelent. Egy-egy ilyen határátlépés, ha annak egy koncepcióban kiemelten fontos jelentősége van, *mutációnak* tekinthető, ráadásul nem csak szubjektív módon.

Egy következő sajátosságát a politika- illetve társadalomértelmezésnek a kommunikációs helyzet szereplőinek meghatározása teheti lehetővé. Ezek a szereplők részben a beszélő, a valódi kommunikációs helyzetben behelyezett filozófus (ez a helyzet minden valószínűség szerint valóságos kommunikációs helyzet volt) és maga a közönség, amely a megszólításból kinövő gondolatmenetet egy kibontakozása elején álló új gondolkodás manifesztációjaként érzékelik. Szerepük az első pillanattól kezdve instrumentalizálódik. Nem partikuláris véletlenszerű közönséget képviselnek, hanem kezdettől fogva filozófiai közösséget, aki hallgatva a filozófus ajánlását, hamarosan filozófusként fog dönteni. A döntés kétirányú lehet: vagy követni fogják Foucault új gondolkodását, vagy nem, de ha nem, akkor a döntés alanya *további mentális reflexió nélkül kiválik mind a kommunikációs, mind pedig a filozófiai folyamatból, amelyben többé semmilyen szerepet nem fog játszani.*

Foucault újítása a társadalom és politika szemléletében ebben az összefüggésben is érvényesül. Itt sincsenek politikai vagy társadalmi ismérvek. Ebben a kommunikációs folyamatban sem a filozófus, sem a filozófiai közösséget képviselő közösség nem a maga társadalmi és politikai meghatározásainak érzékelhető jegyeivel lép. Arra gondolunk, hogy bármely valóságos kommunikáció valamilyen szempontból képviseli mind az előadó, mind a közönség társadalmi- politikai arculatának legalább néhány olyan vonását, amelyek felismerhetővé teszik ezeket a szereplőket.

Foucault stratégiáját akarjuk jellemezni. Két mozzanatot emeltünk ki. Foucault új világba szeretné magával vinni közönségét. A legfontosabb összefüggésekben a negatív és pozitív meghatározások együttese azt szuggereálja, hogy semmi sincs úgy, ahogy gondoljuk. Alap beállítódásaink ugyan lehetnek helyesek, de mindez egy olyan új univerzumban fogalmazódik meg, amelynek határai a meglévő világ határain kívül vannak. Sem a filozófus, sem a misszionálódni vágyó közönség nem jellemezhető azokkal a fogalmakkal, amelyek eddig érvényben voltak. A radikális kritikának nincsen saját nyelve. Olyan filozófiai világ felé haladunk, amely ugyan hasonlít az új

baloldal számos radikális iskolájának kritikájára, de nemcsak, hogy nem azonos azzal, de pozitív és negatív összjátékából olyan új állapot rajzolódik ki, amely a pozitivitás irányokba (látszólag valóságos) mutat, amíg megfogalmazódó lehetőségét tekintve negatív (a róla szóló lehetséges meghatározások negatívak).

Foucault stratégiája olyan új osztály kialakítására irányul, amely igen hasonló a neomarxizmus által éppen abban a korban szinte már végérvényesen megszervezett új osztályhoz, amelynek kvázi-értelmiségi jellege oly élesen üt el a köztudatban létező bevezetett osztályokétól. A misszionálás logikája egyértelmű. Azok válnak az új osztály tagjaivá, akik követni akarják és követni is fogják ezeket a tanokat. Teljesen nyilvánvaló, hogy aki ezeket a tanokat nem akarja, vagy nem tudja követni, az érdektelenné válva kiírja magát Foucault épülő osztályából.

A stratégiának immár inkább célképzete, mint eszköze a társadalom kirekesztések rendszereként való beállítása. A kirekesztés, sőt, a teljes kirekesztési rendszer Foucault gondolkodásának alapjaiból következik. Elviekben a kirekesztés elleni harc nemcsak általában haladó, de a polgári emancipáció és a marxista emancipáció korszakainak lezárása, azok tartalmának észrevétlen átvétele, valódi kisajátítás, ügyes lopás, ami megemeli a készülő misszionálás értékét és fontosságát, s realizálja Foucault igazi arcát. Foucault igazi arca: túltenni radikalizmusban minden előzőn, ugyanakkor elkerülni a közvetlen és kiszámítható politikai konfrontációt. Ez a klasszikus áforradalmiság képlete, de ennek közvetlen értékelésébe még nem bocsátkoznánk bele, hiszen akkor ide kellene illeszteni a neomarxizmus bukásának egész történetét. Az a helyes álláspont, ami a hetvenes évek közepén is volt: ennek az új ál-forradalmiságnak haladékok (moratóriumot) kell adni, s a maga történelmi előre haladásában kell mérlegre tenni.

A kirekesztés az emancipáció ellentétes rajzolata, árnyképe, nagyon radikális, de nincsenek tartalmi meghatározásai (hiszen negatív). A kirekesztés rendszere, mint egy egész társadalom leírása pedig maga is kirekesztő, kirekesztően doktrinér, hiszen csak a kirekesztés attribútumát engedélyezi a társadalom leírásának. A kirekesztés társadalma abból a szempontból is doktrinér, hogy egyes elméleti megállapításokat az alapdefiníció társadalomontológiai szintjén általánosít, ezzel megfelel *egy uralkodó intellektuális véleménynek*, ami, mint vélemény, lehet helyes, ezzel együtt sem szolgálhat érvényes társadalomkép alapjául. Ezzel az abszolutizált kirekesztés a szupermodern filozófiai szövegösszefüggés ellenére akként lepleződik le, ami, *ideológiai eszköznek egy egyelőre még nem teljesen kifejlesztett hatalmi harcban*. A kirekesztési rendszerek, látszólag, politikai, s legfeljebb a politikán át szociológiai vagy társadalomelméleti irányban kísérlik meg osztályozni a társadalmat. Ez a kategorizálás azután alkalmasnak bizonyul Foucault szemében arra, hogy eszmei erővé válva ezzel már misszionáljon is. A kirekesztési rendszerek valósága átvezet a posztmodern *kognitív* dimenzióhoz. Innentől fogva Foucault számára már csak az a tét, milyen lépésekben és milyen ellenfeleken mutassa ki a kirekesztés általános érvényét. Amely tárgyon sikerül kimutatnia, az elveszíti legitimációját a követők szemében, mint társadalmi tárgy vagy társadalmi tény. *A kirekesztés alapgondolata tehát nem egy gazdag társadalomleírás eredménye, de kíméletlen bunkósbot*, amellyel ki akarja irtani a misszionálandó társadalomban a tár-

sadalmi integrációnak még az írmagját is. Persze az absztrakt kirekesztés felvetése a maga módján mindig igaz, ahogy Amerikára nézve mindig igaz marad, hogy ott aztán verik a négereket.

Ezek után már még csak nem is szociológiai, de egyenesen a közvetlen szemlélet számára is problémátlanul megmutatkozó jelenségekre összpontosít Foucault a rendszer elemzésében. Triviális kirekesztésként értelmezi a cenzúra jelenségét, ezek után egyszerre szokványos és extravagáns kirekesztés a pszichikai betegekkel való bánásmód, hogy végül tudatosan kiválasztott, ám mindvégig gondosan megőrzött homályos megfogalmazásokkal a társadalmi nyilvánosság előtt megfogalmazható „igaz” és „hamis” közötti eltéréseket is bele tudja foglalni a szokványos kirekesztések birodalmába. E három lépés koherens és homogén sorozatként tűnik fel, miközben ezekben a kognitív elem sokszoros nagyságrendű mutációk eredményeként jelenik meg.

Ez a posztmodern fogalomalkotás, amit visszatérően kitágított kategorizációnak nevezünk, és amelynek addigi többszörös kategorizációjára már valamelyes tipológiai érvénnyel ki szerettünk volna térni, tökéletesen képes elfedni az egymást követő kirekesztési rendszerekben realizálódó kognitív szándékokat. Mivel stratégiai írásról van szó, nem tehetünk mást, mintsem, hogy azt feltételezzük, hogy ez az eljárás tudatos. Ha pedig tudatos, akkor szándékosnak is kell mondanunk, amely szándékok között az első mindenképpen az, hogy a társadalmi kirekesztések felsorolásakor az olvasó ne vehesse észre *a társadalmi jelenségeként leírt kirekesztő fenomenének egymástól gyökeresen eltérő kognitív minőségeit*. Foucault szokványos társadalmi jelenség-sorban próbál bemutatni olyan eltérő tárgyiasságokat, amelyek erőteljesen eltérő kogníciós beállítódásokat írnának elő. Ezen a ponton sem vállalkozunk arra, hogy megkíséreljük megmagyarázni Foucault szándékait, mégis a konkrét szándékok felmutatása nélkül is világos, hogy valamilyen szándékok léteznek. A kivételes eljárás lényege: háromféle kirekesztés jelenik meg, nyilvánosan azonosítható társadalmi jelenségekként azonban mindenféle sajátos kognitív dimenziót nélkülöznek.

A cenzúrárt követő második kirekesztési rendszer a mentális egészség és betegség határának megvonása. A mentális egészség és betegség közötti különbség eldöntése a modern civilizációban immár nem a társadalom megítélésétől függ, e különbség nem azon épül fel, hogy a mentális betegekkel való bánásmód magán viseli-e a valóságos kirekesztés jegyeit vagy sem, ennek eldöntése egy erre szakosodott társadalmi tevékenység kiválasztott művelőjének ítéletétől függ, azaz orvosi, másképpen tudományos probléma. E második számú kirekesztés elemei kognitív szempontból kettősek. Egyrészt el van hallgatva, hogy a normalitás és patológia közötti határ tudományos döntés eredménye, azaz nem lehet közvetlenül a társadalmi kirekesztésé. Magától értetődő közhely, hogy az, amit kirekesztésnek nevezünk, nem tudományos, hanem érzelmi és félig intézményes döntés következménye. Mivel Foucault közvetlenül a társadalmi kirekesztésnek rendeli alá a patológia diagnózisát, ezzel akaratlanul *a társadalmi kirekesztést ruházza fel kognitív tulajdonságokkal*. A valóságos kognitív dimenziót elhallgatja, a kogníciós tevékenységet viszont hibáztatja. Foucault jól definiált és szokványos társadalmi tevékenységként értelmezi a mentális betegségek áldozatainak

kirekesztését, azaz eltitkolja a kirekesztés gyakorlata mögött álló rejtett kogníciós ugrást, amit már egyszer mutációnak neveztünk. Ennek az eljárásnak rögtön két áldozata támad: az egyik az az olvasó, aki szó szerint veszi ezt az értelmezést, s a jövőben azt fogja gondolni, hogy a pszichiátriai betegek kirekesztése nem több mint szokványos társadalmi kirekesztés, mint kirekesztés ugyanis nem különbözik a nem sokkal korábban felsorolt cenzúra jelenségétől. *A másik áldozat a tudományos pszichiátria.*

Mind a két „áldozat”-on, mind az áldozati karakter további dimenzióin bőszesen lehetne vitatkoznunk. Mostani célunk azonban nem több annál, mintsem, hogy megmutassuk: Foucault igen bonyolult kognitív összefüggések létét rejtje el a szokványos kirekesztési rendszerek közé való besorolással. Ezt talán úgy is meg lehet fogalmazni, hogy Foucault arra akarja rávenni olvasóját, hogy egy kognitív szempontból igen bonyolult jelenséget szokványos, további magyarázatra nem szoruló jelenséggént érzékeljen. Stratégiája akarva-akaratlanul hátsó szándékot tükröz. Amikor arra készíti hallgatóságát, hogy önmaga teljes társadalmi helyzetét és ebből következően önmaga identitását e három, nála szorosan egymásra épülő kirekesztési rendszerben helyezze el, *olvasóját rejtett módon ezzel a gesztussal kognitív változásra akarja rávenni.* A felszínen érzékelhető látszat ellenére ugyanis a hallgatónak (olvasónak, a misszionálás célcsoportja tagjának) valójában nem saját, egyedi társadalmi helyzetét kell önmagának (szabadon) elhelyezni egy szokványos társadalmi térben, de immár egy új kogníciós rendszer segítségével másképpen kell elképzelnie azt a teljes társadalmi teret, amelyben önmagát el kellene helyeznie. A feladat tehát valójában egészen más. Hagyományos módon kifejezve tehát *nem a saját szemében evidens társadalmi helyzetét kell újra elhelyeznie, egy szokványos társadalmi térben, de megváltozott gondolati struktúrákat kell működtetnie,* miközben természetesen a társadalom sem maradhat „szokványos”, hiszen az egész társadalmi tér ugyancsak az új gondolati struktúrák átvilágításában jelenik meg. Mindkét változás egyértelmű és befejezett (új gondolkodásmód, új társadalom), mindennek azonban ebben a pillanatban még nem kell azt jelentenie, hogy a két változás Foucault retorikájának célzott alanya számára már feltétlenül teljesen tudatossá vált. Miközben a megcélzott egyénnek és csoportnak *látszólag csak egyes fontos nézeteit kell megváltoztatnia, valójában teljesen új gondolkodásmódot kell felvennie,* sőt, ami még egészen bizonyosan jó ideig nem válhat tudatossá előtte, *nemcsak teljesen új gondolkodást mint egészet, de még a gondolkodás egy egészen új logikáját is.* Az így létrejövő üzenetsomag a régi módon nem értelmezhető. Nem nézeteket terjeszt, jöllehet látszólag azt teszi. Nem politikai elemeket terjeszt, jöllehet látszólag ezt is teszi. Nem politikai ideológiát terjeszt, pedig látszólag ezt is teszi. Teljesen új társadalmat közvetít a hallgató számára, ami egészen más, mint amit a hallgató addig láthatott. De ennek az új társadalomnak a logikája ennyi idő alatt még nem rekonstruálható, csak e logika körvonalai érzékelhetőek (ha egyáltalán lehetséges „érezkelni” egy logikát). A társadalmi helyzet leírása mögött Foucault új ideológiát erőltet rá a hallgatóra. *Az „ideológia” kifejezés erre a helyzetre alkalmazása elkerülhetetlen,* jöllehet az eddig felsorakoztatott foucault-i elemek egymásra vonatkoztatása nem feltétlenül illik bele az eddig már jól bevezetett ideológia-fogalmak

valamelyikébe. Az ideológia definíciója azonban mindenkor lehet kétirányú erőfeszítés eredménye. Lehet egyrészt az eddigi ideológia-meghatározások jogos alkalmazása (például a „léthezkötöttség” paradigmáé), másrészt pedig el lehet indulni az ellenkező irányból, ami szerint ideológia az, ami egy aktuális helyzetben eljuttatja az ideológia szerepét. Ezt a szerepet azonban Foucault eddigi érvelése mindenképpen betöltötte, ezért a későbbi tudásszociológiai finomságok kidolgozása előtt használhatjuk az ideológia fogalmát (amivel persze azt ismét nem akarjuk mondani, hogy az eddigi gondolatmenet *kizárólag* ideológia lenne). Feltesszük, hogy a most ideológiai funkciót ellátó gondolatmenet a későbbi vizsgálatok eredményeként új típusú ideológiaként fog megjelenni. Az eddig előadott foucault-i diskurzus ideológiai karakterének részleteivel azért sem szükséges részletesebben foglalkoznunk, mert az a meggyőződésünk, hogy az ideológiai funkció olyan széleskörű és általános, hogy a szűkebb tudásszociológiai szempontból legkülönbözőbb gondolati alakzatok képesek ellátni ideológiai funkciót. Ez nem mond annak ellent, hogy a Scheler–Mannheim-féle léthezkötöttségi paradigma nagy tisztelői vagyunk, de még a léthez-kötöttség sem nélkülözhetetlen összetevője az ideológiai funkció ellátásának.

A kirekesztési rendszerek hármassága a szó szoros értelmében *másik kognitív világba* vezeti olvasóját, amelynek eljárásmodja mindenesetre példanélküli, és teljes értelmezését csak a legkésőbbi kirekesztési rendszer bevonásával fogjuk tudni feltárni. Mindenesetre egyértelmű, hogy ez a misszionáló stratégia *nem nyílt,* kezdetektől hordoz magában egy előre kialakított *zárttságot.* A megszólított társadalom számára nyilvánvalóan le akarja leplezni azokat az ajánlásokat, amelyek segítségével az aktuális hatalom próbálja meghatározni ugyanezt a társadalmi helyzetet. Előre haladva azonban az egyes kirekesztések rendszerében érdemileg már nem konkrét társadalmi helyzetekről vagy társadalmi viszonyokról, de kogníciós műveletek végrehajtásáról van szó. Ítéletek elfogadásáról, a tudat megváltoztatásáról, azaz, és ezzel máris visszatértünk az előző gondolatmenethez, *ideológiáról.*

Ebben az esetben nem egy lehetséges társadalmi helyzet (léthez kötöttség!) vezet egy lehetséges ideológiához, hanem *egy ideológia előzetes elfogadása irányít valakit egy társadalmi helyzetbe.* Ismételjük, hogy jöllehet ebben az esetben az ideológia fogalmának új, azt is mondhatnánk, hogy posztmodern értelmezéséről van szó, ettől ez a kognitív eltolódás még probléma nélkül beletartozik az ideológia fogalmába.

Nem kétséges, hogy a második kirekesztési rendszer felvázolásakor Foucault tudatosan *provokál.* Az örület, azaz a pszichiátriai betegségek meghatározásakor kétségtelenül törekszik arra, hogy elkerülje a nyílt fogalmi meghatározást, nem fogalmazván meg kategorikusan, hogy a patológia társadalmi termék, és sokféle más semlegesítő-enyhítő jellegű nyelvi megfogalmazással él. Ettől függetlenül nem lehet kétséges, hogy a normalitás és a patológia viszonyában a *társadalmi kategorizációé* a döntő szó. Mindez – a tudományok intézményes kognitív munkájának kikerülésével – az eredetileg szokványos társadalmi viszonyt kognitív viszonyra alakítja, amely viszont csak akkor válik elfogadhatóvá, amikor az olvasó megteszi előzőleg az ezt lehetővé tevő kognitív lépést.

Ezen a ponton ismét szükséges felhívunk a figyelmet arra, hogy Foucault e fontos szövegét elsősorban stratégiájának megértése érdekében vizsgáljuk. Ezért az *igaz* és a *hamis* most következő megkülönböztetésének is elsősorban a stratégiai oldalait kell kiemelnünk. Ismeretelméletileg számunkra ezért az kívánczik a gondolatmenet előterébe, hogy ez a gondolat feltűnően erős *támadás az ismeretelmélet* ellen. Ezt az attitűdöt Foucault ugyan betűszerinti értelemben nem vállalja föl, de álláspontját végső soron csak így lehet értelmezni, hiszen az igaz és a hamis megkülönböztetésében végül a hatalomnak adja az első szerepet. Mivel azonban jelen kérdésfeltevésünk stratégiai irányú, ezért a koncepció két vonulata kerül elsősorban előtérbe. Az első az a *törtélen* stratégiai szándék, hogy az adott történelmi pillanatban *teljesen új* filozófiai újrakezdéshez jusson el. Ez önmagában egyrészt kétségtelenül belül marad a filozófia területén, mégis, e szándéknak van stratégiai kifutása, amelynek intenzitása magasabb fokú nem is lehetne. Ilyen, hogy a filozófus a teljes újrakezdést szimbolizálja, a valóságos kommunikációs helyzet az újrakezdés drámai megjelenítése. Ilyen a fogalomhasználat, amely természetesen *teljesen* nem térhet el a közönség számára megértésben még követhető fogalmiságtól, de saját kitágított fogalomalkotási technikájának szélső határán mozog, hogy azután ezt a logikát hamarosan a szemantikával, azaz fogalmi tartalmakkal is kiegészítse, s a már éppen hogy bevezetett kitágított fogalomalkotással nyomban új valóságképet vázol fel.

A vizsgálat stratégiai szempontja meglepően termékenynek bizonyul. Azzal, hogy a kezdetektől fogva erre összpontosítunk, a filozófiai, vagy éppen az addigi filozófiákra emlékeztető olvasási lehetőségek elcsodálkoztató mértékben veszítik el megszokott filozófiai értelmezhetőségüket, és szemünk láttára alakulnak át tudatos stratégiává, vagy ahogy neveztük, részünkről értékítélet nélkül gondolt *misszionálássá*. Hasonló módon lehetne stratégiaként értékelni például a kirekesztési rendszerek problémájának felvetését már önmagában, majd ezen belül például a három kirekesztési rendszer konkrét egymásutánját, amely sorrend egy konkrét stratégia sikerének valószínűségét ugyancsak nagymértékben növeli meg.

A teljes újrakezdés látszatának, majd valóságának stratégiai jellege azonban nem csak az érvelésmód ilyen döntő részleteinek egybehangzó felmutatásával közelíthető meg. A teljes újrakezdés nagymértékben *tartalmi* is, még akkor is, ha ezt a megfogalmazás diplomáciája részben enyhíti, részben a felismerhetetlenségig eltávolítja, részben a többszörös értelmezési keretben betűszerinti értelemben letompítja. Általában feltételezhető volt, hogy ez a kétértelműség szerephez jut majd, hiszen ennek révén érdekes hasadás keletkezik a filozófus üzenetének átütő *egyértelműsége*, illetve a középpontban álló jelenség valamennyire még a hagyományba besorolható *megfogalmazhatósága* között. Ezt a lehetőséget a szakirodalom egy része már kihasználta azzal, hogy Foucault különleges támadását az ismeretelmélet ellen „domesztikálják”, s így majdhogynem egy éppen feljövőben lévő, *a filozófián belül lévő új elmélettel* képesek magyarázni azt. A stratégiai üzenet az ismeretelmélet radikális megtámadása, szükség esetén még azt az árat is megfizetve ezért, hogy innentől fogva a saját lábán megálló ismeretelmélet megalapozását átengedhetik a hatalomnak. Az egész gon-

dolamenet a „vágy” és az „intézmény”, az „egyén” és a „hatalom” harcára épül fel. Ez a harc a teljes újrakezdés kizárólagos alapgondolata. Ebben a harcban kerül sor arra, hogy az „igaz” és a „hamis” közötti különbség kijelölésének hatalmát a hatalom javára írja át. Ez azonban olyan stratégiai lépés, amelyik az egész addigi filozófiát zárójelbe teszi. A hatalom ezen át abszolutizálódó támadása voltaképpen erősíti a hatalom omnipotenciáját, miközben eliminálja az addigi filozófiákat, olyan filozófiákat, amelyeknek aktuálisan nem sok közük van a hatalomhoz, de amelyek rendre az akkori hatalom *ellenében* emelkedtek fel.

A stratégia ekkor hirtelen megkettőződik. A hatalom ellen meghirdetett mérközésről kiderül, hogy az a filozófia elleni mérközés is. Valamivel konkrétabban kifejezve ez a megkettőződés teljes egészében bizonyára nem volt követhető az eredeti valóságos kommunikációs helyzetben. A megkettőződést, azaz a filozófiaellenesség beépülését, valamilyen szinten bizonyítani akarja, ez a bizonyítási folyamat azonban – nyilván szándékosan – utalásszerű marad, s ha valaki – mint most ebben az összefüggésben e sorok szerzője – ezt ismerteti, az ismertetés érdekében maga végezheti el Foucault helyett a rekonstrukció eredeti munkáját. Az „igazság” és a hatalom viszonyának első szintje világos, és az eddigiekben már ki van mondva, az „igazság”-ot a hatalom definiálja, a filozófia meghaladása befejeződött. A tézis szelleme már meghatározza a szöveget, amikor ez a felemás bizonyítási folyamat elindul. Foucault ebben a bizonyításban az egyes tudománytörténeti korszakok eltérő „igazságai”-ra hivatkozik (ami a francia tudománytörténet kedves működési területe volt, a hozzáértő közönség számára tehát ismerős terep). Nem elégszik meg azonban ennyire triviális magyarázattal, és az egymást váltó tudománytörténeti korszakok mögé elhelyezi Nietzsche „a hatalom akarása” fogalmának egy nem kevésbé triviális változatát. Sajnálatos módon azonban a Nietzsche-től átvett hatalom-fogalom és saját gondolatmenetének addigi hatalom-fogalma között nincsen érdemi átfedés. Az átvétel célja egyébként az, hogy az egyes konkrét tudománytörténeti korszakok eltérő igazság-fogalmainak eldöntésében az egyes konkrét korszakok hatalmi viszonyai játszották a meghatározó szerepet. Foucault-nak igazolnia, de legalábbis utalnia kellene eközben arra, hogy az egyes történelmi korszakokban megjelenő, *eredőként funkcionáló* igazságfogalom specifikusan a mindenkori hatalom terméke.

Foucault két lépés helyett három lépést tesz. Az igazság-fogalmat azonosítja egy-egy történelmi korszak igazságfogalmával, amelyből az a fogalmi automatizmus következik, hogy jelen igazság-fogalom sem működhet a hatalom nélkül. Ezt követi a második lépés, amelyben az egyes korszakok igazságfogalmai mögé a mindenkori hatalmat helyezi. A harmadik lépésben bizonyítania kellene, hogy a hatalom valamilyen konkrét módon határozta meg az egyes tudománytörténeti korszakokat.

Foucault misszionálásától így csak azok maradhattak biztonságban, akik nemcsak tudták, mi az ismeretelmélet, de még az ismeretelmélet történetét is ismerték. A többiek úgy gondolhatták, hogy teljesen új filozófiai újrakezdés boldog résztvevőiként tekinthettek le a filozófia több ezer évének sikertelen munkáira. Jó érzés lehet az ilyen.

Általánosítva: a dekonstruktivitás eszkalációjának egy pontja már nem csak a gondolkodás vagy a tudomány, de azon társadalomontológiai állandók tényszerű létébe is ütközik, amelyek nem oldhatók fel ideológiakritikában vagy tudásszociológiában, még akkor sem, ha ebben az esetben a differenciagondolkodás az, ami meghatározza az ideológiakritika és tudásszociológia konkrét megjelenési formáját. A posztmodern gondolkodásban egyébként Michel Foucault a legradikálisabb és a legkövetkezetesebb képviselője annak a szuggesztiónak, hogy hatalomfüggetlen állandók (konstansok) sem a tudományban, sem a társadalomban nem léteznek. Sokak által érzett, kevesek által megfogalmazott forradalmisága éppen ebben áll, azt a hitet képviseli, hogy „pusztán” a hatalom által fenntartott megismerési és társadalmi állandók egy misszionált helyes magatartás eszközeivel megváltoztathatók. „Forradalmisága” így a hatalmi tudáskonstitúciónak nemcsak egy adott, konkrét formája ellen irányul, de minden tudáskonstitúció elvét vonja kétségbe, az összes új és precedens nélküli helyzet és elem ebből az alaphelyzetből származik. Amíg a filozófia végének marxi fogalmában az ideológia szférája transzparenssé válik és megfosztódik a közvetítés funkciójától, mivel a praxis vállalja át a közvetítés funkcióját, Deleuze-nél, mint Foucault-nál oly sok esetben, a filozófia vége, mint az ideológia, mint közvetítés pusztá kikapcsolása jelenik meg. Nem teoretikus felismerések vezetnek az emlékezet megszervezésének funkciójához, de az emlékezés megszervezése vezet a teoretikus felismerések kikristályosodásához.

(Megjegyzés: e sorok szerzője több könyvben – például „Globalizáció és/vagy posztmodern” Budapest – Székesfehérvár, 2003. – és sok tanulmányban – például „Die Grundprinzipien des modernen Alltagsbewusstseins im Spiegel ihrer Geschichte” In: Prima Philosophia, Band 5, Heft 3, 1992. S. 279–293. o.; „A posztmodern gondolkodás rekonstrukciójának alapvonalai” = Magyar Filozófiai Szemle, 1992/3–4. 461–485. o.; „Posztmodern gondolkodás – posztmodern tudományelmélet – jövőkutatás” In: Poszt-posztmodern. A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében. Válogatta és szerkesztette Pethő Bertalan. Budapest, 1997. 56–79. o.; „A posztmodern filozófia a misszionálás aspektusából” = Magyar Filozófiai Szemle, 1999/6. – foglalkozott a posztmodern filozófiai értelmezésével. A fenti gondolatmenet azonban több szempontból különleges helyet foglal el e munkák sorában. Egyrészt Foucault e szövege szemünkben a posztmodern stratégia legkorábbi megfogalmazása, s mint ilyen, a legalkalmasabb arra, hogy megfelelő történelmi távlatból a megértés esélyével lehessen szembenézni a posztmodernnel.)

Bibliográfia

- A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Budapest, 1993.
- Aubral, Francois – Delcourt, Xavier: Contre la nouvelle philosophie. Paris, 1977.
- Bachelard, Georges: Der neue wissenschaftliche Geist. Frankfurt am Main, 1988.
- Baudrillard, Jean: Die göttliche Linke. München, 1986.
- Baudrillard, Jean: Le système des objets. Paris, 1968.
- Bennington, Geoffrey – Derrida, Jacques: Jacques Derrida. Paris, 1991.
- Deleuze, Gilles: Woran erkennt man den Strukturalismus? In: Geschichte der Philosophie. Szerk.: Francois Chatelet. Frankfurt am Main – Berlin – Wien, 1975 (francia eredeti: 1973).
- Dubost, Jean-Pierre: Einführung in den letzten Text. Zwei Vorträge. Stuttgart, 1986.
- Descombes, Vincent: Das Selbe und das Andere. Fünfundvierzig Jahre Philosophie in Frankreich 1933–1978. Frankfurt am Main, 1981.
- Foucault, Michel: Die Ordnung der Dinge. Eine Archaeologie der Humanwissenschaften. Frankfurt am Main, 1971.
- Foucault, Michel: Die Ordnung des Diskurses. Frankfurt am Main – Berlin – Wien, 1982 (eredetileg: 1974)
- Habermas, Jürgen: Die Neue Unübersichtlichkeit. Frankfurt am Main, 1985.
- Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. München – Zürich, 1987.
- Kiss Endre: A posztmodern gondolkodás rekonstrukciójának alapvonalai. = Magyar Filozófiai Szemle, 1992/3–4. 461–485. o.
- Kiss Endre: A posztmodern gondolkodás története és logikája. = Korunk, 2006/7. 4–16. o.
- Kiss Endre: Bases of the Reconstructing of the Post-Modern Way of Thinking. In: Endre Kiss: Against New Metaphysics. Studies on Positive Metaphysics and Everyday Consciousness. Cuxhaven – Dartford, 1996. 161–182. o.
- Kiss Endre: Das Archiv in dem Umrissen einer Wissensgesellschaft. In: Archiv im Netz. Szerk.: Melitta Becker. Innsbruck, 2009. 50–57. o.
- Kiss Endre: Globalizáció és/vagy posztmodern. Tanulmányok a jelen elméletéről. Budapest – Székesfehérvár, 2003.
- Kiss Endre: Posztmodern Justitia. In: Lábjegyzetek Platónhoz. 7. kötet: Az igazságosság. Szerk.: Laczkó Sándor – Dékány András. Szeged, 2009. 215–231. o.
- Kiss Endre: Zur Rekonstruktion der Dekonstruktion. In: Klaus Wellner (szerk.): Nietzsche – sein Denken und dessen Entwicklungspotentiale – Teil IV. (ALV Schriftenreihe 23.) Neu-Isenburg, 2019. 52–78. o.
- Kremer-Marietti, Angele: Michel Foucault – Der Archaeologe des Wissens. Frankfurt – Berlin – Wien, 1976.
- Lang, Hermann: Die Sprache und das Unbewusste. Jacques Lacans Grundlegung der Psychoanalyse. Frankfurt am Main, 1986.

Man, Paul de: Allegorien des Lesens. Frankfurt am Main, 1988.

Mengue, Philippe: Gilles Deleuze ou le système du multiple. Paris, 1994.

Postmoderne. Zeichen eines kulturellen Wandels. Szerk.: Andreas Huyssen – Klaus R. Scherpe. Reinbek bei Hamburg, 1986.

Postmoderne und Dekonstruktion, Stuttgart, 1990.

Postmoderne und/oder Rationalität. Das Erste Alba Regia Forum. Szerk.: Kiss Endre. Székesfehérvár, 2005.

Rorty, Richard: Der Spiegel der Natur. Eine Kritik der Philosophie. Frankfurt am Main, 1981. (eredetileg: 1979)

Sloterdijk, Peter: Der Denker auf der Bühne. Nietzsches Materialismus. Frankfurt am Main, 1986.

Studien zur neueren französischen Phänomenologie. Szerk.: Ernst Wolfgang Orth. München, 1986.

Touraine, Alain: Critique de la Modernité. Paris, 1992.

Vattimo, Gianni: Das Ende der Moderne. Stuttgart, 1990.

Vay Tamás: A posztmodern Amerikában. Tematikus napló. Budapest, 1991.

Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère: Tiszta háború. Budapest, 1993. (eredetileg: 1983)

Wellmer, Albrecht: Zur Diagnose der Moderne. München – Zürich, 1990.

Welsch, Wolfgang: Wege aus der Moderne. Schlüsseltexte der Postmoderne-Diskussion. Weinheim, 1984.

Zur Diagnose der Moderne. Szerk. Heinrich Meier. München – Zürich, 1990.

Bodrogpart

FIGULA János

Szerkesztői magatartás és ami mögötte van

Faludi Ferenc és Révai Miklós

„Tudom, mi akadályoztatja leg inkább a Magyar Olvasást, s ennek nem lettével, fájlalva nézhetjük, csak eddig is mi károkat vallottunk. A Könyv árosok felette való fizetés kéréssel ártottak leg inkább a Hazának.”¹ – olvashatjuk Révai Miklós harmadik, de első önálló nyomtatványként megjelent felhívásában, amelyben már saját neve alatt gyűjt előfizetőket a *Költeményes Gyűjtemény* Faludi-kiadásához. Korábban a korabeli olvasóhoz szóló szövegek elemzésével és a két Faludi-kötet összehasonlításával,² majd a levelezésben található adatok segítségével igyekeztem a *Költeményes Gyűjtemény* és a Faludi-kiadások ügyét tisztázni.³ E tanulmányban Faludi Ferenc (1704–1779) és Révai Miklós (1749–1807) kapcsolatát vizsgálom a nyomdák és a nyomdászokkal.

A 18. század második felében fellendülő magyar nyelvű könyvkiadás két jelentős alakjának sorsa sok párhuzamosságot mutat, majd Faludi Ferenc halála után össze is fonódik, mivel Révai Miklós adta ki Faludi több művét 1786-ban és 1787-ben. Faludi mint fordító állt a nagyközönség előtt, műveit saját neve alatt jelentette meg és szándékait mindig pontosan megfogalmazta egy egyszerű előszóban: jóra való erkölcsökre, helyes életre oktatni és példát adni a heverő pennáknak, vagyis írásra, fordításra buzdít. Jezsuita szerzetesként a kiadásoktól anyagi hasznot nem remélt, ugyanakkor a nagyszombati nyomda vezetőjeként a kiadások költségei miatt sem kellett aggódnia, a könyvek terjesztését is a rend végezte. Révai Miklós esetében a kiadói szerep kapott nagyobb hangsúlyt az 1780-as években, ő az első szerkesztő, aki megpróbálta a magyar olvasókat aktivizálni és bevonni mind az anyaggyűjtésbe, mind pedig a megjelenő könyvek finanszírozásába. Tiszteletpéldányok ígéretétől és a saját költségen való nyomtatástól jutott el az előre finanszírozás kényszeréig. Végül már beírta aláírásokkal, a könyvek megvásárlására vonatkozó ígéretekkel, de a *Költeményes Gyűjtemény* ügye mecénások és egyéb támogatók nélkül kudarcba fulladt volna, bár így sem beszélhetünk teljes sikerről.

Faludi Ferenc élete során folyamatosan nyomdák közelében dolgozott, prózai műveit két kivétellel (*Téli éjszakák*, *Történetek a Szűz Máriáról*) gyakran több kiadásban jelentette meg, s mindig gondosan ellenőrizte. Vagyis elmondhatjuk, hogy hozzáértő, gondos szerkesztője volt saját szövegeinek és minden lehetősége megadott műveinek kiadására, amelyek megjelenése három időszak köré rendeződik. A

szerző először Rómából hazatérve adta ki a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* címűeket 1748-ban. Az *Udvari ember* első száz maximája („százada”) 1750-ben látott napvilágot, mindhárom kötet a nagyszombati Egyetemi Nyomdában, amelynek ebben az időszakban Faludi volt a vezetője. A nagyszombati a jezsuiták legfontosabb nyomdája és a rend 1773-as megszüntetéséig/felosztásáig Faludi könyvei itt jelentek meg. A második időszak 1770 és 1778 közé esik, ekkor a *Nemes úrfi* (1771) és az *Udvari ember* teljes szövege (1772) még Nagyszombatban, a *Szent ember* (1773) és a *Bölcs ember* (1778) viszont már Pozsonyban látott napvilágot, Patzkó Ágostonnál.

1770-ben és 1771-ben Landerer Mihály, mint polgári nyomdász is megjelenteti az *Udvari ember* részeit és a *Szent embert* saját költségén, a kiadástól hasznot remélve. A többi prózai kiadás Pozsonyban viszont már Patzkó műhelyében készül, aki 1770 októberében kapja meg az engedélyt Pozsony második nyomdájának megalapítására. Patzkót Faludi a Landerer-nyomdából ismerhette, a korábbi művezető a következő tíz év legfontosabb pozsonyi nyomdája lesz, sok magyar nyelvű könyv mellett az első magyar nyelvű hírnap, a *Magyar Hirmondó* kiadója is. A Faludi-kiadások kapcsán még két nyomdászt kell kiemelni: a pozsonyi Loewe Antal Révai *Költeményes Gyűjteményét* adja ki, illetve Faludi verseinek első kiadása a győri Streibig József nyomdájában készül, ahogy a *Költeményes Gyűjteményhez* kapcsolódó három felhívás is.

Faludi műveinek esetében az elfogadott formátum a nyolcadrét volt, hiszen így akár sorozatként is lehetett kötetni az általában 1000-1500 példányban megjelenő köteteket. „Az első kiadás ezer példánya egy év alatt elfogyott, hallatlan siker abban az időben.” – írja Pintér Jenő Dugonics András 1788-ban megjelent Etelkájáról.⁴ Ez alapján elmondható, hogy Faludi prózai művei népszerűek voltak az olvasók körében, hiszen a harmadik időszakban, Faludi halála után 1787-ben kilenc kötetben jelentek meg immár polgári nyomdákban, összesen mintegy tízezer példányban, egyetlen év alatt. „Például 1787-ben a *Nemes embert*, a *Nemes asszonyt* és a *Nemes úrfit* Patzkó Ágoston Ferenc nyomtatja ki Pozsonyban saját „költségével és betűivel. Még ugyanabban az évben Pozsony és Kassa nyomdahellyel Fűskúti Landerer Mihály tipográfijában is megjelent a három mű.”⁵ Ezeken kívül Streibig József megjelenteti Faludi összes verseinek második kötetét (a *Constantinus Porphyrogenitus* című iskoladráma első kiadása), Patzkó Ágoston a *Téli éjszakákat* és Loewe Antal az összes versek új, megjobbított kiadását.

De a két népszerű szerző, Dugonics és Faludi között más kapcsolat-is felfedezhető. Horváth János Faludi népszerűségét népiességében vélte megtalálni: „Már kortársai szemében oly eredetinek, oly gyökeresen magyarosnak tetszett ezáltal, hogy akadálytalanul „régivé”, sőt – mint Dugonics regényeiben látjuk – egyenest Árpád-korivá léptethették elő. Érdekes ízléstörténeti, de a fejlődés folyamán többször előforduló jelenség ez. Az újnak ily ősiséggé bélyegzése ugyanis arra vall, hogy az illető mű a hagyományos ízlés kétrendbeli követelményét elégítette ki egyszerre: hű maradt a megszokotthoz, sőt annak lényegét pregnánsabban képezte ki (innen régiség-lát-szata), de formailag felfrissítette s így valósággal az újság ingerével kedveltette meg ismét a már megszokottat. A friss színekben jelentkező régi.”⁶ A különböző kiadvá-

nyokban és kéziratokban, így Dugonics András regényeiben is gyakran Faludi nevének feltüntetése nélkül találkozhatunk versekkel, versrészletekkel vagy akár érdekes szófordulatokkal prózai műveiből.

Vagyis Faludi Ferenc egész nyelvhasználata komoly hatással volt a 18. század második felének nyelvére, beépült abba. Vogel Zsuzsa rámutat, hogy Faludi művei 1748 és 1787 között huszonöt alkalommal jelentek meg és bár minden kiadás példányszámát nem ismerjük, hétszáz és ezeröt száz között lehetett: „A 18. század második felében a könyvtermelés Magyarországon és Erdélyben mintegy megkétszereződött. Az ugrásszerű növekedés jelzi az alfabetizáció térhódítását, a gazdasági, társadalmi és szellemi életben történt változások következtében kiszélesedő olvasóközönség igényeit.”⁷ Részben ezeket az igényeket szolgálták ki Faludi művei is és az ő művei is segítették, generálták a folyamatot.

Verseit ugyanakkor nem jelentette meg Faludi, azok részben kézíratos formában, részben a szájhagyomány útján terjedtek és mivel igen kedveltek voltak, sok korabeli énekeskönyvben és kéziratban maradtak fenn különböző változatokban. A népszerűséget kihasználva és Faludi régi, ex-jezsuita rendtársainak, főként Paintner Mihály-nak a biztatására jelenteti meg Révai Miklós a költő halála után hét évvel a verseket Győrben, majd egy évvel később „megjobbítva” Pozsonyban. A két kiadásban találhatók eltérések, mégis van egy közös jegyük, amely elmondható az összes kiadásról mind a mai napig: a költő szellemi hagyatékát tükröző kézíratos versesfüzetet, a *Szombathelyi kéziratot* – amely faksimile kiadásként 1992 óta a nagyközönség számára is elérhető – figyelmen kívül hagyja.

Kovács Sándor Iván a megjelent hasonmás kiadást elemezve rámutat a párhuzamokra Zrínyi *Syrena*-kötetével, amelyek jobban megvilágítják Faludi viszonyát Zrínyihez és saját verseihez is: „Tény, hogy ez a korábbi kódexével szemben jobbított szöveget, poétikaibb kompozíciót mutató szombathelyi példány éppen a *Syrena-kódex* tipográfiai felkészültségi szintje; szinte már nyomdába adható lenne. Ez a szerzői tudatosság, Faludinak ez a saját veresszövegeivel való folytonos jobbító foglalatossága a jövőnek, a legjobb szöveget megőrző nyomtatott könyvformának szól, feltétlenül azt invokálja. Faludi tehát mégsem olyan régi szabású és tudatú költő, mint elődei, akik költészetük utóéletét a – Zrínyi szavával – „rothadó” kéziratosságra bízta. A szombathelyi Faludi-kézirat ily módon a költő filológiai palackpostája: a versei nyomtatott kiadására vonatkozó testamentum.”⁸ Ehhez képest például a Magyar Elektronikus Könyvtárban mind Zrínyi, mind Faludi verseit a jó kétszáz évvel ezelőtti klasszicista felosztásban olvashatjuk ma is. Révai legalább vette a fáradságot és irodalomszemléletének megfelelően átdolgozta a kötetet. Faludi üzent a versek sorrendjével és talán azzal is, hogy mely verseket hagyott ki a *Szombathelyi kéziratból*, de az átrendezéssel ez a többletjelentés elveszett. Az utalásokat Borián Elred már feltérképezte,⁹ érdemes lenne a modern kiadásokban is visszaállítani az eredeti, komplex szerkezetet. A versek készülő kritikai kiadása, amely remélhetőleg jövőre, a költő születésének 220. évfordulójára megjelenhet, már ebben a szellemben készül.

Érdemes kiemelni még a „folytonos jobbító foglalatosskódást”, mert az első kiadók részéről többször felmerül, hogy Faludi kéziratát nem tekinthetjük mérvadónak, így nyugodt szívvel eszközölnek változtatásokat. Ez természetesen következik a klasszicista, horatiusi elveket követő gyakorlatból, de több utalás történik a rohonci évek körülményeire és Faludi egészségi állapotára. Vörös Imre a prózai művek kritikai kiadásának előszavában Faludi feltételezett létbizonytalanságából így következtet: „Valószínűleg életkörülményeinek megváltozása késztette arra, hogy alkalmazkodjék a mindinkább világi témák iránt érdeklődő olvasóközönség igényeihez.”¹⁰ Mint látható, a kérdésekre: miért nem jelenteti meg verseit Faludi életében és mely műveket adja ki és melyeket nem, illetve milyen körülmények közt tölti utolsó éveit, nincs megnyugtató válasz, ezért előbb az ezzel kapcsolatos véleményeket szeretném röviden bemutatni, majd tisztázni a kérdéseket.

Mint láttuk, Faludi Ferenc az 1770-es években hét év alatt négy könyvet jelentetett meg, ebből kettő új fordítás, tehát meglehetősen aktívan töltötte időskori éveit. Ehhez képest az első, 1786-os Révai-kiadásban megjelent életrajzban nem találunk utalást az irodalmi aktivitásra: „Ama’ szélvész után, melyly a’ Szerzetet szélyvel osztatta, Rohontzra költözködött, hol ott tisztesen, és csendesen élődött egész holtáig, a’ melyly is történt 1779 esztendőben.”¹¹ Ennek az életrajznak kalandos a története, először Paintner Mihály Horányi Elekhez 1784. november 27-én írott levelében olvashatunk róla, amelyben saját önéletrajzát küldi a *Nova Memoria Hungarorum* számára, amelynek vonatkozó kötete viszont nem jelent meg, így ez a közlés homályban maradt: „Többek között Faludy Ferencnek, a legkiválóbb (incomparabilis) magyar költőnek és írónak életét is megírta, melyet Révai Miklós piarista e férfiú költeményeinek kiadásához, a „magyar költők gyűjteményének” első részéhez fűzött előszóul, a kit (Révait) különben is a kutatásban segített és lelkesített.”¹²

A homályt tovább erősítette Csaplár Benedek, Révai életrajzírójának megjegyzése,¹³ amely szerint a levél 1786-ból származik, és bár a levélben, amelyből Csaplár a Paintner életére vonatkozó részleteket közli, egyértelműen benne van, amit Hollosy Béla saját fordításában közöltünk, miszerint Paintner írta Faludi életrajzát, végül mindketten csak arra jutnak, hogy adatokat szolgáltatott Révainak. Szelestei N. László száz évvel később már tovább megy: „Horányi Eleknek elküldött önéletrajzában nem kevesebbet állít (Paintner), mint hogy megírta a legkiválóbb magyar költő és író, Faludi Ferenc életét Révai kiadásához.”¹⁴ Majd Borián Elréd közli Paintner hagyatékából a teljes életrajzot,¹⁵ és ennek alapján megállapítja, hogy az általa megírt életrajz bizonyos pontokon még bővebb és fontos további részleteket is tartalmaz, amelyeket Révai nem is közöl: „Néhol azonban különbséget vehetünk észre, például a Paintner-kézirat hangsúlyozza, hogy a szélvihar („post turbinem illum”) után, amely a jezsuitákat szétszórta, Faludi a rohonci „kikötőbe” ment, „ahová nyugalmat és irodalmat vitt, hogy hazája nyelvének kultúráját minél inkább előmozdítsa”. Révai első kiadásában (1786) csak visszahúzódsáról olvasunk, arról nem, hogy Rohoncon folytatta irodalmi munkásságát. Faludi magasztalásának legköltőibb része is hiányzik a Révai-kiadásban olvasható életrajzból. Paintner szerint őt tartotta

mindenki a korszak „magyar Cicerójának” és legnagyobb költőjének („summi poëtae nomine compellatur”). Prózai művei felsorolása előtt Paintner azokat „aranyra, cedrusra, halhatatlanságra bizonyosan méltóknak” tartja („Opera ejus auro, cedroque, immortalitate certedignissima”).¹⁶

Tehát Révai nem említi az irodalmi aktivitást, viszont szerinte is tisztessen tudott élni. Borián Elréd le is vonja a következtetést egy Pannonhalmán található 1768-os kiadásra hivatkozva: „Az exjezsuita Paintner latin nyelvű possessori bejegyzése az eddigi egyhangú véleménnyel szemben azt bizonyítja, hogy Paintner Mihály írta a könyv előszavában a Faludi-életrajzot (*Faludi’ Ferentz’ élete ’s munkái*): „Donum Editoris, cui Faludii Biographiam et quaedam Carmina suppeditavi. Paintner” („a kiadó [Révai Miklós] ajándéka, akinek átadtam Faludi életrajzát és néhány költeményét”). (...) Erkölcileg lehetetlen, hogy Révai talán legnagyobb támogatója, vendéglátója, a prépost Paintner ne mondjon igazat a könyvbe írt jegyzetében, illetve Horányinak elküldött önéletrajzi levelében.”¹⁷ Vagyis az életrajz Paintner műve, a versek méltatása viszont már Révai munkája.

A kérdés, hogy miért nem adta közre Faludi verseit, Révainál fel sem merül, de a következő közreadó, Batsányi János sem ad egyértelmű feleletet, bár abból, hogy „ha talán poétai belső érdemekre nézve jók és szépek voltak-is, más valamely különös okból ’s tekintetből, (a’ melly azonban az akkori környüállásokkal egygyütt már régen megváltozhatott, ’s megszűnhetett), nem nyomtatásra valónak tartotta”,¹⁸ egyértelműen következik, hogy a tematikát tartotta felelősnek. De ez csak az egyik ok, a másik ok Batsányi szerint a kéziratok ügye, amelyek „minekutánna eltévelyedtek, sohol senkinél többé fel nem találhatta, soha semmiképp »kezéhez vissza nem vehette.«”¹⁹ Itt találjuk a második félreértelmezést, már a második Faludiról szóló szövegnél, mert Batsányi arra utal, hogy mivel Faludi nem kapta vissza verseinek kéziratát, így talán elfelejtette azok pontos szövegét. Így szól Révai teljes mondata, amelyet Batsányi többször, de csak részletekben és nem teljesen szöveghűen idéz: „A többiről azt kellett gondolnom, hogy vagy kezéhez vissza nem vehette Faludi, mint hogy sokszor, azon újonan, és még szinte fél készültében is, ragadták el Énekeit: vagy talán magáénak sem akarta esmérni, a’ mint szokott többire esni, kivált A fiatalabb kori elme szüleményekkel.”²⁰

Ezt a véleményt igazolandó hozza Batsányi Gyöngyösi példáját: „Tessék az Olvasónak megemlékezni, mi történt légyen Gyöngyösinek legszebb költeményével-is, úgymint „*Kemény János’ dolgairól írott Verseivel.*” – „*Elidegenítettén tőlem,* úgy mond a’ Poéta, *olly helyre kerültek volt, a’ honnét nehezen lehetett megéint kezemhez szerzenem.* – ’s a’ t. Az elrongyolott és tsonka kézírás’ töredékiből kellett a’ munkát rendbe szednie, ’s annak egy részét újra kidolgoznia; mikor élete’ jobb *napjai már elrepültek,* és az ifjabb kornak helyébe a’ tántorgó öregség állott.”²¹ Ennek egyértelműen ellentmond Báthory Orsolya felfedezése, aki 2013-ban egy latin nyelvű költeményt talált az esztergomi Prímási Levéltárban.²² Ezt a köszöntőverset Faludi 1778-ban írta Batthyány József esztergomi érseknek, amikor a pápától megkapta bíborosi kinevezését. A dátum bizonyítja, hogy Faludi, halála előtt egy évvel, komolyan foglalkozott költészettel, te-

hát tökéletes szellemi állapotban volt, ahogy ezt a *Szombathelyi kézirat*ban található 1777-es dátummal ellátott magyar nyelvű köszöntőversek is bizonyítják.

Ugyanakkor Batsányi szerint Faludi a sok költözködés miatt nehezebb helyzetben volt Gyöngyösönél, ezt alátámasztandó idézi Faluditól: „*jobb részét távol bújdosva irdogálta, és csak pihenő órákkor.*”²³ De Faludi megjegyzése természetesen nem a versekre vonatkozik, ez az *Udvari Ember* első századához írt *Elöl-járó beszéd*ben olvasható,²⁴ amelyet 1750-ben írt. Faludi 1741 és 1745 között Rómában tartózkodott, majd egy évet töltött Nagyszombatban, egy évet Bécsben és ismét Nagyszombat volt az állomáshelye 1751-ig, tehát egy viszonylag nyugodtabb időszak végén írja a fenti sorokat. A bujdosás-motívumot nem szó szerint kell érteni, hiszen míg itt a „*távol-bújdosva*” szerepel, addig 1744-ben, a *Nemes ember* előszavában a „*meszsze-bujdosásimban*” jelenik meg, mikor Faludi egyáltalán nem „bujdosik”, hiszen már három éve Rómában él. A kifejezés „a távoli ország(ok)ban való tartózkodásom idején”²⁵-re vonatkozik, de mint láthatjuk, ez nem jelenti a folyamatos költözködést vagy a nyugalom hiányát.

Batsányi első, tematikára vonatkozó megjegyzésével ért egyet Hollósy is, aki egyértelműen és helyesen válaszolja meg a versek kiadatlanlágának kérdését: „Korának fölfogása, de meg saját szerénysége is tiltotta, hogy például verseit is, játszi kedélynek szabadabb megnyilatkozásait, nyilvánosságra hozza. (...) Ő maga semmi életrajzi adatot nem jegyzett magáról, levelezés sem maradt fenn utána, legalább idáig egyetlen közölt levelén kívül egyébről tudomásunk nincsen. Egy hallgatag kor és egy visszavonuló lélek következménye ez.”²⁶ Nagyon pontos értelmezése ez a kornak és abban is biztos vagyok, hogy a jezsuita elvek sem tették lehetővé az önéletrajzírást, ahogy a világtól való visszavonulás a szerzetesi élet alapja. Vagyis nem a lelket kell visszavonulónak tartani, hanem megérteni, hogy mi következett a szerzetesi esküből, főként a jezsuiták utolsó esküjéből: „E negyedik fogadalom a jezsuita missziókban való részvételre, szigorított szegénységre és a kitüntetések kerülésére vonatkozik. Generális, provinciális csak ilyen »quatuor votorum professus« páter lehetett.”²⁷

Ezt a fogadalmat vállalta Faludi. Kiemelendő, hogy komolyan vette szerzetesi hivatását, élete végéig megmaradt jezsuitának, mint azt az 1773 után megjelent művei aláírásaiból láthatjuk. Nem lépett be másik szerzetesrendbe, hivatalt nem vállalt, hanem visszavonult Rohoncra és irodalmi munkásságát folytatta, kéziratot hagyatékát gondozta. Ugyanakkor viszonylag díszes temetése, amelyet maga fizetett, és a 210 forint készpénz, amely maradt utána,²⁸ jól mutatja, hogy utolsó éveit tisztes szegénységben töltötte és nem nélkülözésben, mint az sokszor olvasható a szakirodalomban. Ekkora összegből akár egy könyv kiadását is teljes egészében finanszírozhatta volna, tehát saját döntése volt, hogy nem jelentette meg a verseit.

Érdemes megjegyezni, hogy Faludi gráci iskolatársa, Amade László is kizárólag istenes énekeit jelenteti meg, világi versei csak kéziratokban terjedtek, pedig ő nem a szerzetesi pályát választotta. „A nyomtatott irodalmat még a 18. század közepén is a vallásos, kegyességi tematika uralta. Nemcsak az egyházi írók-literátorok nem bocsátották nyomtatás alá világi énekeiket, de a főúri verselők sem dicsekedtek velük

a nagyobb nyilvánosság előtt. A világi költészetet olyan időtöltésnek, illetve úri kedvtelésnek tartották, melyet maguk és egymás szórakoztatására műveltek.”²⁹

Amikor Faludi első művei megjelennek Nagyszombatban, akkor születik meg posztumusz műveinek kiadója, Révai Miklós 1749-ben a bánsági Nagyszentmiklóson, az ország másik végében. A földrajzi távolság szimbolikus, amely nem csak dunántúlitizántúli nyelvhasználatukban érhető tetten: két eltérőbb habitusú szerzetest nehéz elképzelni. Faludi egész életében a rendi szabályoknak megfelelően élt és magas ívű egyházi pályát futott be, miközben könyvvizsgálói tevékenysége során inkább a keresztény értékekhez, mintsem a császári elvekhez igazodott. Élete végéig hű maradt szeretett rendjéhez és élete utolsó éveiben, a rend feloszlata után sem szegte meg fogadalmait. Révai még ruházataival sem volt hajlandó igazodni rendje előírásaihoz, a németes papi öltözködést kényelmesebbnek tartotta, rendházba még feljebbvalója parancsára sem volt hajlandó bevonulni, egyértelmű tehát, hogy kényszerként élte meg a szerzetességet. 1769-ben lépett be a piarista rendbe és 1771-ben tett fogadalmat. Az „örökös és hozzám keményen ragaszkodó”³⁰ szegénységével a paupertas fogadalmát megtartotta, de az engedelmesség már távol állt természetétől és anakreoni versei, amelyek kiadására többször ígéretet tesz és végül 1789-ben jelentek meg, a tisztaság fogalmával nem voltak összeegyeztethetőek szerzetestársai szerint.

Révai Miklóst Faludi Ferenc halála előtti évben, 1778. június 14-én szentelték pappá Nagyváradon, majd építész- és rajztanár lett a nagyváradi „Nemzeti Fő Iskolában”. Termékeny időszak volt ez életében, hat tankönyve jelent meg 1777 és 1780 között, ehhez a bő terméshez csatlakozott még a *Magyar alagya*knak I. könyvek (1778) és Makó Pál *A' mennykönek mivoltáról, s eltávoztatásáról való böltselkedés* (1781) című könyvének fordítása Landerer Mihály nyomdájában³¹. Vagyis Révai versei még Faludi életében megjelentek nyomtatásban és pontosan tudta, mire vállalkozik, amikor könyvkiadásra határozza el magát.

Az első említés Révai vállalkozásáról és a Faludi-kiadásról 1782. január 13-án jelent meg a *Magyar Hírmondóban*,³² Patzkó Ágoston nyomdájából. Itt egy bécsi nyomdász, Andreas Schmidt nevével találkozunk, hozzá lehetett küldeni a kiadásra szánt verseket. Schmidt hamarosan Révai levelezésében is felbukkant, hiszen 1782. május 23. és június 22. között íródott levelekben már szóba került a nyomtatás: „Schmidtet el fogom hagyni. Igen valószínű, hogy Patzkónál fogok dolgoztatni.”³³ Vagyis öt hónap elteltével Révai új nyomdászt keresett, majd pár hét múlva újra változott elképzelése: „Ha valami magyar dolog érkezne Schmidt nyomdászhoz, vedd magadhoz és ments ki engem: a vele kötött szerződést állapotom megváltozása miatt nem tudom teljesíteni. Együttal minden további reménykedéstől is foszd meg, mert itt Landererrel sokkal kedvezőbb feltételekkel fogok kijönni. Igen nagy bennem a Faludi művei utáni vágyakozás!”³⁴ Már Patzkó sem megfelelő, Landerer az új nyomdász Pozsonyban. Jól mutatja ez Révai viszonyulását a nyomdászokhoz: arra sem vette a fáradságot, hogy maga közölje Schmidttel a szerződés felmondását, másrészt mivel a későbbi tudósításokban nem kért szövegeket és nem adott meg új címet,

ahová ezeket küldeni lehetett, csak bízhatunk benne, hogy a Schmidthez beérkező művek valóban eljutottak Révaihoz és nem vesztek el.

Az 1782-es tavaszi levelezésben rendszeresen visszatér Faludi neve, Révai izgatottan várja a verseket. 1784 januárjában a *Magyar Hírmondó* hasábján már számos verset említ, amelyeket Bécsben talált és olyan kincseket, amelyeket még nem sokan láthattak. Ígéri még Beniczky és Gyöngyösi műveit, de ezek végül nem jelennek meg. A kéziratok sorsa szerencsétlen fordulatot vett, amikor 1783-as gráci tartózkodása után a piarista rendházban maradtak zálogként, saját és kölcsönzött könyveivel együtt. Nem tudunk róla, hogy rendezte volna adósságát és a kéziratok, könyvek megkerültek volna.³⁵ De mint láttuk, nem csak Faludi műveiről van szó. Vajon milyen kéziratok veszhettek el még Grácban?

Szerencsére a vizsgált szövegek között van egy hivatalos irat, amelynek megbízhatósága nagyobb, mint a magánleveleké vagy akár Révai megnyilatkozásaié a nagyközönségnek. Ezt Pitroff Pál tárgyalja 1916-ban *Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáinak győri nyomtatójával* című tanulmányában. Miután Pitroff bemutatja a *Költeményes Gyűjtemény* történetét, ismerteti Révai 1786. december 16-án benyújtott folyamodványát a győri kormánybiztoshoz, amelyben „Vádolja Streibig Józsefet, hogy nem jár el vele szemben igazságosan egyrészt a visszatartott kéziratokra nézve, másrészt pedig a nála lévő adósságaira vonatkozólag.”³⁶ Révai szerint abban állapodtak meg, hogy ő megkapja az előfizetők példányait, a többi a nyomdásznál marad addig, amíg ki nem tudja ezeket fizetni. A nyomtatás közben elfogyott a papír, ezért nagyobb formátumban kellett nyomtatni,³⁷ így drágább lett és csak az első kötet készült el a Medárd-napi határidőre, amely példányokat Streibig túl olcsón adott el a kiadásokon, így Révainak nem maradt nyereség. Pitroff így folytatja: „Az üldözési mániában szenvedő szegény Révai itt a nyomdászt azzal vádolja, hogy – miután a megélhetési eszközt el akarta tőle vonni és miután háládatlan munkákra, alighanem revisorságra, mint rabszolgát erőszakkal akarta kényszeríteni – vádjával reá uszította a papságot. E kegyetlenség miatt siránkozva újra előhossa, hogy Streibig önkényesen visszatartja a többi kéziratot s az ő beleegyezése nélkül, az ő és a közönség kárára ki akarja nyomtatni.”³⁸ Mivel a folyamodványban Révai jelzi, hogy újra kiadja a verseket Pozsonyban, azt feltételezem, hogy a többi kézirat a *Constantinus Porphyrogenitus* című iskoladrámára vonatkozik, hiszen ezt valóban megjelenteti Streibig 1787-ben a versek második köteteként. Bár korábban nincs rá utalás Révai felhívásaiban, hogy Faludi művei két kötetben jelennének meg, az újra induló lapszámozás és a külön címlap tudatos döntésre utal, amelyet nem is támad Révai beadványában.

Streibig válaszában leszögezi, hogy Révaitól kapta a kéziratokat, aki Rájnist bízta meg a korrektúrával és a három hírré adatás³⁹ ellenére sem küldött példányt az előfizetőknek. Ezt ő megtette és kilencszáz példányt szétküldött a szerző lepecsételt levelével együtt. Ez érdekes adat, mert Révai leveleiben ötszáz előfizetőről beszél: „Előfizetőim, ahogy mindenhonnan írják, elég sok van, s még többet is remélek. Számuk már ötszáznál több. De egyik helyről sem küldtek nekem pénzt. A feltételezett tiltástól való féltében nem akartam ezt elfogadni, bár az előfizetés-gyűjtők

ezt felajánlották, most azonban főként a nagy késlekedés miatt csaknem megölnék. Amit Győrött gyűjtöttem, azt elköltöttem az első közhírré adás nyomtatására és terjesztésére.”⁴⁰ 1785 decemberében, ezek szerint, ötszáz előfizető volt, ez a szám fél év alatt majdnem megduplázódott Streibig közlése alapján. Mivel később 1787-ben Pozsonyban is 1000 példányt nyomtatott Révai, ennyi lehetett a valós előfizetők száma.

Révai levelezésében Streibig József egészen más színben tűnt fel 1876. február ötödikén, szűk fél évvel a kötet megjelenése előtt: „Nagy hálára kötelezett Streibig nyomdász, hogy az én Hírré adatásomból elég sokat az ő kalendáriumával együtt eljuttatott különféle helyekre. (...) Bárcsak valamilyen címen Pozsonyban lehetnék, ahol annyi a nyomdász! Ott ügyem könnyebben folyna. Gondolj ki valamit! Szegény nyomdászom, noha ő nagyon jó lelkű és igyekszik is, de szegénysége miatt dolgomat nem igen tudja ellátni. Még a papírról is magamnak kell gondoskodnom!”⁴¹ Révai itt ellentmondásba keveredik önmagával, hiszen folyamodványában azt írta, hogy mivel Streibignek van pénze, ezért engedjen a 363 forint tartozásból, mert a kiadásból való pénz nála van. Ez egyben azt is jelenti, hogy az előfizetésekből származó bevétel Révaihoz vándorolt, talán ebből tudta finanszírozni a pozsonyi nyomtatást. De az is jól látható, hogy Révai már februárban új nyomdát keresett, bár ez nem meglepő, már láttuk korábban is, hogy havonta változott elképzelése a nyomdász személyéről. A papírkérdés itt is felmerül és mivel a következő levél keltezését nem ismerjük, amelyben a nyomtatás megkezdését egy héttel későbbre ígéri, csak a folyamodványban lévő Medárd-napi, vagyis június nyolcadikai határidőből tudjuk, hogy mikorra készült el az első kötet. Több beadvány nem érkezik, az akta lezárul.

Az 1787-es *A' Költeményes Gyűjtemény' állapotja* című harmadik felhívás már az első, győri kiadás után egy évvel jelenik meg, ismét Győrben, természetesen az egyetlen győri nyomdásznál, Streibig Józsefnél, tehát valahogyan sikerült rendezniük vitájukat. Itt Révai utolsó, hat kötet kiadására vonatkozó tervét ismerteti, amellyel szavahihetőségét és becsületességét kívánja bizonyítani. Mint tudjuk, a hat kötetből végül négy jelent meg.

Nem csoda, hogy visszatért győri nyomdászához, hiszen Pozsonyban is akadályokba ütközött. A *Téli éjszakákat* és Faludi Ferenc más prózai munkáit kiadta Patzkó Ágoston és Landerer Mihály 1787-ben, hiszen ezek anyagi kockázata csekély volt, de a *Költeményes Gyűjtemény*ért nem tolongtak a nyomdászok. Végül Loewe Antalt sikerült rábírnia a *Költeményes Gyűjtemény* köteteinek kiadására, de mivel ezek költségeit sem tudta kifizetni Révai, Streibighez hasonlóan Loewe is visszatartotta a könyveket. Jól látható, hogy nem a könyvárusok magas árai jelentették a legfőbb problémát, hiszen Streibig Józsefet még azzal is vádolja Révai, hogy túl olcsón adta el a köteteket, megfosztva őt a remélt nyereségtől, hanem a nyomtatás finanszírozásának átgondolatlansága.

„Soha sem nyeri meg azt a' Magyar, kivált Német műhelyből, hogy munkája hibák nélkül jöjjön ki a' prés alúl, ha mindjárt jelen is vagy. Annyival is több az utánn a' fogatkozás, ha maga utána nem lehet.”⁴² Ezek az utolsó megjegyzések, melyeket már a Révai saját verseit tartalmazó, a *Költeményes Gyűjtemény* utolsó kötetében köz-

vetlenül a főszöveg előtt olvashatunk, ahol hibajegyzéket is közöl a versekhez. Természetesen gondolhatunk itt a nyelvismeretre és annak hiányára, de Révai máskor is használja a német jelzőt pejoratív értelemben. Legkitartóbb barátjáról, Paintner Mihályról így emlékezik meg Révai a halála előtti hónapokban: „A mult nyáron, tehát 1806., inséges állapotomban igen is esedezőképen Paintnerhez folyamodtam, hogy segítene szegény fejemen. Megbántottam szerencsétlen kéréssel. Dühödő haragjában mocskolt mindeneknél, pap társainál, a professorok, sőt asszonyok előtt a társaságokban: fenyegetőzött, hogy bolond kérésemet megbünteti örök megvetéssel és engem többé soha nem méltóztat levélre. Ilyen a német ember!”⁴³ Pedig ha volt igaz barátja Révai Miklósnak, aki mindig mindenben segítette és mindig számíthatott rá, az Paintner Mihály volt. Ő az az ember, akinek a Révai-kiadásban megjele-
nő Faludi-életrajzot köszönhetjük, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Faludi versek Paintner Mihály segítségével nélkül nem jelentek volna meg. Emlékezzünk ezért rá hálásabb szívvel, mint tette azt egykori barátja!

Jegyzetek

- 1 Révai Miklós: A Magyar Költeményes Gyűjtemény közre botsáttatásának újonabb hírré adása. Strejbig József, Győr, 1785. fol. B6r.
- 2 Figula János: „Editor Poetarum Hungaricorum” Révai Miklós Faludi-kiadásai. In: Kéziratosság és nyomtatott kultúra a régiségben. Szerkesztette: Kovács Annamária, Molnár Annamária, Virág Csilla, Vitkai Nóra, Vrabély Márk. Reciti Kiadó, Budapest, 2021. 133–172. o.
- 3 Figula János: Révai Miklós újrakezdéseinek évtizede = Zempléni Múzsza, XXII. évf. 2022. 2. szám, 47–57. o.
- 4 Pintér Jenő magyar irodalomtörténete, IV. kötet. Stephaneum Kiadó, Budapest, 1931. 712. o.
- 5 Vogel Zsuzsa: Faludi Ferenc munkáinak erdélyi olvasóiról = Erdélyi Múzeum, 69. évf. 2007. 3–4. szám, 94. o.
- 6 Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditol Petőfiig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 34. o.
- 7 Vogel Zsuzsa: Faludi Ferenc munkáinak erdélyi olvasóiról, i. m. 96. o.
- 8 Kovács Sándor Iván: Faludi Ferenc „szövegkiadási testamentuma” A versek szombathelyi kézirata = Életünk, 31. évf. 1993. 8–9. szám, 811. o.
- 9 Például a jezsuita rendet Mária Terézia oszlatja fel, talán nem véletlen, hogy Faludi három verséből, amelyben az uralkodónő szerepel, kettőt kihagy a Szombathelyi kéziratból, a harmadikat pedig a Forgandó szerencse után helyezi el, amelyben a szerencse változását az édesanya-mostoha párhuzammal érzékelteti, majd a következő oldalon Mária Teréziát anyaként szólítja meg. Borián Előd: Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében I. = Irodalomtörténeti Közlemények, 120. évf. 2016. 4. szám, 503–526. o.
- 10 Faludi Ferenc prózai művei. Szerkesztette: Vörös Imre és Uray Piroska. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 1. kötet, 12. o.
- 11 Faludi Ferentz’ Költeményes Maradványi. Kiadja: Révai Miklós. I. kötet. Strajbig József, Győr, 1786. 10. o.
- 12 Hollósy Béla fordítása. Hollósy Béla: Faludi Ferenc élete és költészete. = A nagykarolyi r. kath. főgymnasium értesítője az 1898–99. iskolai évről. Közl.: Hám József igazgató. Nagykaroly, 1899. 7–8. o. Eredetiben: „Vitam Poetae, et Scriptoris Hungariae Incomparabilis, Francisci Faludi, inter alia concinnavit, quam Nicolaus Revai, e Scholis Piis, editioni suae poematum viri hujus, ac Collectionis

- poetarum hungaricarum parti primae praefixit, ab ipso etiam in colligendis adjutus, animatusque. Sic alii pariter ad quaevis literaria obsequia praesto semper fuit.” Horányi Elek levelezése. Sajtó alá rend., bev. és jegyzetek: Szelestei N. László. PPTE BTK, Piliscsaba, 2016. 104. o.
- 13 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Aigner Lajos, Budapest, 1883. 2. kötet, 67–68. o.
 - 14 Szelestei N. László: Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban = Magyar Könyvszemle, 115. évf. 1999. 3. szám, 297. o.
 - 15 Borián Előd: Faludi Ferenc költeményeinek másolatai a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban és Paintner Mihály (ex)jezsuita Faludi-életrajza = A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 4. Pannonhalmi, 1996. 81–83. o.
 - 16 Borián Előd: Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében I., i. m. 515. o.
 - 17 Borián Előd: Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében II. = Irodalomtörténeti Közlemények, 121. évf. 2017. 3. szám, 372–373. o. Az említett önéletrajzi levél megtalálható: Horányi Elek levelezése, i. m. 102–111. o.
 - 18 Batsányi János összes művei, III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 59. o.
 - 19 Ua. 61. o.
 - 20 Faludi Ferentz’ Költeményes Maradványai a’ Jegyző Könnyvel együtt. Kiadja: Révai Miklós. Landerer, Pozsony, 1787². 12. o.
 - 21 Batsányi János összes művei, i. m. 87. o.
 - 22 Báthory Orsolya: Faludi Ferenc ismeretlen latin nyelvű verse Batthyány József esztergomi érsekhez = Irodalomtörténeti Közlemények, 117. évf. 2013. 2. szám, 201–205. o.
 - 23 Batsányi János összes művei, i. m. 60. o.
 - 24 Faludi Ferenc prózai művei, i. m. 300. o.
 - 25 Ua. 2. kötet, 991. o.
 - 26 Hollósy Béla: Faludi Ferenc élete és költészete, i. m. 20–21. o. Jelenleg négy fennmaradt levélről tud a szakirodalom.
 - 27 Gyárfás Tihamér: Faludi Ferenc élete = Irodalomtörténeti Közlemények, 20. évf. 1910. 4. szám, 403. o.
 - 28 Ua. 421–423. o.
 - 29 Hovánszki Mária: Faludi Ferenc és Amade László formaújításai, avagy a magyar nyelvű gáláns-rokokó énekköltészet (1730–1770). In: Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon. Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 2. Szerkesztette: Szacsvai Kim Katalin, Horváth Pál, Elek Martin. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, 2017. 290. o.
 - 30 Révai levele Paintner Mihályhoz, 1796, április 15. Kiadja: Federmayer István. In: „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése. 1782. április 18. – 1806. március 14. Szerkesztette: Nemesné Matus Zsanett. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 2011. 115. o.
 - 31 Az előszó tanulsága szerint már 1780 februárjának végén kész volt a fordítás, illetve a múlt évet említi Révai, mikor a német fordítás a kezébe került és inspirálta amagyar fordítás elkészítésére, tehát egy éven belül végzett a munkával. Levelezésében több évnyi fáradságos munkát említ.
 - 32 Természetesen Révai 1784-es újévi köszöntője, amelyben ismét olvashatunk a felhívásról, szintén Patzko nyomdájában készült.
 - 33 „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése, i. m. 81. o.
 - 34 Uo.
 - 35 Többször próbáltam ezeket az iratokat felkutatni, de a gráci levéltárakban nincsenek meg, Révai Miklós nevével sem találkoztam a jegyzékekben. Grácban nem volt piarista rendház a 18. században.
 - 36 Pitroff Pál: Révai Miklós ügye baja Faludi munkáinak győri könyvnyomtatójával = Erdélyi Múzeum, 33–34. évf. 1916/1917. 136. o.
 - 37 Négyesy is kiemeli kiadásában az első kiadás nagyobb, különösen díszes alakját. A megszokottól eltérő formátumra itt találjuk a választ.
 - 38 Pitroff Pál: Révai Miklós ügye baja..., i. m. 136. o.
 - 39 A hírré adatásokat Révai a kötetre leadott előfizetésekből finanszírozta, mint levelezéséből kiderül. Érdekes, hogy három hírré adatásról beszél, mert Révai aláírása szerint a harmadik 1787. július ötödikén

készült, Streibig viszont januárban válaszol Révai vádjaira, ekkor még csak kettőről tudunk. „Egyszer-smind melléklék a könyvnyomtatónak Révai kérvényére tett, a városi tanácshoz intézett ellenválaszt, melyből a következők érdekesek: 1. A Faludi-féle kéziratokat Révai adta át neki kinyomásra s ő maga bízta meg a korrektúrájukkal az akkor Győrött élő Reinischt (Rajnis), 2. Révai az oka, hogy a vállalat már kezdetén akadályokba ütközött, mert a mű érdekében három hírré adatást is csináltatott s az előfizetőknek könyvet nem küldött” Pitroff Pál: Révai Miklós ügye baja..., i. m. 138. o.

40 „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése, i. m. 91. o.

41 Ua. 92. o.

42 Révai Miklós: Révai Miklós elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai. Loewe Antal, Pozsony, 1787. 9r.

43 „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése, i. m. 18. o.

Bori

DANKÓ László

Vallási turizmus értékkincsek és fejlesztések Zemplénben

A turizmusnak mindig nagy szerepe volt az emberek, intézmények és a települések életében. A kulturális turizmus sajátos ágát képező vallási turizmus nem új tevékenység, hiszen szent helyek, zarándokközpontok az emberiség történetének korai szakaszától ismertek. A tanulmány a vallási turizmus értelmezését követően annak hazai közösségi fejlesztési koncepcióját mutatja be. Ebben a kontextusban ismertetjük a zempléni térségben fellelhető vallásturisztikai műemléki értékkincseket és a közelmúltban megvalósult fejlesztéseket.

A vallási turizmus értelmezése és jellemzői

A vallási turizmus vallási vagy spirituális célú utazást jelent. Szakrális vagy vallásturizmusként is ismert, az idegenforgalom egyik legrégebbi formája. A kulturális turizmus szegmenseként négy speciális elemet foglal magába: zarándoklatokat, szent helyek látogatását, egyházi létesítmények, mecsetek és templomok látogatását, valamint a missziós vagy istentiszteleti célú utazást.

- A zarándoklat vallási, vagy spirituális helyre tett utazás, amelynek célja vallási vagy személyes megvilágosodás megtapasztalása. Nem tartoznak ide a világi zarándoklatok, mint például a természetjárás mint a lelki inspiráció egyik módja.
- A szent helyek meglátogatása magában foglalja az ősi vallások fontos helyszíneit, például az amerikai őslakos temetkezési helyeket (például: Machu Picchu). Főként a nem-hívők alkotják ennek célcsoportját.
- A vallási turizmus harmadik részterülete: műemlékek, például egyházi létesítmények, templomok és mecsetek meglátogatása. Ez a terület is főként a nem-hívőket vonzza.
- A missziós és istentiszteleti célú utazások áhítat, szent rituálék végzése, hit terjesztése, vallási szempontú jótekonysági tevékenység vagy önkéntesség miatt szerveződnek.

Az utazásszervezők gyakran kombinálják ezeket a területeket, kínálnak zarándoklatokat, de olyan utakat is, amelyek során meglátogatják a szent helyeket és templomokat.

A vallási-szagrális helyszínekre látogató utazók két fő célcsoportra oszthatók: hívőkre és nem hívőkre. Mindkettő fontos célcsoport, de eltérő megközelítést igényelnek. A *hívők* lelki támaszt keresnek vagy megerősítik vallási meggyőződésüket. Gyakran vallási okokból, istentisztelet céljából kelnek útra. Az ilyen jellegű utazások közé tartozik például a haddzs Mekkába a muszlimok számára, a zarándoklatok Jeruzsálembe vagy a Vatikánba a keresztények számára, valamint a Bodh Gaya-ba utazás a buddhisták számára. A legtöbb vallásos turista nagyon motivált az utazásra, ezért hajlandó több pénzt költeni, mint egy átlagos utazó. Ez a benne rejlő motiváció a vallási turizmust kevésbé sebezhetővé teszi a gazdasági hullámvölgyekkel szemben. A hívők szeretnek hasonló gondolkodású emberekből álló csoportokban utazni.

A *nem hívők* nem vallási értékük, hanem kulturális jelentőségük, építészeti fontosságuk, esztétikai szépségük vagy történelmi múltjuk miatt vonzzák a szent helyek, templomok, mecsetek, zsinagógák és egyéb istentiszteleti helyek. A nem hívők lehetnek ugyan vallásosak, de nem ez az utazásuk fő motívuma. Egyes nem hívők önfejlesztésre, átváltozásra, belső, lelki átalakulásra törekednek a szagrális helyszínekre utazva. Sajátos szolgáltatásokat igényelnek, amelyek spirituális, meditatív élmények megéléséhez segítik az utazókat az erre kiválasztott desztináció természeti és/vagy épített környezetében.

A vallási turizmus esetében a kutatók által megfogalmazott vallásturisztikai definíciók közös kiindulási pontja, hogy a mobilitást ösztönző tényezők között alapvető fontosságúnak tekintik az utazó belső, lelki indíttatású motivációját. A vallási turizmus definíciójának keresésekor szinte mindenki két részre bontja a meghatározást, azaz a definíciónak egy szűkebb és egy tágabb értelmezését adja meg.¹ Valódi, szűk értelemben csak a zarándoklat és a búcsújárást, a vallási eseményeken való részvételt tekinthetjük vallási turizmusnak, s azt is csak akkor, ha a hívő ember lélekben is részese az eseménynek. Az út szervezői a lelkiségre jobban ügyelnek, mint az egyéb turisztikai szolgáltatásokra. Ha viszont a fogalmat tágabban értelmezzük,² akkor azt is vallási turizmusnak minősíthetjük, amikor hívők vagy nem hívők vallási nevezetességeket keresnek fel, néznek meg, de ezeket nem mint szent helyeket, hanem mint kulturális, történelmi vagy művészeti emléket értékelik.³

A vallási turizmus fogalmának minden meghatározása kitér a spirituális tartalomra, igaz különböző hangsúllyal. Az is hasonló a definíciókban, hogy minden szerző igyekszik a kulturális turizmus fogalomkörén belül, de önálló ágként értelmezni és leírni. Eltérést valójában csak a vallási turizmus jelenségkörén belül, az egyes turisztikai aktivitások (zárandoklat, kegyhelyek látogatása, vallási rendezvényen való részvétel, épített örökség megtekintése stb.) értelmezésében találunk.

A továbbiakban vallási turizmuson azokat az utazásokat értem, amelyek célja a vallási, szagrális műemlékek (templomok, kolostorok, bemutatóhelyek), szent helyek meglátogatása, vallási rendezvényeken (hitélethez kapcsolódó ünnepek, egyházi kulturális, zenei programok, egyházi személyek látogatása) való részvétel, zarándoklat, lelkigyakorlat (ifjúsági táborok, missziós táborok), hitük megélése, megerősítése, spirituális, belső, lelki átalakulás, és/vagy kulturális élményszerzés szándékával.⁴

Nehézkes a vallási turista motivációjának felmérése. Ennek kettős oka van. Egyrészt a turisztikai utazások vallási/világi jellegét nem kizárólag a helyszín határozza meg, hanem inkább az utazó motivációja. Így a komoly vallásos utazó számára az adott hely „szent”, ahol teljesülhetnek lelki/hitéleti elvárásai. Ezek a helyek lehetnek évezredek történelmi célpontok, de szolgálhat vallási turizmus céljául olyan célpont is, amelyet a megfelelő közösség „szentesít”. Másrészt a motivációs kutatások jellemző módszertana a vallási turizmus esetén csak részlegesen használható, hiszen a zarándok ritkán posztol a közösségi oldalakon, lelki indíttatását inkább magában tartja, mintsem kibeszélje. A célcsoport introvertáltabb, mint az átlagos turista. A zarándokturizmus esetében az út sokszor ugyanolyan fontos, esetenként akár fontosabb is, mint az úti cél elérése.⁵

A vallási turizmus a desztináció kultúrája és társadalma számára, pozitív megtérlése miatt, a turizmus minőségi formájának tekinthető. Ez a turizmusforma segít felhívni a figyelmet az emberiség közös örökségeire, ami segít azok megőrzésében, amellett, hogy az anyagi haszon visszaforgatható a helyi kultúra és vallási örökség megőrzésére, fenntartására. A vallási turizmus a közösség erősödésének és fejlődésének is nagyszerű forrása. A turisták érdeklődése a helyi értékek és közösségek iránt elősegíti a helyi közösséggel, annak kultúrájával és történelmével kapcsolatos kötődést és a büszkeség érzésének erősödését. Lebontja a kulturális és vallási korlátokat, hidakat épít az emberek és a közösségek között. Ez jobb kultúrák közötti megértést eredményez, ami javítja a társadalmi kohéziót. Emellett a vallási turizmus hozzájárul a regionális gazdasági növekedéshez, a foglalkoztatáshoz és a jobb életminőséghez.

A hitalapú turizmus népszerűségét nem lehet alábecsülni, hiszen az utazók 25%-át is érdekli ez a fajta turizmus.⁶ Sok ország számára a történelmi és vallási örökséget felkereső vallási turizmus a teljes idegenforgalmi piac jelentős részét képezi. Szaúd-Arábia például 2019-ben 13 millió vallási turistát fogadott, és ez a szám várhatóan több mint kétszeresére, 30 millióra emelkedik 2030-ra. Az indiai Gujarat államban az összes turistalátogatás csaknem 36%-a spirituális turista. Brazíliában a vallási turizmus piaca az egyik legnagyobb turisztikai szegmens az országban, becslések szerint 14 milliárd euróra rúg a 20 millió utazás költsége.

A vallási turizmus fenntarthatóságához két feltételnek kell teljesülnie: a) a vallási, szent helyek vagy műemlékek megőrzése, karbantartása; b) a helyi hagyományok és vallási gyakorlatok tiszteletben tartása. Az utazás fő oka lehet vallási ok, de egy vallási helyszín vagy istentiszteleti hely meglátogatása további orientációjú utazás része lehet, vagy további attrakciókat biztosíthat egy adott úti célnak. A vallási turizmus szintje bármilyen lehet: a kis léptékű, meghatározott istentiszteleti helyek (templomok, oltárok stb.) látogatásától a közepes méretűig, mint például Mekka, Jeruzsálem vagy a Vatikán, és akár nagy léptékű, mint Izrael összes bibliai városainak látogatása. Az autentikusság keresése fejlődő tendencia az utazók körében, mint amilyen az egyes vallásokhoz és zarándokhelyekhez kötődő spirituális és kulturális hagyományokban való elmélyülés. Ez gyakran magában foglalja a helyi közösségben való részvételt vagy annak a vallási kultúrának a megismerését.

Míg az észak-amerikai és az európai lakosok nagy része keresztény, a halal turizmus, valamint a spirituális turizmus iránti kereslet az elmúlt néhány évben emelkedett. A halal turizmus kiemelendő: az iszlám a leggyorsabban növekvő vallási csoport világszerte. A muszlimok 2030-ra várhatóan a világ népességének 25%-át teszik majd ki, beleértve a növekvő és virágzó középosztályt is, növekvő vásárlóerővel.

Az emberek egyre növekvő csoportja keresi a szokatlanabb nyaralásokat és a változatosabb utazásokat. Az utazók ma már nemcsak jobban tájékozottak, hanem szinte túlinformáltak az internet és a közösségi média révén, így ez az új utazócsoport valami mást keres, mint a szokásos turisztikai célpontok. Arra törekednek, hogy olyasmit lássanak és tapasztaljanak meg, amit ők és a világ többi része korábban még nem.

A vallási turizmus közösségi fejlesztése hazánkban

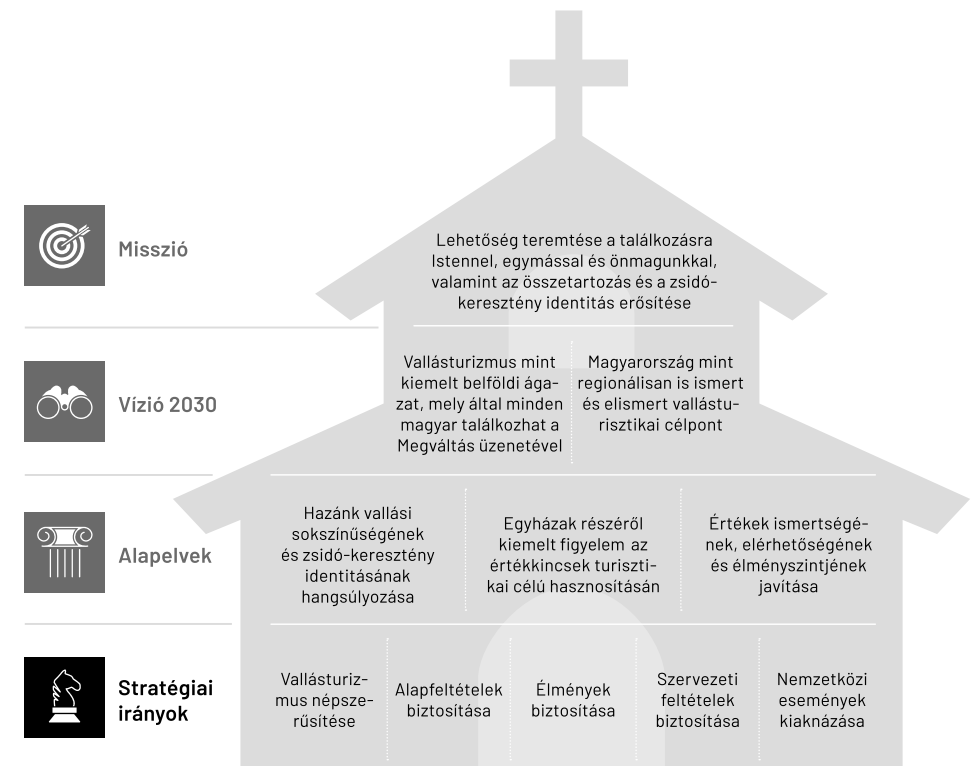
Az 1747/2017. (X. 18.) Korm. számú határozattal elfogadott Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 az állami turizmusirányítás célrendszerét és eszközrendszerét 2030-ig meghatározó alapidokumentum. Feladata, hogy a turisztikai szemléletváltás megalapozásával, a főbb beavatkozási pontok azonosításával, stratégiai célok kijelölésével rövid-, közép- és hosszú távon definiálja az állam feladatait az ágazatban, illetve a célok eléréséhez megfelelő eszközöket, forrást és intézményrendszert rendeljen.

A turisztikai térségek fejlesztésének állami feladatairól szóló 2016. évi CLVI. törvény az idegenforgalmi fejlesztések fókuszát az egyedi attrakciókról a turisztikai térségekre helyezte át, kimondva, hogy Magyarország turisztikai potenciáljának növelése a desztinációkban rejlik. Olyan komplex turisztikai élménycsomagok biztosításában, menedzselésében és piacra juttatásában, amelyek jelentős keresletbővülést jelentenek az adott célterületeknek.⁷ Az állami turizmusirányítás feladata a desztinációs logika értelmében az, hogy lehatárolja az egyes desztinációkat, azokra egyedi beavatkozási programokat dolgozzon ki, az egyedi élménnyel azonosítható desztinációkhoz pedig önálló márkákat, márkaprofilokat építsen fel és menedzseljen. A desztinációs megközelítést kiegészítő új szemléletű attrakciófejlesztési és alapinfrastruktúra-fejlesztési logika biztosítja a fejlesztett attrakciók gazdasági-társadalmi-környezeti fenntarthatóságát, továbbá azt, hogy minőségi élményt biztosítsanak a látogatók számára. Emellett kijelöli az attrakciófejlesztések irányát és főbb tartalmi követelményeit akkor, ha az desztináción belül, illetve ha azon kívül történik.

A 2021-ben kiadott NTS2030 Turizmus 2.0 Stratégia a magyarországi turizmus 2030-ig terjedő fejlesztési időszakának sarokpontjait fektette le.⁸ Az utazási célok alapján nyolc klasszikus turisztikai terméket különböztet meg: bor- és gasztronómiai turizmus (vendéglátás), egészségturizmus, MICE szegmens (üzleti rendezvények és kongresszusok piaca), kulturális turizmus, vallási turizmus, rendezvényturizmus, aktív turizmus és ökoturizmus. A vallási turizmus kapcsán megállapítja, hogy annak révén elmesélhető vallási, történelmi és kulturális történetek az emberek személyes lelki és/vagy közösségi kulturális fejlődéséhez járulnak hozzá, ám Magyarországon a

vallásturizmus külön értelmezési keretet nyer az ország keresztény identitása miatt. Ezen felül a világi turizmus és a vallási turizmus között értékes kölcsönhatás áll fenn, amely leginkább oda-vissza irányuló kereszt-értékesítési lehetőséget jelent. A világi turisták az elsődleges szórakozási, természetjárási, sportolási, kikapcsolódási vagy átutazási célok mellett meglátogatják a vallási értékeket és helyszíneket is. Fordítva, az elsődlegesen vallási motivációval érkezők addicionális keresletet jelentenek a világi turizmus attrakciói, szolgáltatásai terén.

A stratégia 5. fejezete részletesen foglalkozik a vallási turizmus nemzeti szintű közösségi fejlesztésével. A vallási turizmus missziója, hogy találkozási lehetőséget biztosítson Istennel, egymással és önmagunkkal. Gazdag vallási, történelmi és kulturális örökségünk megosztásával közösségeink és az egyének személyes testi, lelki és szellemi fejlődéséhez járul hozzá – alkalmat ad arra, hogy felfedezzék vallási és kulturális történelmünket és átéljék, megtapasztalják ember és Isten kapcsolatát. Összefoglalva, a vallásturizmus a találkozás kultúrája. (1. ábra)

1. ábra: A vallási turizmus fejlesztésének keretei⁹

A fejlesztés kereteit a 2020-ban készült Nemzeti Vallásturizmus Intézkedési Terv határozza meg.¹⁰ Magyarország területén közel négyezer szakrális hely lelhető fel. Ezeket le lehet szűkíteni turisztikailag relevánsabb válogatásra, ez 227 kiemelt értékkincset

jelent. Ezen helyszínek mind szakrális, mind idegenforgalmi szempontból kiemelkednek, ugyanis elhelyezkedésük vagy kulturális, szakrális értékük teszi őket ismertté és turisztikailag relevánssá. Az épített értékkincs egyházi és felekezeti kapcsolata szerint egyértelműen túlsúlyban vannak a római katolikus egyházhoz tartozó értékek, amelyek a kiemelt szakrális értékkincseink közel kétharmadát teszik ki. A római katolikus, református, görögkatolikus és zsidó épített értékkincsek összesen 90%-ot jelentenek, ami jól tükrözi a zsidó-keresztény kultúra hazai beágyazottságát. Összességében kiemelendő, hogy a magyar vallási értékkincs sokszínű képet mutat. Ráadásul Magyarország területén nemcsak a zsidó-keresztény gyökerű vallások, hanem az iszlám és a buddhizmus is megjelent. Az egyes szakrális helyszínek története pedig számos történelmi korszakon átível, ezáltal gazdag történeti keret építhető köréjük.

A kiemelt értékkincseink négy fő kategóriába sorolhatók: a) kegyhelyek, búcsújáróhelyek, templomok és más imahelyek: 168 helyszín; b) kolostorok és elvonulási helyszínek: 20 helyszín; c) zarándokutak és tematikus utak: 9 út; d) egyéb szakrális értékek: 31 helyszín. Valamennyi turisztikai térség területén megjelennek, de legnagyobb részük öt desztinációban csoportosul: Budapest és környéke (46), Tokaj és Nyíregyháza (28), Balaton (25), Mátra-Bükk (23), Pécs-Villány (18). Három turisztikai térség kivételével az összes többiben legalább három felekezet helyszíne képviselteti magát, így a vallásturisztikai helyszíneket tekintve is megjelenik az ország egészére jellemző sokszínűség.

A fejlesztési keretrendszer öt stratégiai irányvonalat határoz meg, amelyekhez tizenkét intézkedés kapcsolódik (2. ábra):

2. ábra: Stratégiai irányvonalak és intézkedések¹¹

Tanulmányunk témaköréhez közvetlenül a harmadik stratégiai irányvonal (Élmények biztosítása), illetve az ötödik intézkedés (Térségen átívelő csomagajánlatok kidolgozása) kapcsolódik. A stratégia által megfogalmazott feladat, hogy a vallási értékek, szakrális helyszínek vonzóvá tétele érdekében a kiemelt turisztikai térségekben az egyes célközönség igényeinek megfelelő értékkajánlattal bíró szakrális helyszíncsoportok formálódjanak, szakmai szempontok szerint. Az egyes szakrális helyszínek összekapcsolásának lehetősége a „világi” turisztikai szereplők számára nem magától értetődő, így van igény az MTÜ Vallásturizmus Iroda és az egyházak szakértelmével megalkotott „vallási utazási csomagok” kialakítására. Ezt követően kerülhet sor arra, hogy az egyes értékesítési és promóciós csatornák szereplői e csomagokat részben vagy egészében átemeljék saját ajánlataik közé. Bár a kiemelkedő vallásos értékkincsek a legtöbb utazási iroda, illetve egyéb értékesítési csatorna számára ismertek, azokat nem mindig tudják megfelelően beilleszteni és bemutatni olyan programcsomagokban, amelyek tematikában, esetleg élménykínálat terén illeszkednek az adott helyszínhez, mert a vallásos értékkincsekről nem rendelkeznek kellően részletes ismeretanyaggal.

Térségi szinten a „zászlóshajókat” leszámítva kevés értékkincs tud önmagában kellő számú látogatót ide vonzani, viszont egy programcsomag részeként ez az arány jelentősen nőhet. A látogatókat sikeresen megcélzó csomagok az esetek nagy részében világi és vallási helyszíneket kombinálnak, kiegészülve egyéb időtöltésekkel is (például slow turizmus, aktív turizmus, ebéd, borkóstoló). Célkitűzés lehet, hogy a csomagokat közvetlenül ajánló, fejlesztő vagy értékesítő szereplők (utazási irodák, tourinformok, TDM szervezetek, egyházi intézmények) számára olyan térségi programválogatások készüljenek, amelyek közül könnyen beilleszthető egy vagy több elem a teljes ajánlatba. Összeállítási feltételek: földrajzi közelség, felekezeti vagy tematikus egység, egybefonható történeti és tematikus történetleírás és a szakrális helyek együtt értelmezett értékkajánlatának változatossága.

Vallásturisztikai értékkincsek és fejlesztések Zemplénben

A multikulturális Zemplén természeti, épített és szellemi örökségei, amelyeket a turisztikai szakirodalom „attrakcióként” azonosít, gazdag és sokrétű alapot teremtenek a vallási turizmus térségi fejlesztéséhez, kiteljesedéséhez. E térségi törekvéseket támogatják azon kormányzati törekvések, amelyek – Zemplén értékeit felismerve – térségünket Budapest és a Balaton után a harmadik turisztikai desztinációvá kívánják emelni.¹²

A Zemplén turisztikai régiót nyugatról a Hernád, délről a Tisza folyók határolják. Az öt zempléni járás települései mellett a Gönci járás Abaúji-Hegyalja tájegységeihez tartozó települései alkotják, összesen 104 város és község együtteseként. A zempléni térség településeit korábban az idegenforgalom területi irányításáról és tervezési rendszerének korszerűsítéséről szóló 2006/1979. (III. 16) Mt. számú határozat alapján sorolhattuk az üdülőkörzetek vagy gyógyhelyek közé. A Zemplén

desztinációt is magában foglaló Tokaj, Felső-Tisza és Nyírség kiemelt turisztikai fejlesztési térség az országban harmadikként, a 1092/2017. (II. 21.) Korm. számú határozattal, 73 település megjelölésével létesült.

Zemplént 2020-ban turisztikai szempontból ismét kiemelt térségként nevezték meg: a kormány átalakította hazánk turisztikai térképét és a turisztikai térségek meghatározásáról szóló 429/2020. (IX. 14.) Korm. számú rendeletnek megfelelően Magyarországon 11 turisztikai térséget jelölt ki, amelyben a Tokaj és Nyíregyháza turisztikai térség önálló fejlesztési célterületként és desztinációként lett nevesítve. A rendelet a turisztikai térségben 72 települést (Abaújkér mellett Abaújkér-Aranyospusztát már külön nem megnevezve) sorol fel az Abaúji-Hegyalján, Bodrogközben, Tokaj-Hegyalján és a zempléni Hegyközben, mint amelyeket turisztikai adottságai, attrakciói okán a kiemelt térség részének tekint.

Szerencsés fejlemény, hogy a Tokaj-Zemplén desztináció további kiemelt kormányzati figyelmet kapott: a Kormány 1791/2020. (XI. 11.) Korm. számú határozata szerint megkezdődött desztinációnk 2024-ig tervezett 150 milliárdos fejlesztési programjának realizálása.¹³ A Tokaj-Zemplén Fejlesztési Program fő célja a térség turisztikai vonzerőjének növelése.

A közelmúlt vallási értékkincs fejlesztései

Sárospataki Szent Negyed

Az elmúlt 10-15 év a sárospataki római katolikus egyház életében jelentős fejlődést eredményezett. Kezdődött ez 2007-ben a Szent Erzsébet Ház felújításával, amely ezután a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény otthona és a Szent Erzsébet zarándokút kiinduló és szervező állomása lett. Ezt követte a Bazilika felújítása, amely során turisztikai attrakciók is megvalósultak. Mindezek új lehetőségeket jelentenek (például szervezhető nagyobb létszámú rendezvények), de kötelezettségekkel is járnak: megnövekedett a zarándokforgalom és megnőtt az igény is a különböző lelki programokra.¹⁴

A *Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény* a Sárospataki Római Katolikus Plébánia erre a célra átadott helyiségeiben hivatalosan 1967-ben nyílt meg múzeumi, könyvtári, levéltári és adattári tevékenységi körrel. Az elmúlt másfél évtizedben a Gyűjtemény életében két jelentős fejlesztés történt, elősegítve az emelkedő látogatószámot. Először az épület kapott új arculatot, majd pedig megkezdődött a teljes körű rekonstrukció, amely a 2007-es jubileumi Szent Erzsébet Évhez kapcsolódott. Konferenciatermet, raktárakat és a földszinten kiállítótermeket alakítottak ki az egykori iskolai tantermek helyén. 2007 májusában nyitotta meg kapuit a Szent Erzsébet Ház, amely azóta is kiállításoknak (Házad Ékessége barokk egyházművészeti kiállítás, Hódolat Szent Erzsébet előtt kortárs képzőművészeti kiállítás), előadásoknak, koncerteknek ad otthont. A pincerendszer átalakítása keretében az udvarban és az alagsorban kőtárat alakítottak ki, amelyben megtekinthetők a bazilika régészeti

feltárása során előkerült maradványok a sárospataki román kori templom kapuíveinek fennmaradt elemei.¹⁵

A *sárospataki bazilika* története során számtalan átépítésen esett át (részben környezeti, részben vallási okok miatt).¹⁶ 1964–72 folyamán minden addiginál komolyabb régészeti feltárással és műemléki helyreállításra került sor. A feltárás az épület történetével kapcsolatban alapvetően új kutatási eredményeket hozott. A változtatások keretében a déli bejárat tornyát nem építették vissza, ugyanakkor üveglapokkal helyettesítették a korábbi festett üveglablakokat és üvegtéglákkal jelölték a Stahremberg-kaput. Ugyancsak ebből rakták ki a gyóntatófülkéket. Az eredeti szintre mélyült vissza a járószint. A kriptákban talált síremlékeket, sírkő fedlapokat a templom északi falára helyezték el, időrendi sorrendben.

A '70-es évektől a templom állapota folyamatosan romlott. Az újabb, nagyszabású rekonstrukció keretében 2016-ban befejeződött a déli torony átalakítása: a megmagasított tetőszerkezetben 26 harangból álló harangjátékot helyeztek el, amely megnyíló tűzzománc díszítésű ajtókon át látható és hallható, naponta négyszer. További látványosság lett a torony színes üveglablaka, Bráda Tibor festőművész és üvegtervező alkotása. A klasszikus ólmozott üvegtéglák technikával készült ablak 7,5 m magas és 2,4 m széles. 2022-től a templom többi 17 ablakába is színes üveg kerül. Végezetül az orgona teljeskörű felújításáról szólunk. A hangszert 1787-ben kezdte építeni, a munkálatok évekig tartottak. Végül egy manuális, 13 regiszteres orgona lett, amely annyira tönkrement, hogy 2009-től nem lehetett használni. A 2012–2014-ben történt restaurálás során a 18. századi orgonarészeket megtartották és felújították, és az eredeti terveket aktualizálva befejezték a több mint 200 éven át lényegében ideiglenes állapotban lévő hangszert. A jelenlegi orgona két manuális és 19 regiszteres.

A Bazilikában található Szent Erzsébet ereklyéje: egy tenyérnyi darab a ruhájából, illetve egy koponyacsont szilánk. Több mint három évtizede történt ideérkezése a Szent Erzsébet tisztelet üjjáélesztésének fontos állomása volt. A Szent Erzsébet előtt tisztelgők, rendszerint nagy létszámú zarándok csoportokban, jellemzően pünkösdhétfőn és november 18-án érkeznek.

Sárospataki Református Egyház

A *Sárospataki Református Kollégium épületegyüttese* és az *Iskolakert* felújítása kormányzati támogatási program keretében 2017–2022 között valósult meg.¹⁷ Ahogy a befejezéséről hírt adó egyházkerületi közlemény fogalmaz: „a projekt keretében sor kerülhetett a Sárospataki Református Kollégium több épületének felújítására és bővítési munkáinak megvalósítására, valamint a lelkészek számára szolgálati lakások felújítására és építésére. A projekt révén a Sárospataki Református Kollégium és környezete teljesen megújult. A külső és belső rekonstrukció jelentős mértékben növelte az épületkomplexum állagának színvonalát és komfort fokozatát. Az alkalmazandó korszerű technológiának köszönhetően több épület belső berendezése is korszerűbb lett és az eddig kihasználatlan épületek új funkciót kaptak.”¹⁸

A *sárospataki református templom* teljes külső és belső felújítása a kormány támogatásával 2017–2018 folyamán történt meg.¹⁹ A templomban 1500 ülőhely van, akusztikája alkalmassá teszi hangversenyek rendezésére. A tanév során a Református Kollégium diákjai számára istentiszteleti helyként szolgál. Már 2009-ben megújult a templom Mooser orgonája.²⁰ Az 1871-ben épült 24 regiszteres, két manuális, mechanikus vezérlésű, csúszkaládás orgonát Ludwig Mooser (1807–1881) készítette, amely az egykor híres salzburgi mesternek az országban egyedül, eredeti formájában megmaradt hangszere. A felújítás során a minél hitelesebb hangzáskép és a biztos játszhatóság volt a cél, melynek nyomán Magyarország kategóriájában legeredetibb Mooser hangszerével találkozhat a hallgató. Ahogy Virágh Sándor lelkész fogalmazott: „a sárospataki hangszert jó anyagokból és technológiával építette meg, azonban mindmáig kiható gyenge pontja a légrendszer és a mechanika vezetése volt. Hogy a pataki templom nagy légterét betöltse az orgona hangja, hangképében mély tónusú, nagyzenekar utánzatra törekedett, így az a barokk orgonák hangzásától és a későbbi szolisztikus játékokra lehetőséget nyújtó hangszerektől eltér. Szépsége mégis ebben a zsákutca-típusú egyediségében van, és így áll rendelkezésre immár a szakrális zenei szolgálatnak és a művészetszerető koncert-közönségnek.”²¹ A hangszer azóta részese a sárospataki zenés istentiszteleteknek, játszanak rajta a Zempléni Fesztivál koncertjein, és használják a Crescendo con Spirito Nemzetközi Művészeti Nyári Akadémia hallgatói.

A *sárospataki református temető*. Plasztikusan fogalmaz Fodor Ferenc lekipásztor: „A temetők legalább annyira beszélnek egy település történetéről, szellemiségéről, mint a történelemkönyvek és a levéltárak sárguló feljegyzései. Életünk irányultságát, életértékeinket nemcsak a quo vadis, a „hová mégy,” hanem az unde venis, a „honnan jössz” egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul határozza meg. A „honnan” és a „hová” feszültségében egyéni életek és sorsok, de ugyanígy történelmi idők is megméretnek.”²² A pataki református temetőben kiemelkedő közéleti személyiségek (is) nyugszanak, akik tanárként, tudósként, politikusként vagy más közéleti szerepben jelentős életpályát tudhatnak maguk mögött. A sírok ma már GPS koordináták alapján szerepelnek az egyházközségi adatbázisban, így pontosan azonosíthatók. A Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület temetői séta keretében, Sipos István nyugalmazott gimnáziumi tanár színes történetmesélésével, „Mesélő sírkövek” címmel, dokumentumfilmben örökítette meg a temetőben nyugvó híres pataki kötődésű elhunytak élettörténeteit.²³

Térségi szakrális értékkincsek

Térségi templomok, kápolnák felújítása, renoválása. Az Európai Unió 2007–2013. évek közötti tervezési-fejlesztési periódusától kezdődően hazánkban is elindult a LEADER alapú vidékfejlesztés. Az első programozási ciklusban a „Vidéki örökség megőrzése” elnevezésű intézkedés keretében a 103/2012. (X. 1.) VM számú rendelet feltételei szerint a térségben több helyi vagy országos védettségű műemlék temp-

lom, egyéb szakrális célú épület és környezete megújult. A szakrális műemlékek renoválását az EU határon átnyúló programjai, továbbá az „Egyházi közösségi célú programok és beruházások”, valamint az „Egyházi épített örökség védelme és egyéb beruházások” elnevezésű programok is támogatták.

A Tokaj-Zemplén turisztikai desztináció településeinek szakrális műemlékeit vizsgálva az országos műemléki adatbázisban a templomokra, vallási épületekre, szakrális helyekre szűrve, mintegy 3000 objektumot tart nyilván a kulturális örökségvédelmi hatóság.²⁴ A megyei lista 253 vallási műemléket tartalmaz, amelyek közül a desztináció 49 településén összesen 90 regisztrált értékkincs található (3. ábra). Sajnos a vidékfejlesztési támogatási forrásokból a már renovált, külső környezetükben rendbe tett szakrális helyekről nem áll rendelkezésre térségi kimutatás, de a vidéket járva szemlátomást széles körben megújultak műemléki templomaink és azok környezete.

Sorszám	Település	Szakrális műemlék
1.	Abaújalpár	Református templom
2.	Abaújkér	Református templom Római katolikus templom
3.	Abaújszántó	Görög katolikus templom Római katolikus plébániatemplom Evangélikus templom Református templom
4.	Abaújvár	Református templom
5.	Alsóberecki	Református templom
6.	Alsóregmec	Görög katolikus templom
7.	Bekecs	Római katolikus templom
8.	Bodrogkeresztúr	Református templom Római katolikus plébániatemplom Görög katolikus templom
9.	Bodrogolaszi	Római katolikus templom Görög katolikus templom
10.	Boldogkőújfalu	Római katolikus templom
11.	Boldogkőváralja	Római katolikus kápolna Római katolikus templom
12.	Cigánd	Református templom
13.	Erdőbénye	Református templom Római katolikus plébániatemplom
14.	Felsőregmec	Református templom
15.	Filkeháza	Görög katolikus templom
16.	Füzér	Római katolikus templom Református templom
17.	Füzérradvány	Római katolikus templom
18.	Gönc	Pálos templom- és kolostorrom Római katolikus templom
19.	Göncruszka	Református templom

Sorszám	Település	Szagrális műemlék
20.	Hejce	Római katolikus templom
21.	Hernádcéce	Református templom
22.	Karcsa	Református templom
23.	Kenéz	Görög katolikus templom
24.	Kéked	Római katolikus templom
25.	Kisrosvány	Református templom
26.	Kovácsvágás	Református templom Zsidó temetői sírkövek
27.	Mád	Római katolikus plébániatemplom Római katolikus temetőkápolna Református templom Zsinagóga
28.	Megyaszó	Református templom, erődfal
29.	Mikóháza	Görög katolikus templom
30.	Olaszliszka	Római katolikus templom Református templom
31.	Sárospatak	Római katolikus templom Református kollégium Református templomok Görög katolikus templomok Zsidó fürdő
32.	Sátoraljaújhegy	Római katolikus plébániatemplom Piarista templom Református templom Görög katolikus templomok Szentháromság-kápolna B-Sz kápolna és kriptá
33.	Szerencs	Római katolikus templom Református templomok Görög katolikus templom
34.	Taktabáj	Református templom
35.	Taktaszada	Református templom
36.	Tállya	Református templom Római katolikus plébániatemplom Evangélikus templom
37.	Tarcal	Római katolikus plébániatemplom Református templom Zsinagóga Római katolikus kápolna
38.	Telkibánya	Református templom
39.	Tiszakarád	Református templom
40.	Tiszaladány	Református templom
41.	Tokaj	Római katolikus templom Görög katolikus templom Görökkeleti templom Zsinagóga, Zsidó temető

Sorszám	Település	Szagrális műemlék
42.	Tolcsa	Római katolikus templom
43.	Tornyosnémeti	Református templom
44.	Vilmány	Református templom
45.	Vilyvitány	Református templom Zsidó temető - sírkövek
46.	Vizsoly	Református templom Római katolikus templom Görög katolikus templom
47.	Zalkod	Római katolikus kápolna
48.	Zemplénagárd	Görög katolikus templom
49.	Zsujta	Református templom

forrás: <https://www.muemlekem.hu/muemlek>

3. ábra: Műemlék szagrális értékkincsek a Tokaj-Zemplén turisztikai desztinációban²⁵

A Tokaj-Zemplén turisztikai desztináció területén három vidékfejlesztési egyesület (akciócsoport) tevékenykedik Encs, Szerencs és Tolcsa központokkal. Munkaszervezeteik segítették az egyházi épületek tulajdonosait a támogatási kérelmek összeállításában, benyújtásában, majd az elvégzett munkákat követően helyszíni ellenőrzések során a hiányosságok feltárásában, az elszámolások teljesítésében. A fejlesztések további irányát a látogatóbarát szolgáltatások kialakítása jelentheti: a GPS koordinátákkal azonosítható templomok bemutatását útbaigazító és gondnokok elérhetőségét tartalmazó információs táblák, örökségkalauzok, háromdimenziós animációkkal és rekonstrukciókkal készült filmek, interaktív eszközök és egyéb installációs eszközök segíthetik. Így egy zempléni vallásturisztikai túra végére megismerhetjük és megérthetjük a zsidó-keresztény örökséget, a Tokaj-Zemplén térség történelmét és ezeknek a középkori-újkorai műemlék templomoknak a szagrális és épített örökségbeli jelentőségét.

Zarándokutak kialakítása Zemplénben

A zarándoklatok, legyen az szagrális vagy szekuláris, esetleg a kettő eredőjében található „new age” jellegű spirituális utazás, egyértelműen „lassú” termékek. Az úti mítoszok, mint az Odüsszeusz, Marco Polo, Ulysses és Szinbád bolyongásai, újabb és újabb interpretációikkal a ma emberét is vonzzák, mivel utazásaik magát az életet szimbolizálják. A zarándokutak újkori népszerűsége abból fakad, hogy a modern kor fiataljainak avatási szertartásai, a ballagás, vagy a szalagavató túlságosan formalizáltak és egyre többen úgy gondolják, hogy egy fárasztó utazás alkalmat adhat a saját korlátaik megtagadására.²⁶ A testi-lelki felgyógyulásra, megnyugvásra és valódi elcsendesedésre – egy „karnyújtásnyira” is ráálhatunk a desztinációkat érintő hazai zarándokutak egyikén. Érdemes felfedezni térségünk rejtett szagrális és csodaszép

természeti kincseit, hogy mély tartalommal tölthessük meg túráinkat, és hogy úti célunkon túl önmagunk felé is közelíthessünk.

(*Szent Erzsébet Út*) A sárospataki Szent Erzsébet tisztelet nem új keletű.²⁷ Már a Szalkai-kódexben (Szalkai László későbbi esztergomi érsek 15. század második felében lejegyzett iskolai füzetei) piros színnel van megjelölve a novemberi kalendáriumban ünnepként Szent Erzsébet neve. November 19-én, temetésének évfordulóján ma is megemlékeznek róla Sárospatakon. Újjáéledése az 1980-as években kezdődött, egyik fontos állomása Szent Erzsébet ereklyéjének Sárospatakra érkezése volt. Ehhez a tisztelethez kapcsolódik a Szent Erzsébet zarándokút kiépítése.

A Szent Erzsébet Út kialakításának gondolata először az Európa Tanács 1999-es sárospataki konferenciáján merült fel.²⁸ Ennek záródokumentuma már tartalmazta, hogy az ülés résztvevői kezdeményezik az európai kulturális utak rendszerében egy olyan tematikus út létrehozását, amelyik Szent Erzsébet életének és tiszteletének kultuszhelyeit kapcsolja össze.²⁹ A kezdeményezésnek újabb lendületet azonban csak Szent Erzsébet születésének közelgő, 800. évfordulója adott. A 2007-es Szent Erzsébet Emlékévre Németországban elkészült a Wartburgot Marburggal összekötő Elisabethpfad, ez adta az indítást a Szent Erzsébet Út létrehozásához.

A vallási és kulturális célokat is szolgáló út létesítésére kiváló keretet biztosított az akkor futó, határon átnyúló kezdeményezéseket támogató pályázati konstrukció, amelynek a keretében kiépíthető volt az első szakasz Szent Erzsébet születési helyétől Kassáig. Ebben a kassai Szent Erzsébet Dóm felújításáért felelős Gótikus Utak Gyöngyszemei nonprofit szervezet társult partnerként. A fejlesztéshez szükség volt szervezeti keretre, amely biztosítani tudta a pályázati tevékenység megvalósítását, és az út fenntartását, működtetését. Ennek megvalósítására jött létre 2007-ben a Szent Erzsébet Út Alapítvány, amelynek célja olyan útvonal kiépítése, amely megerősíti a lelki összetartozást és fizikai valóságában is végig járható utat jelöl ki. A Szent Erzsébet Zarándokút saját turistajelzéssel rendelkezik, önállóan és csoportosan végigjárható Kassáig. A Zempléni-hegységen keresztül az alábbi településeket érinti: Sárospatak, Bodrogolaszi, Komlóská, Erdőhorváti, Regéc, Telkibánya, Hollóháza, Füzér, Alsómislye, Koksóbaksa, Kassa. A távolság mintegy 100 km, amely átlagosan 3-5 nap alatt teljesíthető. A résztvevők rendelkezésére áll a zarándokút útikönyv (az egyes állomásokon található látványosságokról, érdekességekről tartalmaz leírást), zarándok útlevel, valamint egy lelki zarándokfüzet. A zarándokút egyénileg is megszervezhető. Évente egy alkalommal kerül sor szervezett zarándokútra, amely pünkösd hétfőn indul, az ünnepi szentmise után. Ezt 25 fővel indítják el, figyelembe véve a meglévő vendéglátó és szálláshelyszolgáltatási kapacitást.³⁰

Az első zarándoklat 2011 pünkösdjén indult, s azóta nemcsak a pünkösd zarándoklat népszerű, hanem egyre többen keresik a munkatársakat tanácsért, segítségért az egyénileg vagy kisebb baráti társasággal indulók. A kiinduló állomás a Szent Erzsébet Ház: ez a Szent Erzsébet Út Alapítvány székhelye és a zarándokút információs pontja. A megkeresések és tapasztalatok nyomán 2016-ban megnyílt a Szent

Erzsébet Zarándokút új szakasza, amelynek célja az volt, hogy Tarcálnál csatlakozhasson a Mária Út kelet-nyugati ágához. Ezzel elérték, hogy a Szent Erzsébet Út a magyarországi zarándokút-hálózat részévé vált. Az új szakasz az alábbi településeket érinti: Bodrogolaszi, Vámosújfalú, Orlaszliszka, Szegi, Szegilong, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr és Tarcál; itt kapcsolódik a Mária Útba.

A Szent Erzsébet Út elmúlt évekbeli legnagyobb szakrális fejlesztése Füzéren, a várban valósult meg: *Füzér várának kápolnája* a 15. század végén létesült. A Nagybaldogasszony tiszteletére újjáépített Várkapolna 2020-ban nyílt meg, felszentelése ünnepélyes körülmények között, a helyi történelmi egyházak részvételével történt. A kápolna újra alkalmassá vált egyházi és liturgikus eseményekre, így a hívek és az ide látogatók misét, istentiszteletet, esküvőt, keresztelőt tarthatnak.³¹

(*Mária Út zempléni szakasza*) A Mária-út nem kimondottan egyetlen útvonal, inkább teljes úthálózat, amely a Közép-Európában fellelhető Mária-kegyhelyeket fűzi össze.³² A Mária Út (Mariazell-Máriapócs-Csíksomolyó) főtengelye Szikszó felől Hernádkércsnél lép be a Tokaj-Zemplén turisztikai desztinációba, majd Monok, Rátka, Mád, Tarcál érintése után Tokajnál halad át a Tiszán. *Monok* híres búcsújáró hely. A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén sokan zarándokolnak ide. A jelenlegi temető feletti magaslaton építették a Kálváriát, 1910-ben. Az ide vezető felújított széles utat két oldalon kőből készült grottaszerű stációk szegélyezik, bennük színes bibliai alakokkal, müncheni művészek által készített domborműveken. *Tarcálon* az elmúlt években három vallásturisztikai fejlesztés is megvalósult: a katolikus egyház a plébánia mellett zarándokházat építtetett és működtet, amely egyidejűleg 34 fő befogadására alkalmas. Az Áldó Krisztus szobor Európa legnagyobb Jézust ábrázoló gránit szobra. Öt gránittömbből áll, 8,5 méter magas és közel 50 tonnát nyom. 2015-ben állították fel és ebben az évben nyílt meg a hozzávezető sétány is. A Szent Teréz kápolnát 1749–50-ben gróf Grassalkovich Antal építtette, Mária Teréziának. A kápolnát Szent Teréz tiszteletére szentelték fel, a hagyományos tarcali szüretkező napon, október 15-én, Teréz napján a katolikus hívők búcsújárással tisztelegtek a szent előtt. A gróf Degenfeld család 2015-ben felújította, így a Mária-út egyik méltó állomása lett. A szállodától ide sétaút is vezet, így parkosított terével együtt a kápolna vallási és világi rendezvények egyedülálló helyszíne.

(*Csodarabbik útja*) A Csodarabbik útja zsidó zarándokút. Az ismertető honlap szerint „a 150 kilométeres útvonal bejárja Tokaj-Hegyalja zsidó emlékhelyeit és épített örökségét. A zarándokút érinti az egykori csodarabbik sírjait, a zarándokok megismerkedhetnek a csodarabbik életével, a hozzájuk kapcsolódó legendákkal, az érintett települések egykori zsidó lakosságának történelmével, hagyományaival, a térségben betöltött szerepével”.³³ A zarándokút állomásait röviden az alábbiak szerint foglalhatjuk össze: 1. *Mád*: a 18. század végén már népes zsidó közösség élt a településen. Az 1795-ben copf stílusban felépített, 1944 után bezárt és más funkciót kapott, majd 2000–2004 között teljeskörűen felújított zsinagóga a települést emblematikus em-

lékhellyé teszi. Az épület helyet kapott a „Világ legszebb 100 zsinagógája” című amerikai albumban. További mementó a térség legnagyobb zsidó temetője, ahol a mádi hitközség neves rabbijai, Schwartz Ábrahám és Winkler Mordeháj nyugszanak. 2. *Tarcal*: itt a 18. század közepétől éltek Lengyelországból érkezett családok. Copf stílusú zsinagógájuk 1790 és 1810 között épülhetett. A község híres rabbija, Spira Jakab a helyi zsidó temetőben van eltemetve. 3. *Tokaj*: az egykori zsinagóga látványosan felújított épülete 2006 óta kulturális és konferenciaközpont, amely szimbiózisban él a 2008-ban átadott Paulay Ede Színházzal és a 2015-ben megnyílt Világörökségi Bormúzeummal. Nem messze tőlük található az egyetlen, ma is működő imaház. A régi zsidó temető a Bodrozugban, a túlparton fekszik és csak komppal érhető el. 4. *Bodrogheresztúr*: az első lakossági adatok az 1726-os összeírásban lelhetők fel. A község híres csodarabbija, Reb Steiner Saje egykori háza ma sok zarándokot vonzó emlékhely, akárcsak a Dereszla-domb oldalában fekvő zsidó temetőben található sírja. Az egykori zsinagóga épülete ma irodaként szolgál. 5. *Olaszliszka*: a betelepülő zsidók Lengyelország felől, az 1730-as évektől érkeztek. A község a 19. század közepére a magyarországi haszidizmus egyik központjává vált csodarabbija, Friedmann Cvi Herschele révén. 6. *Sátorajaiújhely*: a 18. század elejétől érkező zsidók lakossági arányszáma a városban 1880-ra 35% fölé emelkedett és 1920-ban is meghaladta a 30%-ot. A magyarországi haszidizmus megalapítója, Teitelbaum Mózes sírja miatt kiemelt zarándokhely, róla később, a Magyar Zsidó Örökség Útja bemutatásában szólunk. 7. *Erdőbénye*: a zsidóság jórészt a 19. században telepedett meg. Itt nem maradt fenn a zsinagóga, de a község határában található zsidó temető őrzi az elődök emlékét. Továbbá itt található a vidék egyetlen zsidó fürdőjének épülete, magántulajdonban, felújításra várva. 8. *Tolcsva*: 1736-ban a megyében Tolcsván élt a legtöbb zsidó, mind lengyel származásúak. 1880-ra a község közel egyharmadát tették ki. Itt született William Fox (azaz Fuchs Vilmos), az amerikai Fox filmstúdió megalapítója. 9. *Abaujszántó*: a hitközség 1765-ben alakult, zsidók Ausztriából, valamint Cseh- és Morvaországból érkeztek. A helyi temetőben nyugszik két neves rabbijuk, Lőw Eleázár és Lipschütz Arje Lőb. Az egykori mezőváros fontos kereskedelmi központ volt. Zsinagógája 1896-ban épült, ma raktárnak használják. 10. *Tállya*: a zsidók betelepülése a 18. század közepétől kimutatható. A létszámgyarapodás következtében a 20. század elején három zsinagóga működött; ma már egyik sem áll. Tállya híres rabbijai, Rosenbaum Gerson és fia, Arje Leib a falu határában fennmaradt zsidó temetőben nyugszanak.³⁴

(*Magyar Zsidó Örökség Útja sátorajaiújhelyi állomása*) A zarándokút első állomása *Miskolc*, ahol többek között korszerű kiállítástechnikai eszközökkel felszerelt látogatóközpont létesült. A második állomás *Sátorajaiújhely*, ahová évente ezrek látogatnak el a csodarabbi, Teitelbaum Mózes modern kiviteli sírjához, amely a vasútállomástól induló utca és a várost átszelő főút találkozásánál, a domboldalon elhelyezkedő, sok száz éves temetőben található. A csodarabbi tanácsait az élet minden területén kikérték és sokan felkeresték oltalmazó erővel bíró talizmánjai miatt. A régi zsidótemető

közelében egy volt középiskolai kollégium átalakításával 75 férőhelyes zarándokszállást létesítettek, amelyben rituális fürdő (mikve) és imaterem található. A zarándokút további kelet-magyarországi állomásai: Nyírtass, Nagykálló és Makó.³⁵

Tanulságok és távlatok

A vallási értékkincs-tulajdonos egyházak, civil szervezeti működtetők előtt álló feladat a templomok, kápolnák s egyéb létesítmények, valamint zarándokutak korszerű szemléltető és tájékoztató eszközökkel történő még ismertebbé, vonzóbbá, befogadóbbá tétele, hogy még a nem hívőket is megérinthesse egy-egy hely szellemisége, spirituális töltése. A kiszolgálási színvonal javítása, fenntartható biztosítása a vallási turizmust szervező laikusoktól a vallási ismeretekben, művészettörténetben való elmélyülést, az egyházi közreműködőktől pedig gazdálkodási, rendezvényszervezési, marketing és kommunikációs ismeretek elsajátítását igényli.

Ebben a kettős témakörben kínál ismeretszerzési lehetőséget a Tokaj-Hegyalja Egyetem Szenátusa által elfogadott „vallási turizmus szervező szakember” egyéves, hétvégi, levelező munkarendű szakirányú továbbképzési szak.³⁶ A THE Turizmus és Vendéglátás Tanszéke gondozásában kidolgozott és meghirdetendő – gazdasági képzési területhez tartozó – szakra bármely alapidplomával jelentkezni lehet.

Összegzőként megállapítható, hogy a multikulturális Zemplén bővelkedik azon természeti és épített értékkincsekben, szellemi örökségben, „szent helyekben”, amelyek a hívő gondolkodású zarándokokat, a transzcendens gondolatvilágban belső megnyugvást, átváltozást kereső vagy csupán a kulturális értékek iránt érdeklődő turistákat ide vonzzák. A hazai vallási turizmus kiemelt idegenforgalmi „termékként” való definiálása, a közelmúltban térségünkben már megvalósult felújítások, fejlesztések lehetővé teszik, hogy a hitben való megerősödés és/vagy a lelki átalakulás, selfness, a kulturális élmény minél zavartalanabban megvalósulhasson.³⁷

Jegyzetek

- 1 Varga Mária: A vallási turizmus jelenléte ma Magyarországon. = Keresztény Szó, 22. évf. 2011. 12. szám
- 2 Pusztai Bertalan: Vallás és turizmus. In: A turizmus, mint kulturális rendszer. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998.
- 3 Mester Tünde: Vallási turizmus. = Turizmus Bulletin X. évf. 2006. 2. szám
- 4 Dankó László: Vallási turizmus. Oktatási segédlet a THE Örökségturizmus szakos hallgatói számára. Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak, 2024. (THE Könyvtár Repozitórium)
- 5 Mártonné Máthé Kinga – Simonyi Norbert: A magyarországi zarándokutak turisztikai kapcsolódásai és üzemeltetési modelljei = Turizmus Bulletin, XVIII. évf. 2018. 2. szám
- 6 The European market potential for religious tourism, 2020. október 12. (<https://www.cbi.eu/market-information/tourism/religious-tourism/market-potential>)
- 7 Dankó László – Tóth Zsófia: A bor- és gasztronómiai innováció és kapcsolódása a turizmusfejlesztési stratégiához = Szőlő-Levél, XI. évf. 2021. 2. szám, 84–101. o. (<https://szolo-level.hu/category/2021-ev/2-szam-2021-ev/>)

8 NTS2030 Turizmus 2.0. Magyar Turisztikai Ügynökség, Budapest, 2021. május (https://mtu.gov.hu/dokumentumok/NTS2030_Turizmus2.0-Strategia.pdf)

9 Ua. 353. o.

10 Nemzeti Vallásturizmus Intézkedési Terv. Magyar Turisztikai Ügynökség. Budapest, 2021.

11 NTS2030 Turizmus 2.0., i. m. 361. o.

12 Dankó László: Új megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában. = Zempléni Múzsza, XXIII. évf. 2023. 3. szám, 31. o.

13 Tóth Zsófia – Dankó László: A borvidéki területfejlesztési koncepció és program turisztikai vonatkozásai = Szőlő-Levél, XII. évf. 2022. 2. szám, 45–62. o. (<https://szolo-level.hu/category/szolo-level-2022-ev/2-szam-szolo-level-2022-ev/>)

14 Kelecseny Mónika: A római katolikus egyház sárospataki vallási turizmus értékkincs fejlesztései. In: Dankó László (szerk.): Sárospataki turizmusfejlesztési tanulmányok 2022. SKTE, Sárospatak, 146–154. o. (<http://real.mtak.hu/141984/>) A Római Katolikus Egyházi Gyűjteményre és a Bazilikára vonatkozó további adatokat e tanulmányból vettem át.

15 Lásd még: Szabó Irén: Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Sárospatakon = Zempléni Múzsza, XV. évf. 2015. 2. szám, 46–48. o.

16 Lásd még: Sárospataki Bazilika (<https://eger.egyhazmegye.hu/turizmus/sarospatagi-bazilika/sarospatagi-bazilika>)

17 Megújult Sárospatak (<https://tirek.hu/hirek/intezmenyi-hirek/megujult-sarospatag/>)

18 Uo.

19 Átadták a felújított református templomot. (<https://sarospatak.hu/2018/10/31/atadtak-a-felujitott-reformatus-templomot/>)

20 Virágh Sándor: Megújult a sárospataki templom Mooser orgonája. = Reforrás Magazin, LXII. évf. 2. szám. 2009. május 1., 16. o.

21 Uo.

22 Fodor Ferenc: A sárospataki református temető (<http://patakirefegyaz.hu/templomunkrol>)

23 Mesélő sírkövek. Séta a sárospataki református temetőben (<https://www.youtube.com/watch?v=fR870kX0hrI>)

24 Műemlékem.hu. Objektumok. (<https://www.muemlekem.hu/muemlek>)

25 Az adatok forrása: <https://www.muemlekem.hu/muemlek> alapján saját gyűjtés.

26 A lassú turizmusról lásd: Dankó László: Új megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában, i. m.

27 Szabó Irén: Árpád-házi Szent Erzsébet jelenkori tisztelete Sárospatakon. In: Dankó László (szerk.): Örökségértékek és turizmusfejlesztés. SKTE, Sárospatak, 2011. 313–319. o. (<http://real.mtak.hu/91393/>)

28 European Conference on Transfrontier Co-operation. Sárospatak, 1999. április 15–16. (<https://rm.coe.int/09000016804bd460>) Lásd még: Két napig Sárospatak Európa központja = Észak-Magyarország, 55. évf. 88. szám, 1999. április 16. 1., 3. o.

29 Kulturális útvonal indul Sárospatakról = Észak-Magyarország, 55. évf. 89. szám, 1999. április 17. 1. o.

30 Szent Erzsébet Út (<https://www.szenterzsebetut.hu/utvonal>)

31 Füzér Vára – Várkapolna. (<https://fuzervara.hu/varkapolna/>)

32 Vö.: Molnár Attila József: Zarándokút a tájban – A Mária-út kialakításának tapasztalatai. In: Tájtudomány – Tájékeresés V. Magyar Tájékológiai Konferencia. Sopron, 2012.

33 Csodarabbik útja. (<https://csodasmagyarorszag.hu/cikkek/csodarabbik-utja>)

34 Lásd még: <https://zemplenizsidóság.hu/>

35 Magyar zsidó örökség útja Kelet-Magyarországon – Ortodox zarándok emlékhelyek bemutatása. A GINOP-7.1.4-16-2016-00002 számú „Egyházi kulturális örökség turisztikai fejlesztése” tárgyú pályázat ismertetője. (<https://zsidooroksegutja.hu/a-projektrol/>)

36 Tokaj-Hegyalja Egyetem Szenátusának 136/2023. (12.12.) sz. határozata a „Vallási turizmust szervező szakember” szakirányú továbbképzési szak magyar és angol nyelven történő indításáról.

37 A tanulmányhoz felhasznált, illetve a témához ajánlott további források: Gacsályi Zsolt: A református zarándoklat teológiája, 2022. február = <https://utitarsak.net/a-reformatus-zarandoklat-teologiaja/>;

James Harpur: Megszentelt tájakon. Magyar Könyvklub, Budapest, 1995; Korpics Márta: Egy zarándokhely átalakulásának vizsgálata a turizmus kutatáson keresztül. In: Fejős Zoltán (szerk.): Helyeink, tárgyaink, képeink. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003; Korpics Márta: Zarándoklat: turizmus vagy vallásgyakorlat. In: Ádám Antal – S. Szabó Péter (szerk.): Zarándokutak – Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 2002; Michalkó Gábor: Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 2010; Sulyok Judit – Mártonné Máthé Kinga: A vallási turizmus helyzete Magyarországon. = Turizmus Bulletin, XVI. évf. 2014. 1. szám; Székely Klára: Utazás hittel. Szülőföld Kiadó, Szombathely, 2017.

(A tanulmányban hivatkozott internetes források utolsó megtekintése valamennyi végjegyzetben egységesen: 2024. január 31.)

Fazekasok

feLUGOSSY László

A végtelen előtti úton

(Gondolatok és érzetek
Fazekas Balogh István művészetéről)

Fazekas Balogh István geometrikus festő. Stark István megfogalmazását kölcsönözve analitikus és neoabsztrakt művész. Igazi kereső, kutató, elemző alkotó, akinek kézjegyei közt folyamatosan nyomon követhető a pontos mérlegelés, precizitás, a korszellem...

A geometria és a zene érdekli, a repetitív zene inspirálja, ihletett állapotba hozza a zenehallgatás. A geometrikus képek készítése elmélyülést, sok türelmet és pontosságot igényel, az aprólékosan elkészített terv, vázlat és az alkotás kivitelezéséhez, leképezéséhez.

2006-ban Fazekas Balogh István megvalósított egy óriásképet, amely Sárospatak város szívében a Bodrog Hotel mögötti téren, egy több emeletes társasház oldalfalán látható. Ez a hosszú zöld téglalap mértani formákkal komponált, harmonikus hangulatot árasztó absztrakt kép, amelyet én, magamban, a „végtelen előtti út”-nak neveztem el, mert e függőleges, finoman színezett mező ezt a fogalmat juttatta eszembe. (Az alkotás eredetijét képező 2005-ös PC-grafika címe: *Száznyolcvanas.*)

Örömteli, hogy 17 év után az időjárás viszontagságainak kitett óriáskép megkoptott színei 2023 nyarán a város jóvoltából megújultak. Érdekes volt „restaurálni”, felújítani ezt a központi művet a látás öröméért, mert az itt élőknek és az ide látogató turistáknak fontos e valódi vizuális objektum megújulása.

2009-ben Dobrik István írt Fazekas Balogh Istvánról „*A tudós agyával, a költő szívével, a festő szemével...*” címmel, a *Zempléni Múzsza* IX. évfolyam 1. számában. Ebből idézve: „Annak, hogy végül is a hagyományos grafikai technikákra alapozva, a szerigrafán át a computer grafikáig jutott el, annak több oka is lehetett... Elsősorban az aritmetika, a geometria és a zene iránt mutatott affinitást.” (54. o.) Már 1999-ben láttam egy kiállításon a nyíregyházi városi galériában Fazekas Balogh István PC-grafikáit, amit akkor én, az újdonság varázsaként néztem, szemléltem. Számítógépes programmal tervezett képekről készült nyomatok lettek kiállítva. Ezt a képalkotási technikát a mai napig alkalmazza a művész, természetesen a hagyományos technikák mellett, és számítógéppel tervezett plasztikai munkákat is készít.

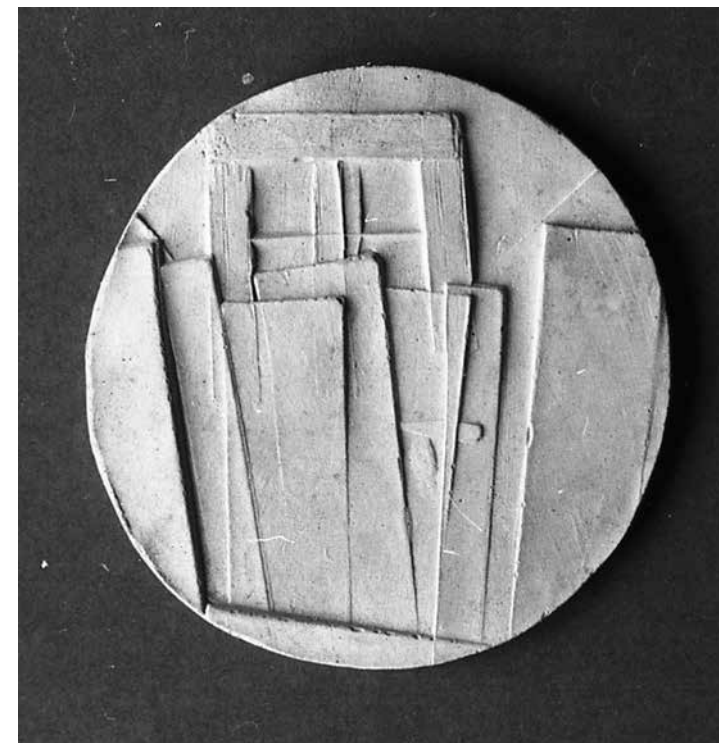
2014-ben a sárospataki Comenius Főiskolán – ahol nyugdíjas koráig a rajz tan-széken oktatott – állított ki plasztikai munkákat a festmények és grafikák mellett, amelynek megnyitására engem kért meg.

„Fazekas Balogh István és feLugossy László a kiállítás megnyitója során egy újabb komplex műfajjal örvendeztettek meg bennünket: pedagógiával beoltott művészeti performansz részesei lehettünk egy nagyszerű művekké ünnepivé felemelt térben.” írta róla Sándor Zsuzsa főiskolai docens.

A képalkotói, művészeti tevékenység mellett művészetszervezői feladatokat is végez. Elsősorban a 2007-ben induló Prepart kiállításokat szervezi, a főiskola volt rajz szakkollégista hallgatóinak – akik a tanítványai voltak –, hogy a volt diákok meg tudják mutatni a tanítás mellett készült alkotásaikat, művészeti munkájukat.

Végezetül, az elmúlt évek során Fazekas Balogh István inspirációja alapján létrejött a P'art Műhely, a Sárospatakon élő vagy itt tanító képzőművészekből. Tagok: Fazekas Balogh István, Lenkei Tóth Péter, Molnár Irén, Sándor Zsuzsa, Stark István és jómagam. Több közös kiállítást hoztunk tető alá Nagybányától Kassáig, illetve Tokajban és Sárospatakon, a Zempléni Művészeti Fesztivál keretében.

A nagybányai kiállítás megnyitóján párbeszédese akcióval leptük meg a képzőművészet iránt őszintén érdeklődő közönséget, Fazekas Balogh István pontos és szellemes gondolatait a képeiről, a művészetről nagy tapssal díjazta a befogadó közönség.

Kapu

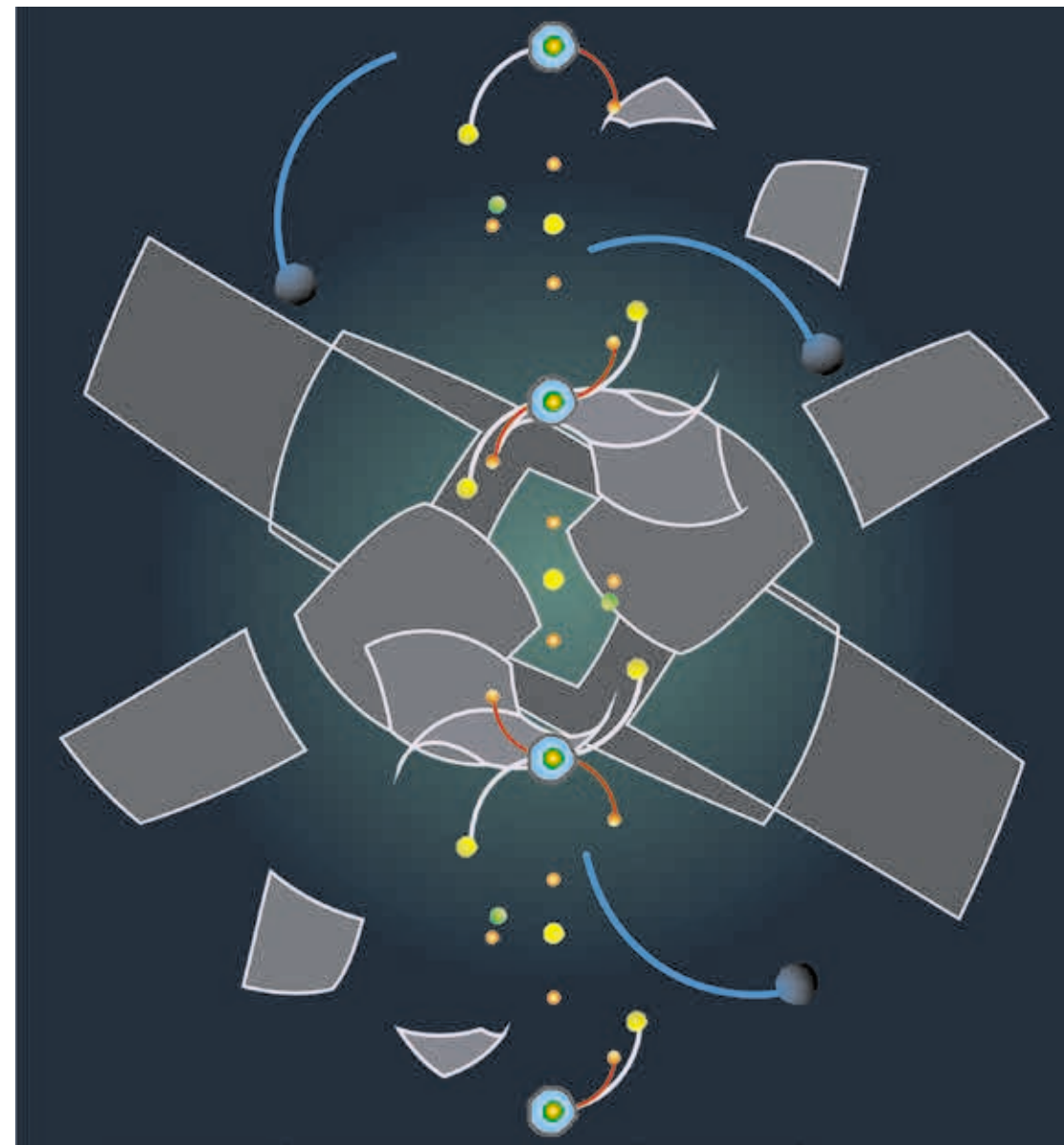
Befejezőként a látvány és a hangulat kapcsán idézném a művészt: „Ritkán indítok közvetlen látványból, inkább „fejből” dolgozok. Itt viszont egy kassai belvárosi templom támfalainak ritmusa húzott magához. A súly és a légiesség, anyag és szakralitás. Csodaszép harmónia. Azért gondolatokat (tartalom) is indukál.”

Fazekas Balogh István műveivel a végtelenség felé halad, és költőileg meg is érinti azt...

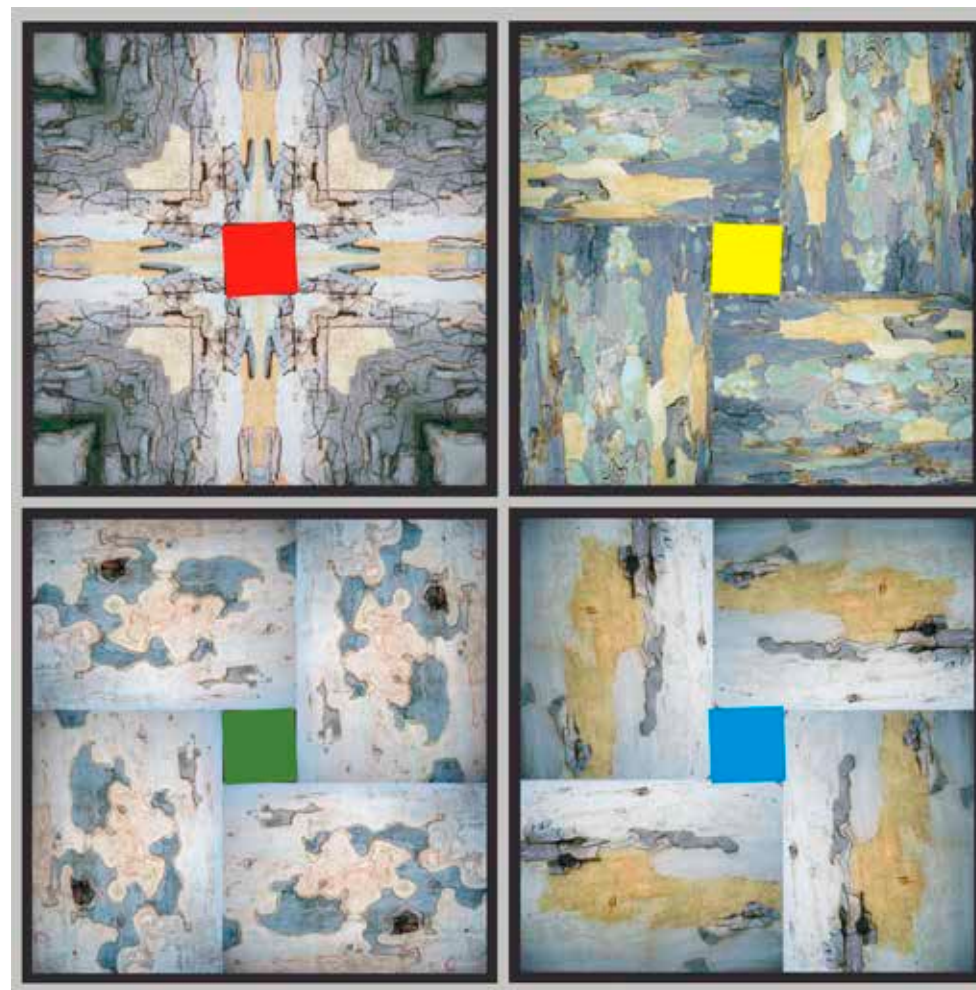
*

Fazekas Balogh István Egerben született, 1952. április 2-án. Iparos családban nőtt fel a Hajdú-Bihar megyei Derecskén. Itt jár általános iskolába, majd ifjúkorának másik színhe-lye Debrecen, és egy évig Berettyóújfalu, ahol géplakatosi (1969) és érettségi bizonyítványt szerzett (1971). Az ábrázolás első komolyabb leckéit egy keramikus iparművésztől, Nagy Lászlótól kapta a derecskei képzőművészeti szakkörben, a 60-as évek második felében. Az önkifejezés igénye és a művészet iránti érdeklődése a zene, a tánc, a színház területén is tanulmányokra készítették. 1972–1976 között a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán matematika-rajz szakos tanári oklevelet szerzett. Tanárai közül elsősorban Pál Gyula festőművész és a művészettörténetet oktató Sánta László voltak rá hatással. 1988-ban a Magyar Képzőművészeti Főiskolán újabb diplomával gazdagodott (művészeti rajz, művészettörténet, szerkesztő és ábrázoló geometria). Számára emlékezetes tanárai: Patay László, Balogh Jenő, Cziffka Péter, Kólya Dániel, Baticz Levente és Vecsey Csaba. 1974-ben kötött házasságot Molnár Irénnel, akivel Sárospatakon alapított családot, gyermekeik István (1977), aki iparművész, és Zsuzsa (1981), aki építészmérnök lett. Sárospatakon 1976-ban a 119. számú Ipari Szakmunkásképző Intézetben kezdett tanítani, 1982-től A Művelődés Házában dolgozott. 1984-ben hívták meg a Comenius Tanítóképző Főiskola Művészeti Nevelési Tanszékére, ahol képzőművészeti tantárgyakat oktatott, s főiskolai docensként ment nyugdíjba. Azóta is alkot és kiállít. Művészetpedagógiai tevékenysége mellett fokozatosan és egyre erőteljesebben vált a helyi és regionális képzőművészeti élet szereplőjévé. Ebben bátorító szerepe volt és van festőművész feleségének és a pataki alkotótársaknak. Munkásságát legutóbb a Zempléni Múzsza 2009. évi 1. számában méltattuk. A tanítványi köréből verbuválódott Prepart kvintennálékat lapunk 2022. évi 4. számában mutattuk be.

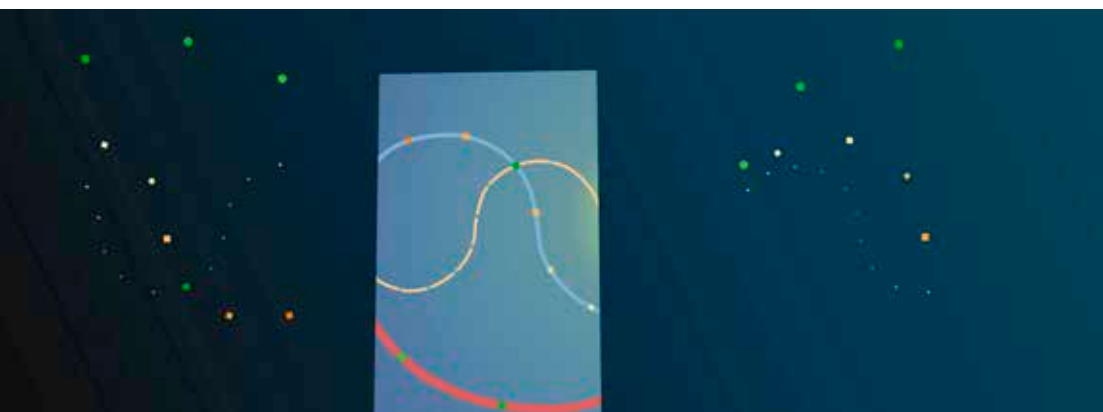

Ghymes-illusztráció

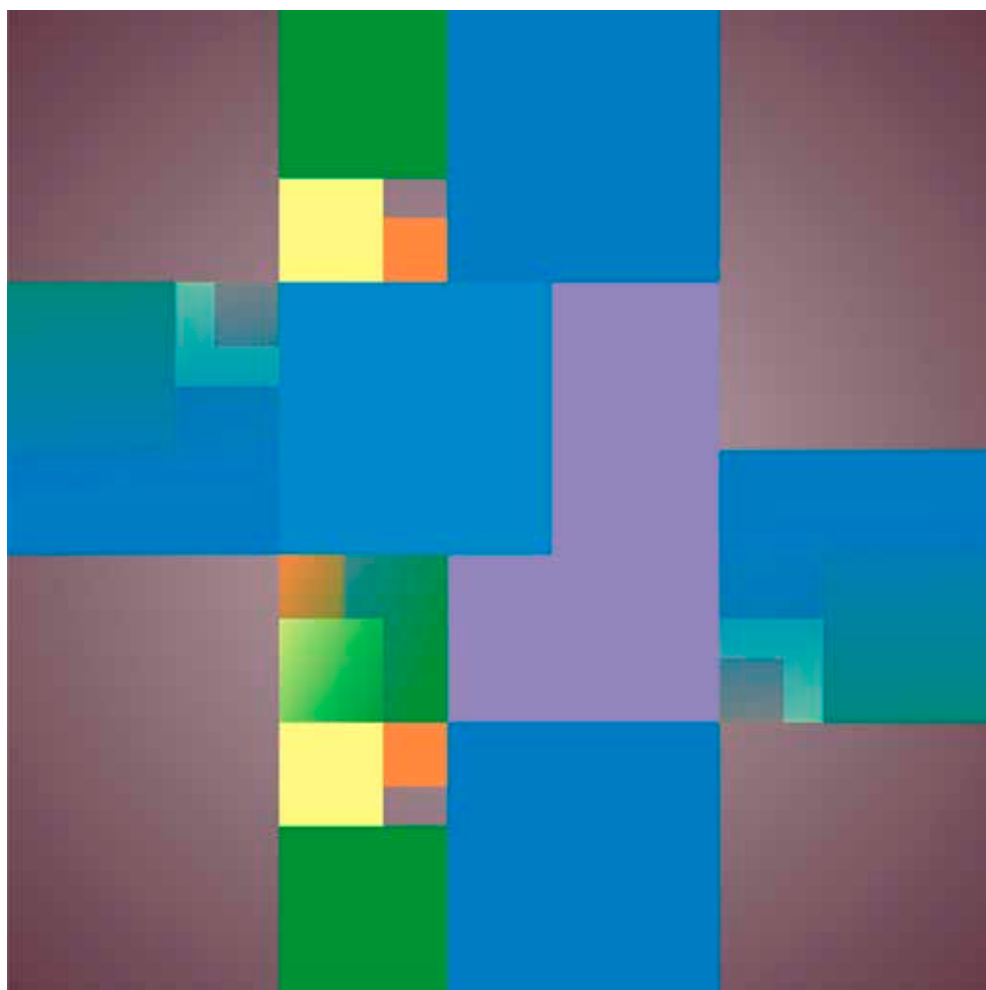

P.

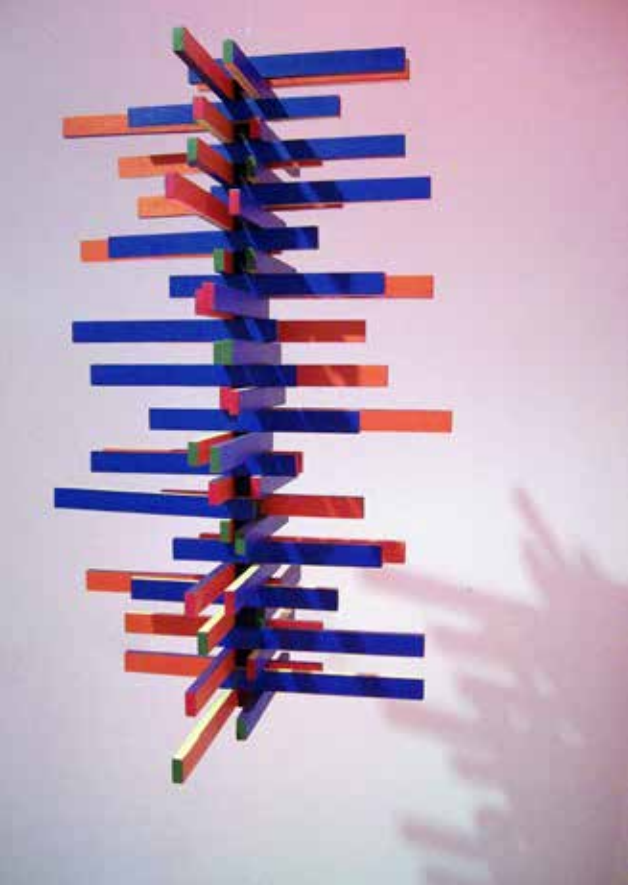
Eszterlánci 2.

Nézet 0.

Áttetsző konstrukció

K 3

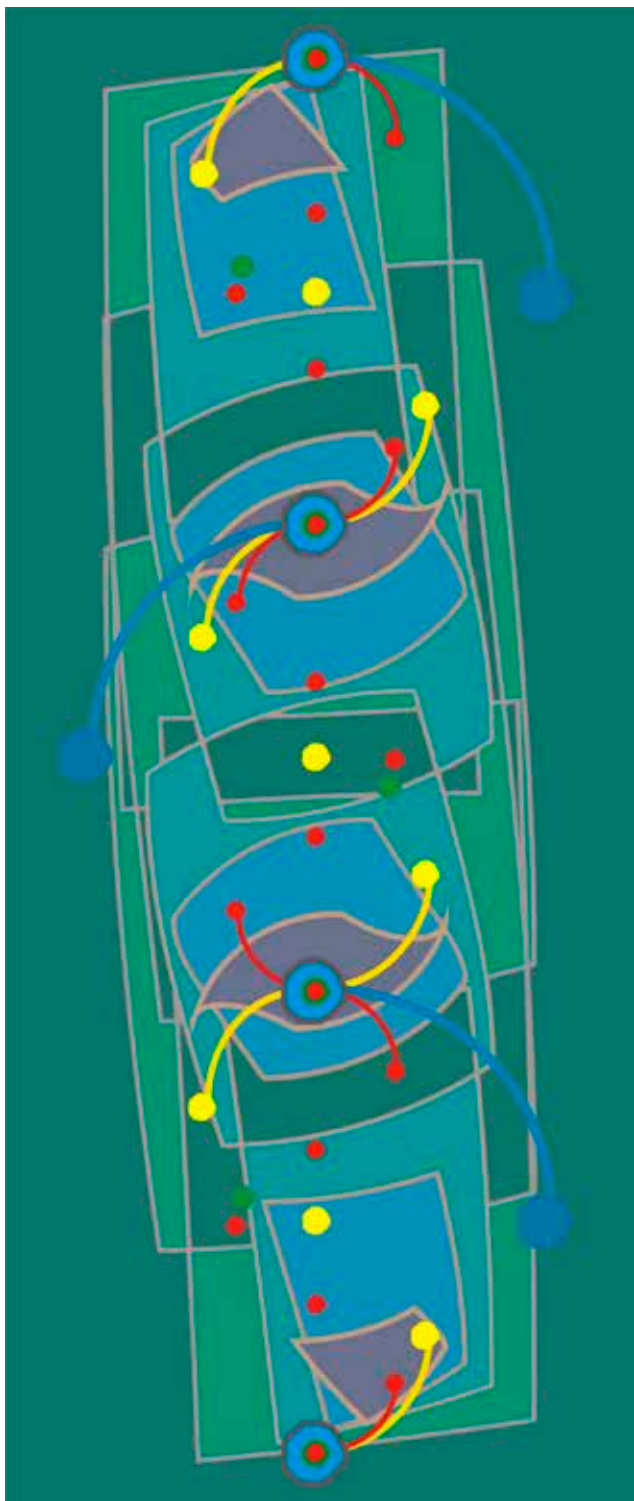

K 2

Bükkszéki kompozíció I.

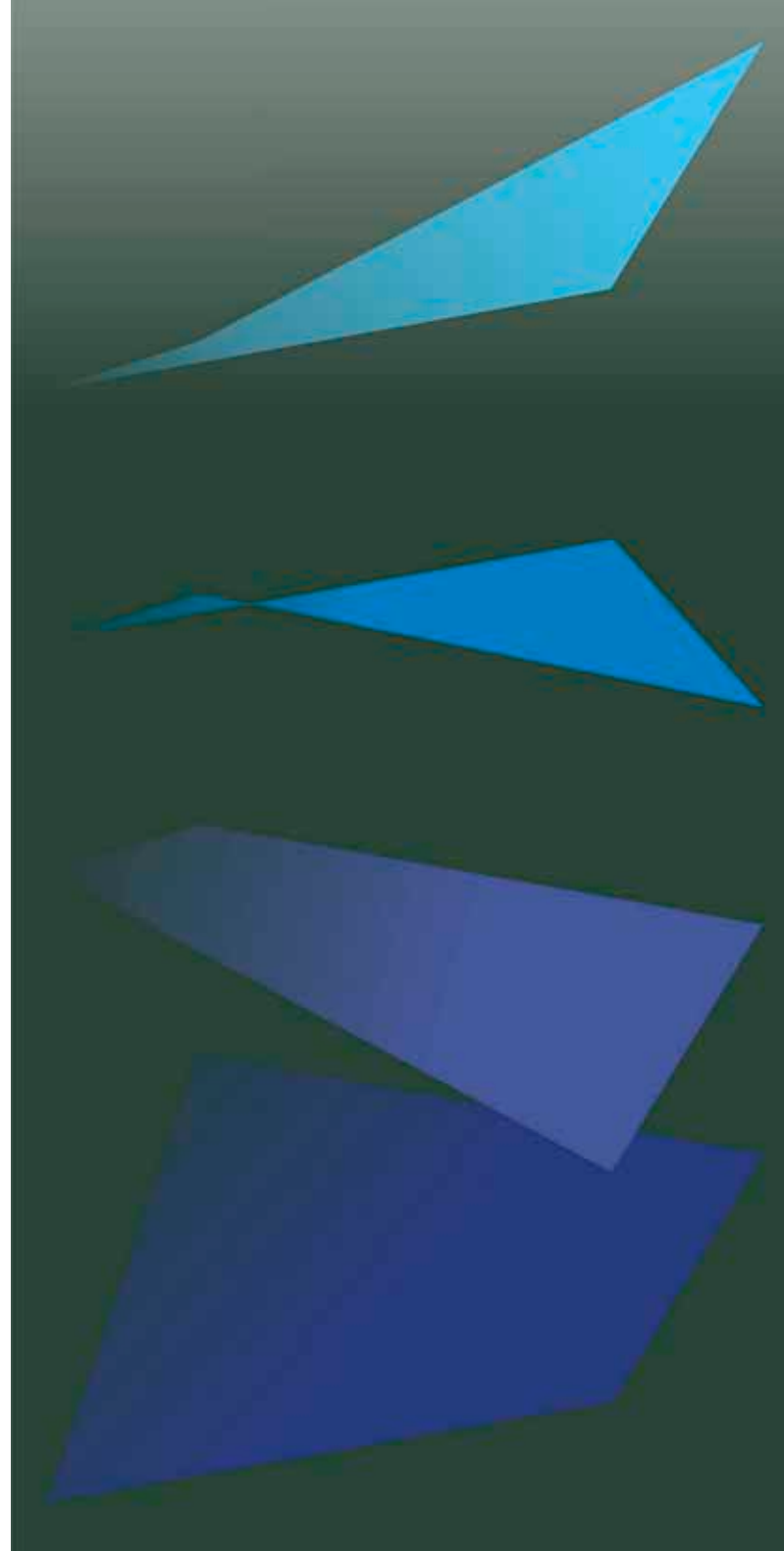
Száznyolcvanas

Hommage á Philip Glass II.

Kékszakállú

Kék kompozíció

Rep. 15

HEGEDŰS Sándor

Tiszta tánc és „táncostest”

(Táncesztétikai fogalmak nyomában)

A kérdés, amelyre előadásom válaszolni igyekszik majd, így hangzik: miről „szól” egy tánc (-mű), mikor éppen szándékoltan ’semmiről’?¹

Mindannyiunk számára nyilvánvaló trivialitással kezdem: a színpadi tánc, miként a képzőművészet és a zene is, nonverbális műfajok, nem elvárható tőlük tehát, hogy ’megszólaljanak’. Azt, amit előadnak, mutatják inkább, nem elbeszélik. Nekünk, nézőknek (hallgatóknak) lesz dolgunk, hogy rátaláljunk – ráhibázzunk? – a látottak (hallottak) értelmére. Mi műélvezők, befogadók vagyunk azok, akiknek a művek helyett beszélnünk kell; az értelmezés kényszeréből fakad. Arra a kérdésre azonban, amely az érzéki percepciók, a vitális affektusok verbális nyelvre történő átfordíthatóságát kérdezi, mindmáig nincs minden kétséget kizáró válaszunk. Ami azonban biztosan állítható: ismeretesek olyan táncművek, amelyek szándékolt értelmük szerint nem akarnak valami táncon túlról, táncról idegenről szólni.

A válaszra váró kérdésünk átformálható tehát: mi marad, mi lesz látható a színpadon, ha egy táncműből a koreográfus kiiktat mindent, ami – noha az korábban kiküszöbölhetetlennek tűnt – járulékként hozzátapadt? Mindenekelőtt a tematizálás kényszere: valamiféle narratíva kellett hozzá, hogy legitimálja vele a tánc színpadra vitelét, önmagában az nem volt elég. Így lett a tánc eszközévé, a táncoló test pedig materiájává az érzelmek vagy gondolat (mondandó) kifejezésének. Összművészeti tendenciák, irodalom, zene, s a szcenikai eszközök, jelmez, díszlet (a látványvilág képzőművészete) voltak szükségesek tehát ahhoz, hogy a mozgó testben rejlő gesztuspotenciák aktiválásával a tánc egy önmagán túlmutató értelem – logosz, reprezentatív gondolat – szolgálatába állhasson, konkrét jelentéssel telítődjön.

A címben szereplő „szándékolt semmi” hiányra utal tehát, a narratíva hiányára, amely kezdeteitől a táncművészet elidegeníthetetlennek látszó sajátja volt. A „tiszta tánc” – nyilván erről van szó – azonban nem csupán a narratívát száműzi a színpadi történelemből, hanem azt is, ami vele mindig is együtt járt, az ’érzelmek’ kifejezését. Hiányoznak belőle így a magánélet, s azon belül az intimitás közismert sztereotípiái, sőt, hovatovább maga az érző, az individuum is, amennyiben ő bonyolult pszichével megáldott érző lényként ismeretes, s aki emellett még tudatalattival is bír, ott bújhatnak meg legtitkosabb vágyai, elfojtásai. (Cage – aki Schönberg tanítványa, Cunningham műveinek zeneszerzője, s egyben autentikus ’teoretikusa’ – 1944-ben írt

Kecesség és letisztultság című esszéjében a táncművészetből számúzi a személyiséget, mondván az „túlságosan gyarló ahhoz, hogy művészetet építsünk rá”.² A későbbiekben erre még visszatérünk.)

Természetesen emberek, hús-vér emberek – férfiak és nők – azok, akik táncolnak a „tisztá táncban” is, ám a táncukból kitetsző, kibontható értelem semmiben sem felel meg a tradicionális emberképnek. Egy többezer éves metafizikai – antropológiai – hagyománytól nem lehet oly könnyedén megszabadulni, miként télikabátunktól sikerülhet a tavasz eljövetelkor. Egy merőben új szemléleti horizont megjelenéséhez, kitisztulásához egymást követő generációk szívós szellemi erőfeszítésére van szükség. A tisztánlátást az idők (körülmények) változása okán folyamatosan újra kell tanulunk, közel sem természet-adta antropológiai univerzálé az a homo sapiens történetében.

A művészet mindig is „élharcos” (avantgarde) volt ebben a vég nélküli küzdelemben, a maga érzéki módján küzdött az idejétmúlt konvenciókkal szemben. Ma már közhely számunkra, hogy az impresszionizmus mindenekelőtt látni tanított: az, ami az alkotásokban megjelent, valóságunknak egy azidáig „ismeretlen” képét mutatta. Egy táncelméleti kutatás számára is tanulságos lehet, hogy miképp jellemzi ezt Gottfried Boehm Cézanne-ról írt tanulmányában: „A régtől fogva ismerős világ megrázkódtatása újféle tagolódásra ad alkalmat tudat és valóság között. Cézanne (...) létrehozta a kép új identitását, a látás és látott, a szubjektum és világa közötti azonosságot, mely persze az esztétikai sikerültségénél többre formál igényt, magát a valóságot is magába szippantja.”³

A kérdés most az: lehetséges-e a táncművészetben is valami hasonló fejlemény, amelynek következtében változik, átalakul valóság- és emberképünk (identitásunk), máshogy tekintünk majd világunkra, önmagunkra? A fentiek okán talán nyilvánvaló válaszom: igen! Állítom, hogy a tánc színpadra állításának történetében annak radikális „megtisztulása”, vagyis a tőle idegennek tekinthető „mondandók” elvi lehetőségének megszüntetése egy korábban soha nem látott (tapasztalt) szemléleti horizontot nyithat meg, amelyben semmi sem marad olyan, amilyennek addig látszott. A továbbiakban ezt az állítást szeretném alátámasztani, érvelni mellette, amely aztán egyben válasznak is tekinthető az eredetileg feltett kérdésre.

Miről szól egy tánc- (mű), mikor éppen szándékoltan ’semmiről’? Pontosan arról, ami a színpadon marad – jelen lesz – a „megtisztítást” követően: a táncról magáról, illetve arról még, ami hozzá szorosan kapcsolódik, elképzelhetetlen nélküle, vagyis a táncosról, pontosabban annak eleven testéről. Tánc és a táncos teste: nyelvileg, azaz lexikailag (fogalmilag) különböznek ugyan, ám a tapasztalatban – a táncélményben – erős szimbiózisuk vitathatatlan, elválaszthatatlanok. W. B. Yeats *Iskolások közt* című versében a híres záró sor kérdésére – „Látjuk-e, Tánc s Táncos – melyik melyik?” (Tandori Dező fordítása) – ideje lenne már válaszolni.

A továbblépés érdekében tematizálnunk kell tehát a test és a (tisztá) tánc kapcsolatát, összetartozásuk természetét, hogy eljuthassunk a táncos test (táncostest) voltaképpeni – primordiális – értelméhez, eredetéhez. Mindenekelőtt párhuzamot kell

vonnunk egy narratívával terhelt vagy az önkifejezés pszichológiai terhét hordozó táncmű szereplői és a tiszta tánc előadói között, hogy láthatóvá válhasson önnön testükhöz való viszonyuk különbsége. Szerepszerűségéből fakadóan a táncos saját teste mindig is funkcióban van, szimpla eszközzé – tárgyává – válik a jelentésképzésnek. Voltaképpen ő maga nincs is jelen, csak közvetve, szerepe mögé bújva. Minél jobban sikerül eljátszania (táncolnia) szerepét, azaz megjeleníteni azt, aki nem ő, annál inkább jelentéktelenül el a saját teste, legfeljebb annak technikai felkészültségét, az ún. „tánc tudását” értékelhetjük.

A narratívának hadat üzenő új – szabad – tánc jeles mozgalmaiban az önkifejezés nélkülözhetetlen elemeként színpadra kerül ugyan már a táncos elevenné váló teste, de változatlanul alárendelt, kiszolgáltatott szerepben. A test gesztuspotenciái (nyelve) hasznosíthatók érzelmek (pszichológiai állapotok) színpadra vitelére. Egy ilyen előadásban a táncos a saját testére mint valamiféle újrafelfedezett talált tárgyra tekint, s arra használja, hogy ráírja, olvashatóvá tegye lelkének akár legapróbb rezdüléseit. Fogasztható tematika ehhez vagy a „múlt feneketlen kútjából” – a prehistorikus (természeti) emberről szóló mítoszokból –, vagy a fetisizálódó „tudatalatti” titokzatos mélységeiből mindig nyerhető. Martha Graham sokat idézett (apjától származó) híres mondatával – „A test nem hazudik”⁴ – csak az a baj, hogy nem következhet belőle „igazmondás”, a test nem beszél ugyanis; sokkal inkább a kulturális (metafizikai) beidegződések, a legkülönbözőbb (prekonceptuális) diskurzusok.

Nem nehéz felismerni mindebben az újkor projektjét, a karteziánus (descartes-i) világ- és emberképet, amelyben a test kívül kerül a komolyan vehető dolgok körén, „kiterjedt dologgá” vált, pusztá szolgájává az őt uralni hivatott – ember mivoltunkat meghatározó – észnek, logosnak. Nem véletlen, hogy a modern kor táncesztétikai reflexióiban kizárólag csak a mozgásra történik utalás – „a tánc egyértelműen a megszakítatlan mozgás áramlásának színrevitelével azonosítható”⁵ – az élő, eleven emberi testre, a táncoló testre egyáltalán nem.

A tiszta táncban – többek között például Cunningham életművében – a test nem pusztán eszköze, hanem kizárólagos „témája” a táncnak. Test és tánc itt egymás tükröképei, egymásra mutatnak miközben magukra. Az eredetileg (sután) feltett kérdésemre íme a válasz. A tánc nem szóra bírja a testet (hogyan is tehetné?) hanem felmutatja azt, mint önnön létének lehetőségfeltételét, a test pedig táncában találhat lényegi magára, eredetére, szabaddá válhat a psziché, a tudat, az ész kiszolgáltatásától. Javaslom hát egy új, eddig ismeretlen terminus bevezetését, ontológiai perspektívába helyezve általa a fentiek: ’táncostest’ egybeírva, jelezve szétválaszthatatlanságukat, ahol a tánc nem jelzője lesz a testnek, a test pedig nem válhat eszközzé a táncnak.

Mi jellemzi mármost a „táncostestet”, mitől lehet számunkra lényeges a tapasztalása? Mindenekelőtt: a táncostesttel való találkozás mindig renden kívüli, rendkívüli! Épp ezért definiálhatatlan: nem fogalom, teóriákat építeni rá nem lehet, tudományos használatra (jelenleg még) alkalmatlan. (Dolgozatom így nem egy már létező diskurzusban történő állásfoglalás, hanem inkább egy új – rendhagyó – táncelméleti diskurzus kezdeménye.)

A tiszta tánc talán legfontosabb jellemzője, hogy kizárólag jelen időben (jelenlétben) történhet, nincs se múltja, se jövője. Csak a lineáris idő fogságából kiszakadva, a test érzéki potenciáit szabadjára engedve állítható elő jelenlét, vagyis akkor, ha a reflexiót igénylő jelentéshatásoktól – átmeneti időre – megszabadulunk. (Ajánlom olvasásra Hans Ulrich Gumbrecht *A jelenlét előállítás*a című könyvét, amely erről szól, kimerítően elemzi a jelenlét- és jelentéskultúra ellentétét, egymáshoz való feszültségterhes viszonyukat.⁶⁾

Félve merek csak szólni egy további jellemzőjéről, „láthatatlanságáról”, ez ugyanis a leginkább félreérthető. Merleau-Ponty *A látható és láthatatlan* című könyvében ír erről, segít érthetővé tenni: „A láthatót magát is a láthatatlan egy leheletfinom hártája veszi körül; a láthatatlan a látható másik oldala, rejtett kiegészülése, ami csak a láthatón keresztül jelenhet meg”.⁷ Annyiban láthatatlan tehát a táncostest, amennyiben jelenlétét nem egy mozgó képben, nem látványban tapasztalhatom, hanem bőrömon keresztül, saját testemben érzékelem tehát, egyszerűen izgatott, érintett leszek általa – érintés-karakterrel bír –, függetlenül kinézetétől. S hogy mi az, amitől érintett leszek, hogyan ébresztheti fel testem csipkerózsika álmából a táncostest? Koncentrált energiái – az élet rendkívül sűrű intenzív extatikus kifejeződése – által. Cunningham ír erről: „Ennek az energiának, ami annyira magas intenzitásra felcsavart energia, amely némely táncosban képes megolvasztani a vasat, a szembeötlő megmutatkozása okozza a fokozott izgatottságot. Ez nem valaminek az érzete, hanem az értelem és a test összekorbácsolása egy olyan tevékenységbe, ami olyan intenzív, hogy az érintett rövid pillanatra test és értelem eggyé válik.”⁸ Lám, itt az az új szemléleti horizont, amely ön- és világismeretünkben, identitásunkban minőségi változást jelez. Érvényét veszti benne a test alárendelt szerepe, nem kell hajbókolnia immár a lélek (a tudat) trónusa előtt, sőt, maga a lélek-test dualitás sem maradhat fenntartható. Ez az új emberkép a világhoz és önmagunkhoz való viszonyunkat a test érzékiségéből vezeti le, a szó szoros értelmében rá alapozza. (A tiszta tánc táncosteste épp ezt példázza.)

A fentiekből következik a táncostest egy újabb jellemzője is: személytelensége. A táncostest nem lehet valakié, nem szubjektum tehát, de nem is objektum, dolog- vagy tárgyszerűsége kizárt. Létezése – ontológiai státusza – innen van a metafizikai bipolaritásokon, ezért lehet eredeti (primordionális), mindannyiunk testében (létében) ott szunnyadó potencialitás. Aktualitást akkor kap, ha valaki táncolni kezd, átadja magát táncának, szétfeszítve identitásának határait, felolvad a táncostestben. Mi teszi lehetővé? A test eredendő nyitottságából fakadó metamorfikus képessége. A tánc, s a táncostest így az „átváltozáskultúra” sajátja, s csak tiltott, vagy megtűrt lehet az „identitáskultúrákban”,⁹ azok viszonylagosan zárt testképében.

A táncostest viszonyaiban létezik, de nem csak a színpadi táncra jellemző, mindenütt ott lehet, ahol valaki táncba kezd, s valaki nézi, reagál vitális impulzusaira. A táncos – pontosabban az általa megjelenített valóságossá vált táncostest – a maga érzéki közelségével és energetikai gazdagságával élővé, elevenné teheti bárki testét, ha nyitott rá, testtapasztalatában ébredhet „öntudatára”. Mindig van, lesz, aki ébreszt, s mindig lesznek „ébredők” is. A tiszta tánc táncosteste épp ezért halhatatlan!

Jegyzetek

- 1 Az előadás elhangzott a Magyar Táncművészeti Egyetem IX. Nemzetközi Táncstudományi Konferenciáján, 2023. november 3-án.
- 2 Idézi Roger Copeland: Merce Cunningham. A modern tánc modernizálása. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 120. o.
- 3 Gottfried Boehm: Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások. Kijarat Kiadó, Budapest, 2005. 77. o.
- 4 Vö.: Lőrinc Katalin: Martha Graham nyomában. Második, javított kiadás. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2011. 40. o.
- 5 Andre Lepecki: A tánc kifulladás. Kijarat Kiadó, Budapest, 2014. 12. o.
- 6 Hans Ulrich Gumbrecht: A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít. Ráció Kiadó, Budapest, 2010.
- 7 Maurice Merleau-Ponty: A látható és a láthatatlan. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 241. o.
- 8 José Gil: A táncos teste. In: Czirák Ádám (szerk.): Kortárs táncelméletek. Kijarat Kiadó, Budapest, 2013. 64. o.
- 9 A szubjektumtörténet eme két terminusát Alida Assmann tematizálta, általa váltak ismertté, operatívvá. Alida Assmann: Kulturen der Identität, Kulturen der Verwandlung. In: Alida Assmann – Jan Assmann (szerk.): Vewandlungen (Archäologie der literarischen Kommunikation IX.) Fink, München, 2006. 25–45. o.

Sárospatak az 1980-as évek elején egy korabeli dokumentum tükrében

Bevezető

Sárospatak 1968. augusztus 20-án kapta vissza 1886-ban elvesztett városi rangját. Az esemény ötvenedik évfordulója alkalmából lapunkban dokumentum-gyűjteményt tettünk közzé a döntés előzményeiről, folyamatáról és visszhangjáról.¹ Ezt követően a városfejlődés első évtizedére fókuszálva Sárospatak 1968–74 között hivatalban volt párttitkára, Bujdos János *Sárospatak fejlődésének főbb kérdései* című 1977-es cikkét közzöltük és elemeztük.² A mostani újabb forrásközlésünk, Tóth József írása a *Borsodi Szemle* 1981. évi 2. számában jelent meg.³ Sárospatak akkori tanácselnöke áttekin-tette a várossá nyilvánítás óta eltelt tizenkét év eredményeit és felvázolta a következő esztendőök céljait.

Tóth József 1929. október 2-án született Sárospatakon. Itt járta elemi és pol-gári iskoláit, majd a sárospataki református tanítóképzőben 1945–50 között tanítói oklevelet szerzett. Később elvégezte az egri tanárképző főiskola magyar–történelem szakát. 1950-ben Györgytarlón kezdte tanítói pályáját, majd a tiszakarádi általános iskolába került, ahol hamarosan igazgató-helyettesé, 1956-ban igazgatóvá lépett elő. 1967 januárjában tért vissza Sárospatakra a Községi Tanács élére és másfél évtizedig szolgált az 1968. augusztus 20-án várossá nyilvánított település tanácselnökeként. 1982. június 22-én érdemei elismerése mellett felmentették. Ezután, 1989-ben be-következett nyugdíjazásáig, a Comenius Tanítóképző Főiskola Gyakorló Általános Iskolájának igazgatója volt. 1975-ben Pro Urbe Emlékéremmel tüntették ki. 2012. október 27-én hunyt el Sárospatakon.⁴

Az alább közölt, jegyzetekkel kiegészített beszámolója tartalmában értelemsze-rűen meghaladja Bujdos János 1977-tel zárult elemzését. Ami igazán érdekes, az a cikk hangneme: Bujdostól eltérően a múlt vonatkozásában kevésbé determinista, a jövő tekintetében pedig sokkal optimistább az egykori városi párttitkárnál. Míg Buj-dos mondanivalójának jelentős részét a várossá nyilvánítás előtti évtizedek hiányossá-gainak ismertetése és a különböző életviszonyok 1985-re, illetve 2000-re előirányzott célállapotai teszik ki, addig Tóth konkrét fejlesztésekről számol be, s a városi jogállás indokoltságát nem a pataki tradíciók átörökítésében, hanem a város jelenkori életké-pességében látja. Tegyük hozzá – és ezt Tóth is említi –, hogy a várossá nyilvánítás az

III. ötéves tervidőszak (1966–70) közepén történt, márpedig a szocialista országok-ban, így Magyarországon is, a szovjet mintára bevezetett ötéves népgazdasági tervek képezték a beruházások alapjait és a periódusok egybeestek a pártkongresszusok öt-éves politikai ciklusaival. A „menet közbeni” fejlesztési lépésváltás lényegében ki volt zárva. Sárospatak városfejlesztési forrásai csak a következő beruházási periódusokban nyíltak meg, illetve bővültek (IV. ötéves terv 1971–75; V. ötéves terv 1976–80, VI. ötéves terv 1981–85).

Ehhez tartozik, hogy közvetlenül a várossá nyilvánítást megelőzően, az ún. „sáros-pataki lobbí” erőfeszítéseinek eredményeként, Sárospatakot az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium 1967-ben iparfejlesztésre kiemelt településnek nyilvání-totta.⁵ A két tárca iparfejlesztési alapot hozott létre, amelyből „az ipari foglalkozta-tottság növelése érdekében” vissza nem térítendő állami hozzájárulást biztosítottak az arra rászoruló településeknek, illetve kedvezményes hitelt az új gyárat, új telephelyet létesítő állami vállalatoknak. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből kizárólag Sárospa-tak kapott helyet a „juttatás iparfejlesztési alaphoz és hitelkedvezmény” rovatban, míg Sátorajaujhely, Mezőkövesd és Encs a „csak hitelkedvezmény” kategóriába került.⁶

Ugyanakkor a továbbiakra nézve fontos körülmény – bár Tóth nem szól róla, – hogy 1971-ben a kormány elfogadta a területfejlesztés irányelveit és megalkotta az országos településhálózat-fejlesztési koncepciót (OTK). Az előbbiben kinyilvánítot-ta, hogy a gazdasági egységek jövőbeni telephelyválasztásait összhangba kell hozni a területfejlesztési célokkal, s a hitelpolitikának e célokat kell követnie,⁷ a másodikban pedig megállapította a konkrét területfejlesztési célokat és a települések hierarchi-kus rendjét.⁸ Az OTK tíz (országos, kiemelt felsőfokú, felsőfokú, részleges felsőfokú, középfokú, részleges középfokú, kiemelt alsófokú, alsófokú, részleges alsófokú köz-pontok, egyéb községek) kategóriát állapított meg, és a központokba sorolt települé-seket nevesítette. Sárospatak részleges középfokú központi besorolást – tehát felülről számítva hatodik (!) kategóriát – kapott. Ebben a klaszterben a lakosságszámot 8–15 ezerre, vonzáskörzettel együtt 20–25 ezerre irányozták elő. Mivel Sárospataknak 1966. január 1-jén 13.457 lakosa volt, az előírt lakosságszámot még várossá nyilvání-tása előtt teljesítette, így a további fejlesztések forrásszerzése e tekintetben legalábbis körülményessé vált. A helyzeten érdemben nem változtatott az OTK 1981. évi mó-dosítása sem.⁹

Szerencsére Sárospatak fejlesztésének a gazdaságirányítás legfelső szintjén ko-moly támogatói akadtak. Három személyt feltétlenül meg kell említeni, valamennyi-en egykori pataki diákok. A legfontosabb közülük *Huszár István* (1927–2010) köz-gazdász, 1969–1973-ban a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, 1973–1980 között miniszterelnök-helyettes, egyidejűleg 1975–1980-ban az Országos Tervhivatal és az Állami Tervbizottság elnöke, valamint az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. Huszár meghatározó szerepet játszott a 70-es, 80-as évek sárospataki beruházásai pénzügyi alapjainak biztosításában; 1980-tól Sárospatak és környéke országgyűlési képviselője volt. Számottevő befolyással bírt az egykor ugyancsak tanítóképzős *Csiz-madia Ernő* (1924–1984) agrárközgazdász, akadémikus, a Marx Károly Közgazda-

ságtudományi Egyetem egyetemi tanára, utóbb rektora, 1971–75-ben az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetője; továbbá a volt református kollégiumi diák *Bencsik István* (1910–1998), a Debreceni Agrártudományi Egyetem rektora, 1970–1974 között a Hazafias Népfront főtitkára, 1967–75-ben az Országgyűlés mezőgazdasági bizottságának elnöke. S ne feledjük, hogy a városfejlesztés megvalósításához olyan partnerre találtak, mint Makovecz Imre, aki a Borostyán Szálló kialakításával elkötelezte magát Sárospatak mellett, s döntésének helyességét a későbbi évtizedek építészeti sikerei (Bodrog Áruház, A Művelődés Háza, Hild téri lakóházak, Árpád Vezér Gimnázium, végardói fürdő stb.) igazolták.¹⁰

Ennek ismeretében érthető, hogy a területi iparfejlesztésre vonatkozó szabályozók Sárospatakra nézve mind a IV., mind az V. ötéves tervidőszakban kedvezően alakultak (ezt Tóth József is említi). Az Országos Tervhivatal elnöke és a pénzügyminiszter 1970 novemberében napvilágot látott rendelete szerint „a központi területfejlesztési alapból a területfejlesztési célkitűzések megvalósítását szolgáló termelő beruházásokhoz vissza nem térítendő támogatás nyújtható azokon a területeken, ahol a lakosság életkörülményei tartósan elmaradnak az ország többi területéhez viszonyítva, illetve ahol az ipari termelés strukturális változása szükségessé teszi a gazdasági szerkezet átalakításának központi támogatását.” A jogszabály az 1971–75-ös tervidőszakban központi támogatásra kijelölt területek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből a sátoraljaújhelyi járást, Sátoraljaújhely és Sárospatak városokat nevezte meg.¹¹ Öt évvel később, amikor az 1976–1980-as időszakra vonatkozó irányelveket rögzítették, az Országos Tervhivatal elnöke, a pénzügyminiszter és az építésügyi és városfejlesztési miniszter a Központi Területfejlesztési Alapból nyújtandó támogatásra országosan mindössze 12 települést engedélyezett, köztük a megyéből Encset és Sárospatakot. A rendelet egyik aláírója Huszár István volt.¹²

Az adott történelmi-politikai körülményeket figyelembe véve, s a városnak a nehézipari régióban és az ország szélén betöltött szerepét és lehetőségeit tekintve összességében nincs okunk vitatni Tóth József cikkének záró mondatát: „városunk, történelmi hagyományainak ápolását és a korszerű fejlesztés követelményeit összhangban tartva, az utóbbi néhány esztendő alatt valósággal újjászületett, s gazdag múltjához, szép jelenéhez és ígéretes jövőjéhez méltóan viseli városi rangját”.

Tóth József: Sárospatak gazdasági, társadalmi fejlődése a várossá nyilvánítás óta

A város rövid története 1968-ig

Sárospatakot, a zempléni táj nagy múltú városát történelmi szerepe és művelődéstörténeti értékei tették ismertté országszerte, sőt hazánk határain túl is. Nevével a honfoglalástól kezdve gyakran találkozhatunk hazánk történelmében. Sárospatak, mint település már 1201-ben városi kiváltságokat kapott,¹³ s ezeket századokon át megtartotta. Virágkorát a Rákócziak, főképp I. Rákóczi György fejedelem és felesége Lorántffy Zsuzsanna idejében élte, akik gazdaságilag és kulturális tekintetben egyaránt felvirágoztatták, s pártfogói voltak az 1531-ben alapított, s most 450. évfordulóját ünneplő, nagy hírű kollégiumnak.¹⁴ Ettől kezdve Sárospatak élete, történelme szinte összefonódik magával a híres kollégiummal, amely a letűnt ötödfél száz esztendő alatt kiváló tanárokkal dicsekedhetett. Közülük is kiemelkedik az őseiben magyar származású,¹⁵ világhírű cseh-morva pedagógus Comenius Amos János, aki Lorántffy Zsuzsanna hívására érkezett Sárospatakra és 1650–1654 között állt a kollégium élén. Több művét is Sárospatakon írta, köztük a legismertebbet, az „Orbis pictus”-t, amellyel a szemléltetéssel, kísérletek bemutatásával párosult iskolai oktatás alapjait vetette meg. A tudós tanárok, nagyszerű nevelők keze alól jeles tanítványok kerültek ki, akik mint neves államférfiak, tudósok, költők, írók, művészek, áldozatkész hazafiak küzdöttek nemzetünk függetlenségéért, szellemi felemelkedéséért. De nem szabad megfeledkeznünk arról a sok-sok ezer „névtelen” pataki diákról sem, akik mint a „nemzet napszámosai” egyszerű falusi tanítóként, papként fáradoztak parasztságunk felemelkedéséért, szolgálták népüket, hazájukat.

Mindenkor történelmi jelentőségű hely volt Sárospatak. Különösen nagy szerepet játszott a szabadságküzdelmekben. A Rákóczi-vár „sub rosa” termében tartották például a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevői titkos összejöveteleiket. Számos emléket őriz a vár és a város a Rákóczi-szabadságharcnak. A vár „öregpalotájában” zajlott le az utolsó kuruc országgyűlés 1708 végén, s az itt hozott törvényekben úgynevezett hajdúszabadságot adtak a szabadságharcban küzdő jobbágyoknak és hozátartozóiknak. Méltán írta ittjártakor Petőfi az 1847. július 9-i úti levelében Sárospatakról: „Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai.”¹⁶

Történelmi múltja mellett a város és környéke természeti adottságokban is gazdag. A Zempléni-hegység és a Bodrogköz találkozásánál fekszik, egyik központja a Tokaj-Hegyaljának. A még feltáratlan Zempléni-hegység vadregényes tájai, a 48 Celsius-fokos végardói melegfürdő,¹⁷ a világhírű tokaji bor és e természeti tényezők-höz kapcsolódó történelmi múlt, a történelmi levegőt árasztó Rákóczi-vár, a műemlékek: mind-mind vonzást gyakorolnak az idegenforgalomra.

Vitatott kérdés, hogy Sárospatak miért veszítette el 1876-ban városi jogállását.¹⁸ A heroizálásra hajlamos nézetek szerint a szabadságharcokban betöltött szerepe

miatt. Azonban, ha megvizsgáljuk gazdasági tényezőit, a közigazgatásban betöltött szerepkörét, objektívebb magyarázatot találhatunk. Az igazi ok, hogy a felgyorsult kapitalista fejlődéssel járó gyorsabb ütemű és nagyobb arányú iparosítás folyamatától Sárospatak távol esett. Ebben szerepet játszott a megyeszékhely, Sátoraljaújhely közigazgatási szerepköre, urbanizáltsági előnye. Sárospatak központi fekvése (vonzáskörzetében mintegy 40 000 ember él), a vezető rétegek magas képzettsége és városias életmódja, a város kultúrtörténeti múltja és kulturális életben elfoglalt helye kevés volt a városi rang megtartásához, mert a modern kor városi feltételeivel (iparosítás, a városra jellemző munkamegosztás, a város társadalmi struktúrája) nem tudott lépést tartani. Hiába teljesített közép és felsőfokú ellátási funkciókat, a település csak egyoldalúan fejlődött. Múltja, hírneve a városok között tartotta nyilván, de a városban és vonzáskörzetében élő népesség ellátásában, így megtartásában sem tudott igazán a városi igényeknek megfelelni. Tényleges gazdasági, társadalmi szervező és ellátó funkcióiban alig lépett túl a nagyközség lehetőségein.

A városi jogállás elvesztése egy évszázadig tartó szunnyadását jelentette a városnak. Községi státusza még a felszabadulás után sem teremtette meg a fejlődés feltételeit, mivel nem rendelkezett számottevő iparral, és 1956-ban, a járások összevonása után a járási székhely szerepkörét is elvesztette.¹⁹ Az ezt követő években, mivel a lakosság helyben való foglalkoztatása nem volt biztosítva, elvándorlási folyamat indult meg, amely a népesség folyamatos csökkenéséhez vezetett, és mint nagyközség, kifejezetten mezőgazdasági településnek számított. A város lélekszáma 1960-ban és 1970-ben ugyanannyi volt, mint 1941-ben.²⁰ 1960 és 1970 között a 4%-os természetes szaporodás mellett a népesség 0,2%-kal csökkent, tehát erőteljes elvándorlási folyamat indult meg. Ez érthető is, mert bár a gazdaságban kezd némi fellendülés mutatkozni, de közel sem olyan mértékben, hogy a város a népesség megtartását biztosítani tudja.

Az alacsony foglalkoztatottsági szint mellett az infrastruktúrális ellátottságot is az elmaradottság jellemezte. A vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya 4,4%, a csatornahálózatba bekötötteké 1,6%, a belterületi utak nagy része kiépítetlen földút volt. 1968-ig nem történt állami lakásépítés. Az épületek elhelyezése a szűk városmagban kisvárosi, a többi területen falusias jellegű volt. A többszintes épületek aránya elenyésző, az épületek állaga elavult volt, a lakóházak 30%-a a múlt században épült, a lakások 90%-a komfort nélküli, 50%-a egyszobás, mintegy 40%-a vályog vagy vert falazatú. Az intézményellátottság is ellentmondásos volt. A felsőfokú tanítóképző, a nagy híru gimnázium és kollégiumai mellett elaprózott és korszerűtlen általános iskolai, elégtelen óvodai és bölcsődei hálózat, szatócyszerű kereskedelmi hálózat, és a szolgáltatási ellátás teljes hiánya volt jellemző. Az ipari termelésben foglalkoztatottak többsége más településekre járt el dolgozni. A város ipara fejletlen és elaprózott volt. A mezőgazdaság a meghatározó, de az is dekoncentrált, négy termelőszövetkezet működött. Ennek megfelelően a társadalmi szerkezet is alig változott az 1960-as évek végéig. A demográfiai szerkezet viszont – elsősorban az elvándorlás következtében – lényegesen romlott.

Mégis a vonzáskörzetébe tartozó községekre a közoktatás, a közművelődés, egészségügy és a kereskedelem területén, valamint a közlekedés vonatkozásában egyre növekvő mértékű hatást fejtett ki. Emellett mind erőteljesebben bontakozott ki idegenforgalmi szerepe, melyben országos jelentőségre tett szert. A Rákóczi-vár, a tudományos könyvtár, az iskolamúzeum, a Zempléni-hegység még feltáratlan természeti szépségei egyre nagyobb vonzást gyakoroltak mind a belföldi, mind a külföldi érdeklődőkre. Az akkor megnyílt melegfürdő vonzó hatása nemcsak a környező községekre, Sátoraljaújhelyre, hanem Kelet-Szlovákia jelentős területére is kiterjed. A városba látogatók száma már a várossá válás előtt is megközelítette a 200 ezret.

A város fejlődése 1968-tól napjainkig

Az alapvető változás 1968. augusztus 20-szal következett be, amikor a Népköztársaság Elnöki Tanácsa – 20/1968. ET. sz. határozatával²¹ – Sárospatakot várossá nyilvánította. Amikor még csak jelei mutatkoztak a városiasodásnak, a kiváltó okok inkább a kultúrtörténeti és történelmi hagyományok, a közvélemény, a fejlesztésre elhatározott szándék és a kibontakozásban levő, vonzáskörzetére irányuló központi szerepkör voltak. A városiasodás igazi folyamatai csak ezután indulhattak meg erőteljesen, mikor a jogi keretek nagyobb önállóságot, de főleg nagyobb fejlesztési lehetőségeket biztosítottak. Mondhatnánk úgy, hogy a város megelőlegezett bizalmat kapott.

A várossá nyilvánítás a III. ötéves tervidőszak közepén történt, így a városfejlesztés anyagi feltételei csak lassúbb ütemű indítást tettek lehetővé. A gyorsabb ütemű fejlődés a IV. ötéves tervidőszakban indulhatott meg. Erre az időszakra koncepciónk az volt, hogy teremtsük meg az alapfeltételeit az urbanizációs folyamat beindításának, illetve meggyorsulásának. E tervidőszakban 172,4 millió forintot használtunk fel tanácsi szinten a város fejlesztésére. Pusztán e számból nehezen ítéltethető meg, hogy ez az összeg sok-e vagy kevés, de abban az időben a térség építőipari kapacitáshiánya mellett még ezt is gond volt beépíteni. Az V. ötéves tervidőszakban – többszöri emelés eredményeképpen – már 355,6 millió forintot fordíthattunk beruházásokra. Ez az összeg már a határozottan kibontakozó városi arculat további erősítését, a lakossági ellátás magasabb színvonalú kielégítését szolgálta. Mindkét tervidőszak, sőt a VI. ötéves tervidőszak városfejlesztési koncepcióját, a megye településeinek hierarchikus rendjét, a központi szerepkörrel felruházott települések funkcióját, jellegét, valamint vonzáskörzetét 30 éves távlatban meghatározó megyei településhálózat-fejlesztési tervére, illetve a városi pártbizottság 1973. évben hozott várospolitikai határozatának²² fő irányaira és célkitűzéseire alapoztuk. A tanácsi fejlesztéseken kívül ugyan-ezen elgondolásokra alapozva – ma már szinte forintban ki sem mutatható – vállalati és szövetkezeti beruházás is megvalósult, amely a termelési szerkezet korszerűsítésére, az extenzív és ezzel párhuzamosan az intenzív termelésfejlesztésre irányult, megváltoztatva a város gazdasági struktúráját, megteremtve a lakosság helyben való foglalkoztatásának lehetőségét. Ma már a várossá nyilvánítás óta eltelt 13 év eredményei bizonyítják, hogy az elgondolások helyesek voltak. E rövid időszak alatt a város

történelmében soha nem tapasztalt ütemű fejlődés indult meg, átalakult gazdasági és társadalmi szerkezete, létesítmények egész sorát valósítottuk meg.

A lakásellátottság alakulása az életszínvonal mérhető összetevői között az egyik legdominánsabb tényező. E téren nagyon hátrányos helyzetből indultunk. A 4010 darabos lakásállomány nagy része állagában rossz, korszerűtlen volt. Az egy lakásra jutó családegység 1,24, mely megyei viszonylatban az egyik legrosszabb mutató volt. Az azóta felépült lakások száma 1222 darab, ennek alapján 1980. december 31-én az egy lakásra jutó átlagos családegység 1,11-re csökkent. A megépült lakásokból 529 darab állami pénzeszközökből megvalósult célcsoportos, 80 darab OTP-társas-, ebből 28 darab munkáslakás, melyek legnagyobb része összkomfortos. A nagyszámban megépült állami és magánlakások ellenére a lakásigények újratemelődnének, ma is 821 lakásigénytől tartunk nyilván. A korábbiaknál lényegesen gyorsabb ütemű lakásépítés egyúttal a városépítés egyik legjelentősebb eszköze volt. Megkezdődött a városközpont átalakításának folyamata, ennek folytán a városközpont már kezd igazán városi képet mutatni, bár építészeti vonatkozásban az egyes épületek eléggé eltérő stílusjegyeket hordanak még magukon. Ugyanakkor a tömeges lakásépítési igényeknek eleget téve, a volt vásártéren új lakótelepet kezdtünk el építeni, ahol ma már 373 darab lakás áll. A megyei tanács vb támogatásával ezen lakások többsége korszerű, gyorsontott technológia alkalmazásával valósult meg.

A közművesítettség terén elért eredményeket legjobban az illusztrálja, ha bemutadjuk: 1968-ban mindössze 2,1 km hosszban volt kiépített vízvezetékünk, s az akkori lakásállománynak mindössze 4,5%-a volt vezetékes ivóvízzel ellátva: szennyvíztisztító-telepe a városnak nem volt, a Bodrogra vagy a rosszul működő helyi derítókba vezetett csatorna hossza 1,6 km volt. Ma a város teljes területén kiépült vezetékes vízvezeték hálózata működik, 1800 m³/nap kapacitású szennyvíztisztító-telep fogadja be a 12,7 km hosszágú csatorna szennyvizét. A szűkebb értelemben vett belváros és a lakótelep, valamint a végardói melegfürdő és környéke szennyvízcsatorna-hálózattal van ellátva. A közlekedés sem indult magasabb szintről. A 45,8 km úthálózatnak csak 27,6%-a volt portalánított, s mindössze egyetlen rövid útszakasz – a vasútállomást a gimnáziummal összekötő utca – volt ellátva aszfaltburkolattal.²³ Ezzel szemben ma az 59,7 km úthálózatunknak 79,3%-a korszerű szilárd burkolatú, csapadékcatornával ellátott. A közvilágítási hálózat a mennyiségi növekedés mellett szinte teljes egészében korszerűsödött, a lámpatestek 95,4%-a higanygőzűekkel van ellátva. A város köztisztasága, parkjainak gondozása, a házkezelés szinte teljesen gazdátlan, rendkívül alacsony színvonalú volt. Joggal érte sok kritika a várost, hogy piszkos, sáros, gondozatlan. Az 1976-ban létrehozott városgazdálkodási költségvetési üzem szervezett tevékenysége, gépparkjának kialakítása nyomán szemlátomást megjavult a város köztisztasága, parkterületeinek gondozottsága. Ennek érdekében a lakosság is nagyon sokat tesz a „Tiszta, virágos Sárospatakért” mozgalom keretében.

Sárospatak legerősebb funkciója ma is az *oktatás és közművelődés*. A megye egyetlen humán jellegű felsőoktatási intézményének,²⁴ a Comenius Tanítóképző Főiskolának vonzása kiterjed az egész megyére, sőt a megyén túlra is. Az 1976. évi főiskolává

nyilvánítás után fejlődése is meggyorsult.²⁵ A tanáccsal közös beruházásban épült, korszerű 16 tantermes gyakorló általános iskola belépésével felszabadult tantermek megteremtették a feltételeit a főiskola hallgatói létszám 40 fővel való emelésének, mely az egész megye képesített tanító- és óvónőhiányának megszűnését segíti elő.

Az ország egyik leghíresebb és legnagyobb tanulólétszámmal működő középiskolája a sárospataki Rákóczi Gimnázium. A gimnázium és a hozzá tartozó három kollégium²⁶ épületegyüttese az elmúlt évtizedben megújultak. A gyönyörűen helyreállított épületek méltóságteljes pompájukban várják az iskola alapításának 450. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeket.²⁷ De nemcsak az épületei újultak meg, hanem berendezései és felszerelése is, módot nyújtva a korszerű oktatási módszerek alkalmazásának.

A szakmunkásképzés 1974-ig egy elavult régi iskolaépületben, mint fiókinézet működött. A növekvő iparosodás, de a mezőgazdaság korszerűsödése is megkövetelte a tervszerű szakmunkásképzést, a szakmunkás-utánpótlás biztosítását. A IV. ötéves tervidőszakban megépült a még tovább bővítendő, 8 tantermes, gyönyörű tornacsarnokkal rendelkező, korszerű szakmunkásképző intézet, melyben 12 szakmában folyik az oktatás.²⁸ A közel 600 szakmunkástanuló 60%-a a környező községekből jár be. Tevékenysége kiterjed a felnőtt dolgozók képzésére is, ahol évente 100–150 felnőtt dolgozó szerez betanított, illetve szakmunkás-bizonyítványt.

Az állami zeneiskola 1969 óta működik önálló intézményként városunkban. 1980-ban az 5,7 millió Ft költséggel gyönyörűen helyreállított egykori „gólyavár” műemléképületében helyeztük el, mely egyik ékessége lett városunknak.²⁹

Sárospatakot iskolavárosnak, diákvárosnak ismerték országshoz. Erre a címre nagy hírű gimnáziuma, kollégiumai, főiskolája révén rá is szolgált. Ugyanakkor elmentmondásos volt a helyzet, mivel a hírnév mellett általános iskolái a várossá nyilvánítás időszakában elhanyagoltak, elavultak voltak, szükségstantermekben folyt az oktatás. A IV. ötéves terv egyik első beruházásaként egy új 16 tantermes általános iskolát,³⁰ majd egy 210 férőhelyes általános iskolai diákotthont létesítettünk.³¹ Az V. ötéves tervidőszakban pedig az új 16 tantermes gyakorló általános iskola épült meg.³² Mindhárom létesítmény korszerű konyhával, éttermekkel készült, mely az alacsony napközi otthonos ellátást is a megyei átlag fölé emelte. Emellett javítottuk az iskolák eszközellátottságát, mely szintén rossz volt. Az alsófokú oktatásban is jelentős a város szerepe. Az általános iskolai diákotthonban kapott helyet Sárospatak és a Bodrogház kiterjedt tanyavilága körzetesített iskoláinak 260 tanulója. A szomszédos Herceghát felső tagozatos tanulói is Sárospatakra járnak be naponta iskolába. Az iskolák 1980. évi átszervezésével minőségileg jobb személyi és tárgyi feltételeket teremtettünk, s ezzel növekedett a szaktanárok által leadott órák száma, s a tanulócsoportok elhelyezése is kedvezőbb lett. Az általános iskolai oktatás színvonalának növekedése, a Comenius Tanítóképző Főiskola tudományos munkája Sárospatakot a megye pedagógus-továbbképzésének központjává tette.

1970-ig egy 75 férőhelyes óvodája volt a városnak, amely 15,3%-os, a megyében a legalacsonyabb ellátottságot biztosított. Éppen ezért igen nagy súlyt helyeztünk

ennek a kérdésnek a megoldására. A két tervidőszakban négy csoporttal bővítettük és korszerűsítettük a régi óvodát, és megépítettünk egy 100 és egy 200 férőhelyes új óvodát,³³ valamint a végardói városrészben egy megüresedett tanteremben még egy csoporttermet alakítottunk ki. Jelenleg 20 óvodai csoport működésével, azok 130%-os kihasználtsága mellett 80–85%-os ellátottságot tudunk biztosítani, amely még mindig alacsonyabb az igényeknél.

A város kulturális kisugárzó hatása nemcsak a közvetlen vonzáskörzetére, hanem távolabbra, sőt a szomszédos Sátoraljaújhelyre ma is kiemelkedő. Sárospatak múzeumai, önálló galériái, tudományos gyűjteménye, rendszeres kiállításai értékesek és nagyon látogatottak. Évente 300–400 ezer vendég keresi fel a várost. A sárospataki diáknapi hagyományai ismertek, 4000–5000 diák találkozik és vetélkedik a városban.³⁴ A zenei, irodalmi rendezvények száma is igen magas: nyári zenei napok, tavaszi kulturális és tudományos hetek rendezvénysorozatai stb. A város közművelődésben betöltött szerepe tovább fog növekedni, mikor a város lakosságának régi vágya, az V. ötéves tervidőszakban elkezdett és 1982-ben befejeződő művelődési és ifjúsági ház megvalósul.³⁵

Az 1967-ben Béres Ferenc énekművész adományából alapított városi képtár,³⁶ Domján József Amerikában élő Kossuth- és Munkácsy-díjas festő- és grafikusművész, Andrassy Kurta János szobrászművész, Klinkó József műgyűjtő és más neves művészek adományaiból tovább gyarapodott.³⁷ A Domján-gyűjtemény számára 1977-ben átalakítottunk egy műemléképületet³⁸ és most áll befejezés előtt egy másik műemléképület helyreállítása, ahol Andrassy Kurta János alkotásaiból állandó kiállítást rendezünk.³⁹ A most két helyen működő képtárt méltón illetik elismerésben az ide látogatók.

Az egészségügy területén a város csak részleges középfokú funkciót tölt és tölthet be, mivel Sátoraljaújhely kórházzal és ennek bázisára épített fejlett szakrendelési hálózattal rendelkezik, amely a teljes körzetet el tudja látni. A várossá nyilvánítás időpontjában az egészségügyi és szociális intézményi hálózat volt a legelmaradottabb állapotban. A körzeti és szakorvosi rendelők, a tudógondozó egy szűk épületbe voltak beszorítva, nem tudtak eleget tenni az ellátás igényeinek. Ugyanez mondható el a szociális otthonról és bölcsődéről is. Az eltelt 12 évben a fejlődés, ha nem is látványos, de ezen a területen is számottevő.

1969-ben új tudógondozó intézetet,⁴⁰ 1970-ben a szociális otthonnak új korszerű szárnyépületet építettünk. A IV. ötéves tervidőszakban a város központjában jól felszerelt rendelőintézetet adtunk át⁴¹ és bővítettük a bölcsőde épületét, korszerűsítettük a szülőotthont. E létesítmények megteremtették a feltételeit egészségügyi téren is az ellátási színvonal emelésének. Az orvosi körzetek emelésével és átszervezésével, a gyermekorvosi körzetek kialakításával az egy körzetre jutó lakosság szám a korábbi 3300 főről 2000 főre csökkent. Fejlesztettük a szakorvosi ellátást, a fogászati körzetek számát négyre emeltük. A tudógondozó intézet „komplex szűrést” végez, vizsgálatai kiterjednek nemcsak a légzőszervi, hanem a szív-, érrendszeri és cukorbetegségekre is. Javítottuk az üzemegészségügyi ellátást, ma négy ipari és két mező-

gazdasági üzemben van üzemorvosi szolgálat. Megszerveztük az állandó központi ügyeleti szolgálatot.

A bölcsődei ellátás is bővül, de még jelenleg is 100 bölcsődéskorú gyermekből csak hetet tudunk elhelyezni. Szociális téren is jelentős a fejlődés, megszerveztük a házi szociális gondozást, bővítettük a meglevő öregek napközi otthonát és a bodroghalászi városrészben a megszűnt iskolában új öregek napközi otthonát alakítottunk ki. A szociális jellegű intézményeket integráltuk a szociális otthonba, ahol szintén jelentős korszerűsítéseket hajtottunk végre. Központi fűtéssel, mosodával láttuk el a felújított intézetet.

A város *kereskedelmi* hálózata a várossá nyilvánítás idején rendkívül elavult és korszerűtlen volt. A kiskereskedelmi hálózat alapterülete 3306 m² volt, a legkisebb a megye városai között. Jelenleg 8540 m², a növekedés 258%-os. Az állami és szövetkezeti kereskedelmi szervek közötti, a 60-as évek elején történt területrendezés folytán Sárospatakon az ellátást a helyi áfész⁴² végzi, így a hálózatfejlesztés is nagyrészt az áfész beruházásában történt. A 70-es években az ellátás javítása és a gyorsabb ütemű hálózatfejlesztés érdekében törekedtünk arra, hogy az állami kereskedelmi szervek is jelen legyenek városunkban, de az ellátás 70–80%-a ma is az áfész feladata. A kereskedelmi hálózatfejlesztés a IV. ötéves tervidőszakban indult meg. Az áfész – tanácsi támogatással – 1971-ben, majd 1972-ben ellátatlan területen két korszerű önkiszolgáló boltot nyitott. 1973-ban megnyitásra került a 22 millió forint beruházással épült, 2710 m² alapterületű Bodrog Áruház. Az ellátás szempontjából e legjelentősebb létesítmény belépésével megüresedett üzlethelyiségekben az áfész kialakította a városi igényeknek is megfelelő széles körű szakbolt hálózatot.

Városrendezési feladatokkal összefüggésben a városközpontból a TŰZÉP új telephelyre költözött 1975-ben.⁴³ A régi, zsúfolt 4222 m² terület 17406 m²-re bővült és több zárt raktár és fedett szín épült. Az ÁFOR⁴⁴ is kiköltözött a városközpontból, és a 37-es fő közlekedési út bekötő útja mentén, valamint a lakótelep mellett új, korszerű töltőállomásokat létesített.

Az állami kereskedelem belépését jelentette, hogy 1976-ban a Borsodi Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat egy 127 m² alapterületű gyermekruházati és egy 58 m² alapterületű divatáruüzletet nyitott. A tanács és az áfész közös beruházásában 1980 őszén az új lakótelepen egy 600 m² alapterületű ABC-áruházat hoztunk létre, mely a térség ellátását hosszabb távon is képes megoldani.

A *vendéglátóipar* fejlődése a növekvő idegenforgalom ellenére elmaradt az igényektől. Alapterülete az 1968. évi 2886 m²-ről 3380 m²-re nőtt, a növekedés csak 17%-os. Az áfész a meglevő hálózat bővítésével, korszerűsítésével törekedett a helyzet javítására, így 1976-ban megnyitotta a Megyer kisvendéglőt és borozót, valamint 1979-ben a Vadászkiért éttermet.⁴⁵ Döntő lépésnek mondható, hogy a vendéglátó ellátás területére „betört” a Bükkvidéki Vendéglátó Vállalat. Jelenleg ugyancsak a melegfürdő területén egy éttermet üzemeltet, de már közvetlenül átadás előtt áll a lakótelepen egy 600 adagos konyhával üzemelő étterem.⁴⁶

Sárospatak a megye településhálózat-fejlesztési terve szerint *idegenforgalmi* központ szerepkörrel van felruházva. Ez a szerepkör megkívánja, hogy az évi 300–400 ezer látogató számára megfelelő ellátást és szállást tudjunk biztosítani. A Borostyán reprezentatív étterme és mindössze 39 ágyas szállodája,⁴⁷ valamint a többi étterem és a mintegy 100 férőhelyet biztosító fizetővendég-szolgálat ennek az igénynek nem képes eleget tenni. Ilyen körülmények között rendkívül nagy jelentőségű, hogy a Bükkvidéki Vendéglátó Vállalat pályázat útján elnyerte az Országos Idegenforgalmi Tanács támogatását egy százhusz férőhelyes szálloda és ehhez kapcsolódó háromszáz adagos konyhával üzemelő étterem, valamint egy háromszáz férőhelyes kemping építésére. A szálloda és étterem falai már állnak, 1982-ben várható az átadása,⁴⁸ a kemping pedig már megnyílt és várja a vendégeket.⁴⁹

A város idegenforgalmának jelentős tényezőjévé vált a végardói melegfürdő: 48 Celsius-fokos, gyógyhatásokban gazdag vizét ásványvízzé nyilvánították. A fürdő az elmúlt 12 évben sokat fejlődött; új kabinsorok, gyermekmedence, téliúszómedence épült. Ennek ellenére jelenlegi szolgáltatásai nem képesek eleget tenni az idegenforgalom igényeinek, további medence építése szükséges. A kemping megnyitásával várható, hogy ugrásszerűen megemelkedik látogatottsága. A fürdővel kapcsolatosan másik gond, hogy éttermi szolgáltatásait is tovább kellene bővíteni.

A *lakossági szolgáltatás* terén mérsékeltébb volt a fejlődés, ami elsősorban az anyagi erő hiányának következménye. Ez egyaránt értendő a tanácsi és a szolgáltatóipar területére. Továbbra is alacsony a szocialista szektor aránya. A IV. ötéves tervidőszakban – a megyei szolgáltatásfejlesztési alap támogatásával, tanácsi közös beruházásként – megépítettünk egy 250 m²-es, korszerűen felszerelt Gelka-szervizt és egy Patyolat-felvevő helyet.⁵⁰ Ezen a területen viszonylag kielégítő a szolgáltatói kapacitás, de számos más területen (fodrászat, fényképészet, gépkocsijavítás, -karbantartás, lakáskarbantartás, méretes ruházat, cipőjavítás stb.) a következő tervidőszakban fejlesztenünk kell.

Sárospatak és vonzáskörzete a megye iparilag gyengén fejlett területei közé tartozott, mivel a felszabadulás utáni szocialista iparosítás időszakában kevés beruházás jutott a városnak, s nagymértékben érvényesült a borsodi iparvidék elszívó hatása. A fellendülés az 1960-as évek végén kezdődött, amikor a megyei és helyi tudatos, tervszerű iparfejlesztési politika következtében a Csepel Művek Kerékpár- és Varrógépgyár (ma Jármű- és Konfekcióipari Gépgyár) gyáregysége, az Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalat üzemigazgatósága ide települt, s a helyi tanácsi és szövetkezeti ipar is jelentős mértékben növelte munkahelyeinek számát. Ezek után is az iparban foglalkoztatottak aránya 1969-ben csak 34%-os volt, az előállított termelési érték 200 millió forint. A foglalkoztatási lehetőségek még ekkor sem biztosították a város népességmegtartó képességét: csak Sárospatakról akkor mintegy 1600–1700 dolgozó járt el dolgozni, akik potenciális alapját képezték az elvándorlásnak.

Az iparosítási célkitűzések megvalósítását nagymértékben segítette, hogy a város mind a IV., mind az V. ötéves terv időszakában a kormány által ipartelepítésre kijelölt és támogatott települések közé tartozott.⁵¹ Így az extenzív iparfejlesztésre történtek intézkedések, természetesen párosítva a termelékenyebb technológiák alkalmazásá-

val. A központi ipartelepítési támogatás igénybevételével, valamint a helyi erőforrásokból oly mértékben emelkedett az ipari munkahelyek száma, hogy az iparban, építőiparban foglalkoztatottak aránya az V. ötéves tervidőszak végére elérte a 48%-ot.

Az iparfejlesztés bázisa a Csepel Művek JÁKO gyáregysége volt. A két tervidőszakban új iparcarnokok létrehozásával, új automata gépsorok beállításával növelte a foglalkoztatottak létszámát, mely jelenleg meghaladja a 900 főt. Ugyanakkor egyszerűsítette termékszerkezetét, s ma termelési értéke 375 millió forint, melynek 25,5%-a exportra kerül. A IV. ötéves tervidőszakban iparfejlesztési támogatásból kezdte meg bővítését és korszerűsítését a ruházati szövetkezet, amely a női munkaerő helyben való foglalkoztatásában tölt be nagy szerepet. A közel 400 nőt foglalkoztató szövetkezet kapacitásának 95%-ával tőkés exportra termel. Számottevő, megyeileg támogatott fejlesztés történt még a B.-A.-Z. megyei Építőanyag-ipari Vállalat sárospataki üzeménél, ahol a kályhacsempegyártásról áttértek a díszkerámia gyártására, s új üzemcsarnokok létrehozásával korszerűsítették a technológiát, javították a munkakörülményeket. A kerámiaüzem is elsősorban női munkaerőt foglalkoztat. Többi üzemünk is – elsősorban vállalati erőforrásokból – növelte a munkahelyek számát, üzem- és munkaszervezéssel egyszerűsítette termelési szerkezetét, javította a dolgozók munkakörülményeit.

Sárospatakon a tanácsi és szövetkezeti építőipar tevékenykedik. A várossá nyilvánítást követő években a szűk építőipari kapacitás okozta a legtöbb gondot a fejlesztési célkitűzések megvalósításában. Ezért súlyponti kérdésnek tekintettük, s ebben a megye maximális támogatást nyújtott, az építőipari kapacitás bővítését és a gyorsabb ütem érdekében korszerűbb építési technológiák alkalmazását. A megyei tanács vb több milliós támogatásával a B.-A.-Z. megyei Tanácsi Építőipari Vállalat bevezette az alagútzsálas technológiát és ezt először Sárospatakon alkalmazta, ezzel meggyorsult a lakásépítés üteme.⁵² Az 1969-ben alapított, majd 1971-ben a járással összevont építőipari költségvetési üzem kapacitása 1971-hez viszonyítva megnégyszereződött. A városközpontban épült lakások és üzlethelyiségek beruházásainak nagy részét az üzem végezte. A termelőszövetkezetek építőipari vállalata, valamint az építő- és szerszámipari szövetkezet kapacitása szintén növekedett. Mindkét szerv, de különösen a TÉV tevékenyen kivette részét a városfejlesztő beruházásokban.

A város iparosodását, dinamikus gazdasági fejlődését legjobban a termelési érték alakulása szemlélteti. A város ipari, építőipari üzei folyó áron 1971-ben még a 400 millió forintot sem érték el, 1975-ben már 618 millió forintba emelkedett, s 1980-ra elérte az 1,2 milliárd forintot, tehát 10 év alatt a növekedés háromszoros. Ezen belül emelkedett a város exporttermelése is, és meghonosodott a városban a gépipar.

Sárospatak *mezőgazdasága* ma is számottevő. Városunk a megye legnagyobb területtel rendelkező települése, területi kiterjedése 13 958 hektár.⁵³ A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya ma is 23,7%, lassan csökkenő tendenciájú. Kiemelkedő szerepével a távlatban is számolni kell. 1975-ig a területünkön három termelőszövetkezet működött, ekkor a Rákóczi és az Aranykalász Tsz egyesült a Kossuth Tsz-szel, amelynek jelenlegi területe 7644 hektár. A szövetkezet tagja a nádudvari KITE-nek,⁵⁴ s négy fő növényét zárt termesztési rendszerben termeli. Jelentős beruházással alakította ki

a korszerű technológia által megkövetelt komplex gépsorokat. A kedvezőtlen termőhelyi adottságok, különösen az utóbbi időben a Bodroghözben állandósult belvíz következtében, a növénytermelési ágazat veszteséges. A kedvezőtlen termőhelyi adottságokból eredően az állattenyésztést fejlesztették erőteljesebben, itt is a szarvasmarha- és a baromfiágazatra helyezték a nagyobb súlyt. Ehhez kifejlesztették a korszerű tartási rendszereket. Mindezek ellenére a szövetkezet jövedelmezőségét még így sem lehet biztosítani, ezért az utóbbi években arra kényszerült a szövetkezet vezetősége, hogy fejlessze a nagyobb jövedelmezőséget biztosító melléküzemági tevékenységet. Jelenleg vasszerkezeti szereléssel, bérforgácsolással, műanyag-feldolgozással, parképítéssel is foglalkoznak, s folyamatban van e tevékenységük további bővítése. A feltételek biztosításához két új üzemcsarnokot hoznak ebben az évben létre.

A Bodroghközi Állami Gazdaság a Bodroghköz területén 4372 hektáron gazdálkodik. Fő profilja a gyümölcsstermesztés, de jelentős a szarvasmarhatartása és a takarmánynövény-stermesztése is. A gazdaság – növelve a gyümölcstermesztésének területét – a IV. ötéves tervidőszakban megépítette a 400 vagonos hűtőtárolóját. A gazdaság a gesztora a Borsodi Gyümölcstermesztési Rendszernek, valamint a gyümölcstermesztési és -értékesítő társulásnak, melynek keretén belül tovább bővítik a hűtőtároló-kapacitást és léüzemet alakítanak ki. A Bodroghköz kedvezőtlen adottságai a gazdaságot is arra az elhatározásra kényszerítették, hogy melléküzemként vasszerkezeti munkákkal is foglalkozzék.

A város határában fekszik a Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát⁵⁵ hatalmas, nagyüzemileg művelt szőlőterületeinek egy része is. Az elmúlt évtizedben ismét virágzik a szőlőstermesztés, a gazdaság több száz hektáros telepítései nyomán. Az utóbbi években fellendült a szőlőstermesztési kedv a magánterületeken is, ami kedvező hatással van a hegyaljai rekonstrukcióra.

A tercier-ágazatok⁵⁶ is növekvő szerepet töltenek be a város életében. A szállítás kiemelt jelentőségű, mivel Sárospatak fekvésénél fogva közlekedési csomópont. A nagyvasúti vonalat korszerűsítették, a közeljövőben megkezdődik az új MÁV-Volán-pályaudvar építése is. A kisvasút – az érintett lakosság tiltakozása ellenére – véglegesen megszűnt,⁵⁷ ezért a közúti közlekedés szerepe növekszik. Az autóbusz-forgalmi csomópont most van kiépülőben, jelenleg 12 irányba 106 járatpár közlekedik. A város területi kiterjedése megkövetelte a helyi közlekedés megszervezését. Jelenleg három irányba 36 autóbusz-járatpárt közlekedtetünk.

Sárospatak gazdasági fejlődése, termelési szerkezetének átalakulása maga után vonta a város *társadalmi arculatának* módosulását. A város lakónépessége a várossá nyilvánítás időszakában 14 484 fő volt és éveken át csökkenő tendenciát mutatott. Az 1980. évi népszámlálás előzetes adatai szerint jelenleg 15 316 fő, a tényleges szaporodás 5,3%-os. Ezen belül 1,7%-os a vándorlási különbözet. Hozzá tartozik e képhez az is, hogy a város nagy kiterjedésű külterületén lakott a népesség 19,2%-a, amely ma – a tanyavilág fokozatos sorvadása következtében – 10–12%-os, s e jelentős mértékű csökkenés a városi lakosság lélekszámát növelte, mely a statisztikai adatokban nem jelenik meg. Érzékelhető ez viszont a magas lakás- és építési igényekből.

A munkahelyek számának 22%-os növelése maga után vonta a foglalkoztatási szint emelkedését. Az V. ötéves tervidőszak végére elértük, hogy a férfiak vonatkozásában teljeskörűvé vált a foglalkoztatás. A nők körében – főleg az érettségizők magas száma miatt – még mindig jelentkeznek gondok a munkába állításuknál. De nemcsak a város, hanem a vonzáskörzet lakosságának foglalkoztatása is lényegében megoldódott, mivel a járás községeiből több mint ezer dolgozó jár be naponta sárospataki munkahelyekre. Az eltelt 12 év alatt elértük, hogy a foglalkoztatottak 48%-a az iparban dolgozik. Ezzel megnövekedett a munkásosztályhoz tartozók száma, meggyorsult a munkássá válás folyamata, bonyolultabb lett belső rétegződése, növekedett szakképzettsége. A termelőszövetkezeti parasztság életkörülménye, gondolkodásmódja, a nagyüzemi gazdálkodás fejlődésével együtt szintén pozitívan változott. Növekedett a szellemi foglalkozásuk száma is, befolyásuk a város életére. A humán értelmiség mellett emelkedett a műszaki és agrárértelmiségiek aránya.

A város társadalmi átrétegződése kedvező tendenciaként értelmezhető. Nem járt kedvezőtlen hatásokkal a város szellemi életére, sőt ösztönözte annak további kibontakozását. A lakosság érzékenyen reagál a várost érintő minden kérdésre, véleményével, javaslataival, sokszor kritikus észrevételeivel tevékeny részesévé vált a bemutatott gyors ütemű fejlődésnek. De nemcsak véleményüket nyilvánítják, hanem fizikai társadalmi munkával, anyagi hozzájárulásukkal is segítik a város gyarapodását. A fizikai társadalmi munka értéke az 1969. évi 2,8 millió forintból 1980-ban 9,8 millió forintra növekedett, az egy főre jutó érték 636 forint, önkéntesen részt vesznek a „Dolgozz egy napot városodért” mozgalomban, melyből a két tervidőszakban 3 161 000 forint folyt be óvodaépítésre, a „Téglajegy”-akcióban, melyből 2338 ezer forintot fordíthatunk a művelődési ház építésére. Emellett aktívan tevékenykednek a városért az 1973-ban alapított városszépítő egyesületben, a Hazafias Népfront honismereti és környezetvédelmi bizottságaiban. A lakosság nagy részét áthatja a városért való felelősségérzet, megnyilvánul egészséges lokálpatriotizmusuk, s nemcsak szavakban, hanem tettekben is megmutatkozik a városért való tenni akarásuk.

A következő tervidőszak

A város bemutatott 12 éves fejlődése nem egy lezárt szakasz, hanem egy folyamatnak a része. Ezért fel kell vázolnunk a következő, a VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó elgondolásainkat, terveinket. A népgazdaság jelenlegi helyzete országszerte csak mérsékelt ütemű fejlődést tesz lehetővé, ez kihat nemcsak a megyére, hanem a városa is. A VI. ötéves tervidőszak fejlesztési elgondolásai továbbra is a hosszú távra szóló várospolitikai párthatározatokra, a településhálózat-fejlesztési tervre épülnek, figyelembe véve a központi és a megyei irányelveket. Ebből egyet kell kiragadnunk, mégpedig a megyei párt-végrehajtóbizottságnak a VI. ötéves tanácsi fejlesztési tervekkel kapcsolatos állásfoglalását, mely szerint Sárospatak fejlesztését kiemelten kell kezelni.⁵⁸

Elgondolásaink alapelve, hogy ha mérsékelt ütemben is, de tovább folytatjuk a lakosság alapellátását biztosító létesítmények megvalósítását, tovább javítva a

lakosság kommunális, egészségügyi, szociális és kulturális, valamint kereskedelmi és szolgáltatási ellátottságát; a tervidőszakban határozottabban bontakoztassuk ki az idegenforgalmi központi szerepkör érvényesülését, ehhez az idegenforgalom fogadási feltételeinek megteremtését; valamint az ipari és mezőgazdasági üzemekben korszerűsödjön a termelés szerkezete, intenzív úton folytatódjon az iparfejlesztés. Mindezen elgondolásokat figyelembe véve nézzük meg nagyvonalakban, hogy milyen célokat tűztünk ki magunk elé:

A VI. ötéves tervidőszakban a tanács fejlesztési alapja 229,4 millió forint lesz. Ez az összeg ugyan kevesebb, mint az előző időszaké, de az elsősorban a lakásépítés konstrukciójának változásával függ össze. Tartalmilag a város további fejlődését, ha kissé lassúbb ütemben is, de biztosítja. Az állami lakásépítés továbbra is kiemelt terület marad. A tervidőszakban 150 célcsoportos állami és 200 telepszerű társaslakást építünk meg, ami azt jelenti, hogy a lakásépítés üteme változatlan. Az eltérés az, hogy nagyobb arányban vonjuk be a magánérőt. Magasabb lesz a munkáslakás-építés üteme is. Tovább folytatjuk a városközpont kiépítését, ezzel párhuzamosan a főutca földszintjein üzlethelyiségeket és szolgáltatóegységeket alakítunk ki. A lakások mintegy háromnegyed része a lakótelepen valósul meg, az építési terület már át fog húzódni az Arany János, a Sallai⁵⁹ és a Komáromi utcák által határolt területre, ez azt is jelenti, hogy e tervidőszakban a lakótelep a város felé fog terjedni. A lakásépítés ütemes folytatására a város felkészült, már kivitelezés alatt áll 116 db és közvetlen kezdés előtt áll 60 db lakás.

Sárospatak arányait tekintve magas a magánérből épülő családi házak száma. Ennek további emelkedésével számolunk, ezért a telekellátásra nagyobb súlyt helyezünk, s gondoskodni fogunk azok alap-közművesítéséről is. Végrehajtó bizottságunk már döntött 304 db telek kialakításáról. A meglevő lakások állagmegóvására, azok korszerűsítésére – összhangban a központi elgondolásokkal – e tervidőszakban nagyobb lehetőségeink lesznek, 92 db lakást fogunk felújítani, korszerűsíteni. Ez Sárospatak vonatkozásában igen nagy jelentőséggel bír, mivel magas az állagában elavult, régen épült, de városképileg fontos, műemlék épületek száma.

Az V. ötéves tervidőszakban a vezetékes ivóvízhálózat megépítését befejeztük. Most már csak az újonnan kialakított telkek ellátását kell biztosítanunk. A szennyvízcsatorna-hálózatunk még nem éri el a kívánt arányokat, s a tervidőszakban is csak a telepszerű lakásépítési területek ellátását tudjuk megoldani. Városunk számára ez nagy gondot jelent, mert az utóbbi években a talajvízszint oly magasra emelkedett, hogy a családházak területek szikkasztó képessége szinte teljesen megszűnt, így derítők építésére nincs meg a lehetőség, még a csapadékvíz elvezetése is egyes területeken megoldhatatlan. Egyedül Kispatak legmélyebb területeinek csapadékvíz-elvezetését tudjuk a közeljövőben rendezni.

1981-ben a KPM-mel⁶⁰ közösen megkezdjük a főutca Szabadság tér⁶¹ – Deryné utcai szakaszának korszerűsítését. Ezen kívül – a nagy idegenforgalomra való tekintettel – a várkert mellett egy nagy autóparkolót építünk, ahol 9 autóbusz és 50 személygépkocsi fog elférni.⁶²

1982-ben közös beruházásban megkezdődik a MÁV–Volán-pályaudvar építése,⁶³ s a szálloda építésének befejezéséig rendezni kívánjuk a Szabadság téri csomópontot és az Erdélyi, Comenius utcák út nyomvonalát, valamint a csatlakozó autóparkolók kiépítését.⁶⁴ A tervidőszakban mintegy 50 millió forintot fogunk fordítani útkorszerűsítésre, s az említett nagyobb útépítéseken kívül több rossz állapotban levő utat fogunk felújítani.

Az eddigieknél nagyobb lehetőségeink lesznek a város köztisztaságának, parkgondozási feladatainak ellátására. Bővíteni fogjuk városgazdálkodási üzemünk gépparkját, már 1981-től áttértünk a konténeres szemétygyűjtésre és növelni fogjuk a rendezett zöldterületeinket. Tervbe vettük a Bodrog-part vár és híd közötti szakaszának rendezését is, amely együtt jár a várfalak kiszabadításával és bemutatásával.⁶⁵ A város közepén levő egyházi temetők megteltek, ezért új köztemető építésének megkezdését tervezzük a Mandulás déli oldalán.⁶⁶

Az egészségügyi ágazat egyedüli beruházása egy 60 férőhelyes bölcsőde lesz, melyet a lakótelepen fogunk megépíteni. Ezzel a bölcsődéskorú gyermekek 13%-át tudjuk majd elhelyezni. A kulturális ágazat területén valósult meg a korábbi években a legtöbb beruházás. A VI. ötéves tervidőszak legfontosabb beruházása is itt fejeződik be 1982-re, a már épülő művelődési és ifjúsági ház, mely nemcsak a város, hanem az egész vidék közművelődési központja lesz. A ház tető alatt áll és már érzékelhető, hogy építészetileg is a környezetbe illő, párját ritkító, nagyszerű alkotás lesz.⁶⁷

Tervbe vettük a város Végardó felőli térségében egy újabb 75 férőhelyes óvoda létesítését, melynek folytán az eddigi 55,5%-os férőhely-ellátottság 74,1%-ra emelkedik 100%-os kihasználtság mellett. Óvodáink jelenlegi kihasználtsága 160%-os, ennek csökkentését a gyermekekkel való foglalkozás pedagógiai szempontjai megkövetelik. Tovább folytatódik intézményeink korszerűsítése. Mindenekelőtt befejezzük a középiskolai létesítmények felújítását, s ezt követően kerül sor a többi épület korszerűsítésére.

A város kereskedelmi alapellátását már az előző tervidőszakban megteremtettük, de tovább kell bővíteni a szakbolthálózatot és az idegenforgalom fogadási feltételeit biztosító létesítményeket. A főutca egy szakaszának átépítése megköveteli, hogy üzlethálózatunkat itt bővítsük. Tervezés alatt áll egy méteráru-lakástextil és egy lakásfelszerelési, valamint egy barkácsbolt építése, hogy a legfontosabbakat említsem. De ugyanitt akarunk létrehozni egy 200 m²-es fodrászszalont és egy fényképészszalont is. Bár a tárgyalások még nem zárultak le, de tervbe van véve egy évi 100 000 óra kapacitású autószerelv megépítése,⁶⁸ mely a környék, beleértve Sátorlajaujhelyt is, régi igényét ki fogja elégíteni.

Az idegenforgalom évről évre nő, a látogatóknak a város iránti érdeklődése egyre nagyobb, a vendégek azonban eddig legfeljebb egy napot tölthettek itt, mivel a vendégfogadás feltételei nem voltak meg. E téren gyökeresek lesznek a változások. Már az 1981. évi szezonban megnyitottuk a 300 férőhelyes kempinget, 1982-ben pedig a 120 ágyas szállodát a hozzá csatlakozó étteremmel.⁶⁹ Több napos program szervezésével szeretnénk vendégeink itt-tartózkodását gazdagítani.

A város 12 éves eddigi és 5 éves további várható fejlődését igyekeztünk bemutatni. Úgy véljük: e rövid tájékoztatásból a Sárospatakat ismerő és szerető olvasó tárgyilagosan megállapíthatja, hogy városunk történelmi hagyományainak ápolását és a korszerű fejlesztés követelményeit összhangban tartva, az utóbbi néhány esztendő alatt valósággal újjászületett, s gazdag múltjához, szép jelenéhez és ígéretes jövőjéhez méltóan viseli városi rangját.

(Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bolvári-Takács Gábor)

Jegyzetek

- 1 Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban. Dokumentum-összeállítás a döntés előzményeiről, folyamatáról és visszhangjáról = Zempléni Múzsza, XVIII. évf. 2018. 3. szám, 5–105. o.
- 2 Sárospatak városfejlődésének kezdetei (1968–1977) egy korabeli dokumentum tükrében. Közzéteszi: Bolvári-Takács Gábor. = Zempléni Múzsza, XXIII. évf. 2023. 1. szám, 70–86. o. Az eredeti közlemény: Bujdos János: Sárospatak fejlődésének főbb kérdései = Borsodi Szemle, XXII. évfolyam, 1977. 3. szám, 49–60. o.
- 3 Tóth József: Sárospatak gazdasági, társadalmi fejlődése a várossá nyilvánítás óta = Borsodi Szemle, XXVI. évf. 1981. 2. szám, 14–25. o. A szöveget teljes terjedelmében, változtatás nélkül közöljük, kiemlések az eredetiben.
- 4 <https://archivum.sarospatak.hu/aktualis/aktualis1210.html>
- 5 3/1967. (XII. 15.) OT-PM együttes rendelet az ipar arányos területi fejlesztését és a kitelepítési célkitűzések fokozott megvalósítását elősegítő intézkedésekről.
- 6 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban, i. m. 57. o.
- 7 1006/1971. (III.16.) Mt. határozat a területfejlesztés irányelveiről.
- 8 1007/1971. (III.16.) Mt. határozat az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióról.
- 9 1018/1981. (VI.19.) Mt. határozat az országos településhálózat-fejlesztési koncepció módosításáról.
- 10 Vö.: Kovács Ágnes: Makovecz Imre és Sárospatak = Zempléni Múzsza, V. évf. 4. szám, 2005. tél, 45–50. o.
- 11 1/1970. (XI. 15.) OT-PM számú együttes rendelet a központi területfejlesztési alap felhasználásának és a területi iparfejlesztés egyéb szabályozóinak megállapításáról.
- 12 4/1975. (XI. 29.) OT-PM-EVM számú együttes rendelet a központi területfejlesztési alap felhasználásáról.
- 13 A település 1201-ben Imre királytól kapott városi kiváltságot, amelyet 1335-ben, 1429-ben és 1572-ben megerősítettek.
- 14 A pataki kollégium 1981-ben, a cikk megjelenésekor ünnepelte alapításának 450. évfordulóját.
- 15 Comenius egyik apai ági őse, Jan Szeges, a Felvidékről származott.
- 16 Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez. XI. levél. In: Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 366. o.
- 17 A termálfürdőt 1961-ben nyitották meg. Vö.: Egey Emese: Fürdőélet Abaújban és Zemplénben = Zempléni Múzsza, VI. évf. 2006. 2. szám, 31. o.
- 18 A városi státusz elvesztése valójában két lépcsőben történt: először a mezővárosi jogállás szűnt meg a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. alapján, majd a községekről szóló 1886. évi XXII. tc. a mezővárosi címhasználatot is eltörölte, 1886. július 23-ai hatállyal. Az itt szereplő 1876-os dátum nyilván a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. módosításáról és kiegészítéséről szóló 1876. évi V. tc-re utal, amely igazgatásrendészeti szempontból jelentősen módosította az 1871-es jogszabályt, de a mezővárosi címhasználatot nem érintette.

19 1956. február 1-jén a sárospataki járást megszüntették, községeit a sátorlajújhelyi és szerencsi járáshoz osztották be, Sárospatak az előbbihez került. Lásd: 2/1956. NET számú határozat egyes járáások megszüntetéséről = Magyar Közlöny, 1956. 4. szám, január 18.

20 Az adatok nem teljesen pontosak, de nagyságrendileg igazak. Sárospatak lakosság száma 1941-ben 13.213 fő, 1960-ban 12.907 fő, 1970-ben 14.061 fő volt. A népesség számának alakulását befolyásolta a zsidó lakosság 1944. évi deportálása, továbbá Bodroghalász 1950-ben és Végardó 1965-ben történt Sárospatakhoz csatolása, illetve Györgyartló 1954. évi önálló településsé válása.

21 Az Elnöki Tanács 20/1968. számú határozata Sárvar, Siófok és Sárospatak várossá alakításáról és Siófok egyesítéséről Balatonkilitivel = Magyar Közlöny, 1968. 53. szám, július 2. 573. o.

22 Ennek előzménye az MSZMP Politikai Bizottságának 1973. július 3-án hozott határozata a városi pártbizottságok helyzetéről, munkájuk fejlesztéséről. Előírták a várospolitikai és városfejlesztési tervek összehangolását a területi középtávú tervekkel és kötelezővé tették a városi pártbizottságok mellett várospolitikai munkabizottságok létrehozását. Lásd: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 523–536. o.

23 A Táncsics Mihály utcát 1931-ben nyitották meg az Iskolakerten keresztül, hogy a Sárospataki Református Kollégium 400. éves alapítási ünnepségére érkező Horthy Miklós és kísérete a vasútállomásról egyenes és sima úton juthasson el a Kollégium főépületéhez.

24 Amíg a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen 1981-ben el nem kezdődött a jogászképzés, a megyében csak Sárospatakon létezett humán jellegű felsőoktatás.

25 Az 1959. szeptember 1-től felsőfokú intézményként működő Sárospataki Tanítóképző Intézetet az 1974. évi 13. számú törvényerejű rendelet alapján kiadott 1045/1974. (VIII.31.) Mt. számú határozat, 1976. szeptember 1-jei hatállyal, főiskolai rangra emelte, egyidejűleg az 1976. évi 21. számú törvényerejű rendelet a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola elnevezést állapította meg. Az 1986. évi 13. számú törvényerejű rendelet az intézmény nevét 1986. szeptember 1-jével Comenius Tanítóképző Főiskolára módosította. Az intézmény mai jogutóda a 2021. évi VIII. törvény alapján 2021. augusztus 1-jével megalakult Tokaj-Hegyalja Egyetem.

26 Az Erdélyi János, a Kossuth Lajos és a Zrínyi Ilona kollégiumok.

27 A Sárospataki Református Főiskola alapításának 450. évfordulója tiszteletére rendezett emlékünnepségre, az 1981/82. tanév országos megnyitójával egybekötve, 1981. augusztus 29–30-án került sor.

28 A 119. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet új épülete 1976-ban nyílt meg. A 119. sz. Helyi Ipari Iskolaként alakult intézmény 1971–75 között a miskolci 101. sz. Szemere Bertalan Ipari Szakmunkásképző Intézet tagiskolájaként működött.

29 A Rákóczi utca 6. szám alatti ún. „Gólyavár” a 20. század elején jogászok és teológusok internátusa volt; 1990 után a Sárospataki Református Kollégium visszakapta.

30 A Petőfi Sándor Általános Iskola 1971-ben nyílt meg.

31 A Móríc Zsigmond Diákotthon 1975-ben nyílt meg.

32 A Comenius Tanítóképző Főiskola Árvay József Gyakorló Általános Iskolája 1979-ben nyílt meg.

33 A József Attila utcában megnyílt II. sz. óvoda épületét 1973-ban, a lakótelepen létesült III. számú óvodát 1976-ban adták át.

34 Az I. Sárospataki Diáknapokat 1962-ben rendezték meg, 1300–1500 diák részvételével. 1963-tól 1991-ig kétfévente, páratlan években került sor a rendezvényre, átlagosan 2000–3000 résztvevővel.

35 A Művelődés Háza Makovecz Imre tervei alapján 1983-ban nyílt meg. Vö.: Gerle János (szerk.): Makovecz Imre műhelye. Tervek, épületek, írások, interjúk. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1996. 125–131. o.

36 A Béres Ferenc (1922–1996) dalénekes, Liszt-díjas Kiváló Művész magángyűjteményéből kialakított Sárospataki Galéria 1968-ban nyílt meg a Rákóczi-várban.

37 Domján József (1907–1992) festő- és grafikusművész, Andrassy Kurta János (1911–2008) szobrászművész, Klinkó József (1896–1977) műgyűjtő.

38 A Sárospataki Képtár Domján-gyűjteménye 1979-ben nyílt meg a Kazinczy utca 27. szám alatti Szinyei-házban.

- 39 Andrassy Kurta János életművének gyűjteményes válogatását (száz darab szobor és kispasztika) 1975-ben Sárospataknak adományozta. A tárlatnak helyet adó Sárospataki Képtár Szent Erzsébet téri épülete 1982-ben nyílt meg.
- 40 A tudógondozó a Tompa Mihály utcában nyílt meg.
- 41 A rendelőintézet (Egészség ház) 1973-ban nyílt meg a mai helyén.
- 42 A Sárospatak és Vidéke Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetéről van szó.
- 43 A Tüzelőszér- és Építőanyagkereskedelmi Vállalat telepe a Tanítóképző mellett, a mai Comenius utca és az ún. szolgáltatóház helyén állt, bejárata a Bartók Béla utcából nyílt.
- 44 Ásványolajforgalmi Vállalat, a mai MOL egyik jogelődje.
- 45 Ma a Megyernek helyet adó épületben a Béla király téren DM szaküzlet áll, a Vadászkiút helyén a Kossuth utcában a Hetes Étterem működik.
- 46 Az 1981-ben megnyílt Otthon Étteremről van szó. A vállalat vette át a Rákóczi Gimnázium Mudrány és Kossuth kollégiumi éttermeinek üzemeltetését is.
- 47 A Borostyán Szálloda és Étterem 1968-ban nyílt meg.
- 48 A Bodrog Hotel megnyitására 1983-ban került sor.
- 49 A kemping 1980 őszére készült el és 1981 tavaszán nyílt meg.
- 50 Ez az ún. szolgáltatóház, a Bodrog Áruház mögött, a volt TŰZÉP-telep helyén, a mai Comenius utca mentén. Gelka: Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalat; Patyolat: Mosó, Kelmefestő és Vegytisztító Vállalat.
- 51 1/1970. (XI. 15.) OT-PM számú együttes rendelet a központi területfejlesztési alap felhasználásának és a területi iparfejlesztés egyéb szabályozóinak megállapításáról; 4/1975. (XI. 29.) OT-PM-ÉVM számú együttes rendelet a központi területfejlesztési alap felhasználásáról.
- 52 Az alagútzásalus technológia első alkalmazására 1976-ban került sor, Sárospatakon 73 lakás épült e módszerrel. Vö.: Buchert Miklós: Az építők háza táján. Nagy feladatok küszöbén = Észak-Magyarország, XXXII. évf. 7. szám, 1976. január 9. 3. o.
- 53 Sárospatak jelenlegi területe 13.909 ha.
- 54 Kukorica és Iparinövény Termelési Együttműködés; a nádudvari Vörös Csillag Mgtsz gesztorságával 1972-ben létrehozott termelési rendszer.
- 55 Mai jogutóda a Grand Tokaj Zrt.
- 56 A tercier (harmadik) szektor az iparon és a mezőgazdaságon kívüli, főleg szolgáltató ágazatok gyűjtőfogalma volt.
- 57 Az Elágazás – Zemplénagárd vonalszakaszon 1976. december 31-én, a Kenézlő Tisza part – Füzerkomlós vonalon 1980. november 29-én szűnt meg a forgalom.
- 58 A már hivatkozott 4/1975. (XI. 29.) OT-PM-ÉVM számú együttes rendelet alapján a megyei pártbizottság aligha tehetett mást.
- 59 ma: Szent József utca
- 60 Közlekedési és Postaügyi Minisztérium
- 61 ma: Béla király tér
- 62 A parkoló a Várkert melletti Arad utcában található.
- 63 Ez volt Magyarországon az első olyan vasúti létesítmény, amelyet teljes értékű vasúti és közúti közlekedési kapcsolat biztosításának igényével terveztek meg, tehát egy épületen belül megoldották a MÁV és a Volán üzemi részeinek és utasforgalmának kiszolgálását. A létesítmény 1985-re készült el. Vö.: Erdélyi Tibor: Vasúti épületek. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1983. 218–219. o.
- 64 A Szabadság – ma Béla király – téren a közlekedési lámpás csomópontot 1983-ban alakították ki.
- 65 Ez azóta megtörtént, a Bodrog part a Vízikaputól a Retel utcáig rekreációs területként funkcionál, sétautakkal, szabadtéri színpaddal és ezt kiszolgáló létesítményekkel.
- 66 Erre máig nem került sor, a sárospataki temetők egyházi fenntartásban működnek.
- 67 A Művelődés Háza Makovecz Imre tervei alapján épült és 1983-ban nyílt meg.
- 68 Az 1965-ben létesült sárospataki autójavító üzem 1978-ban a miskolci székhelyű AFIT XVI. számú Autójavító Vállalat 10. számú üzemegysége lett. 1983-ban Sárospataki Autójavító Kisvállalatként önállósult, a városi tanács kezelésében.
- 69 A Bodrog Hotel megnyitására 1983-ban került sor.

BALÁZSI Károly

Nagy utakról hazatérve

A látszat ellenére nem Sinka István gyűjteményes életmű kötetét propagáljuk, hanem egy hajdani, nagy utakat bejárt pataki öregdiák hazatérését igyekszünk nyomon követni. Mert bizony meredek kaptatókon, a rengeteg sűrűjében, bozótos szegélyezte szakadékok peremén és olykor széles panorámát nyújtó fennsíkokon át vezetett Király István útja a Sárospataki Református Főiskola Angol Internátusának – szegény diákoknak fenntartott – manzárd szobájától a kollégiumi Tudományos Gyűjtemények jubileumi rendezvényéig. Pataktól Patakig, alfától az ómegáig.

A Zempléni Múzsza Alapítvány két, tartalmában és formájában egyaránt igényes kötetet jelentetett meg két éven belül, *Király István öröksége* és *Király István nyomában* címmel, az akadémikus irodalomtudós munkásságáról, az Ady interpretátor tanárról, az ELTE tanszékvezető professzoráról, aki Aczél György tanácsadójaként a Kádár-korszak meghatározó művelődéspolitikusa és egyben haláláig hűséges pataki öregdiák volt. E Múzsza-opuszok szervesen illeszkednek a Magvető *Tények és tanúk* sorozatában 1917-ben megjelentetett *Napló 1956–1989* posztumusz kötetéhez, valamint az Osiris Kiadó 2021-ben kiadott *Petőfitől*

Tandoriig. Tanulmányok, esszék, interjúk című jubileumi kiadványhoz, amelyek, szándékuk szerint, valamennyien Király István századik születésnapját ünneplik, egyben az életmű változó időkből újra-fogalmazható értékeit és mulandóságait mérlegelik.

Az első, Bolvári-Takács Gábor által szerkesztett, közel négyszáz oldalas kötet Király István gazdag örökségét veszi számba az általa írott és a róla szóló szövegek válogatásával. Az életrajzi adatok időrendben közölt pontos és tárgyyszerű felsorolása után egy szokatlanul terjedelmes – 152 oldalas kitévő – életút interjú nyitja a könyvet, mintegy előlegezve azt a széles spektrumú közelítést, amely a kötet egészére is jellemző. Különleges értéke a Széchenyi Ágnes által – nagy empátikus érzéssel – vezetett interjúnak az a tény, hogy azt, mintegy fél évvel halála előtt adta, az akkor már nagybeteg, de szellemi erejét még teljességében birtokló Király. Talán ezzel magyarázható az alig korrigált élőbeszéd meggyőző hitelessége, beleértve azt is, hogy a valomás-számba menő monológok sok olyan intim részletet tartalmaznak, amelyeket még a naplóbejegyzések sem. Ilyenek azok a fiatalkori kilengések, amelyekben a nappali és éjszakai élet, már-már

irracionalisan szöges ellentéteit éli meg a kései visszaemlékező, illetve azok a – későbbi harcostársaitól – folyamatosan, fegyelmezetten elviselt sérelmek, amelyek a gyanakvás és bizalmatlanság nyomasztó légkörét idézik, tapintható érzéketlenséggel a mai olvasó számára is. Így értjük meg, hogy az ellentmondásokkal teli, gazdag életmű pusztá felmutatása, mi több: retrospektív nézőpontú, férfiasan szemérmes büntudata, őszinte számvetése, imponáló emberi tisztességre és nagy jellemerőre vall.

Az első szakmai fejezet (amelyeket Agárdi Péter és Mórocz Gábor válogatott, Soltész Márton szerkesztett) a legrepresentatívabb Király-műfajból, az esszéik köréből válogat féltucatnyi portrét, amelyekben szétválaszthatatlanul fonódik egybe a tudós társadalmi-történelmi távlatokban felmutatott lelete, talált tárgya és a tanár értékelismeréseinek magyarázata, nevelő célzatú átadása. Bizonyára nem véletlen, hogy a közölt portréesszék fele a legnagyobb téma: Ady Endre sarkcsillag-helyzetéhez viszonyított jelenségekként ragyognak a magyar irodalom égboltján. Kaffka Margit írói-művészi pályaképében a nehéz sorsú asszony-emberi küzdelmek mellett kitüntetett figyelmet kap a költő-fedelemhez fűződő barátság és a művészi üzenetek progresszív vonulata. Schöpflin Aladár irodalomtörténet-írói, kritikai és szerkesztői példaképének tekintette Király, főként csalthatatlan értékelismerő képessége miatt, hiszen ő mutatott rá elsőként arra az új, egyetemes igényű életérzésre, amelyben „a magyar léleknek vívódása egy számára adott történelmi helyzet kényszerűségeivel” szólal meg Ady (és Móricz) írásművészetében. A

Zubolyban Bányai Elemérnek, a költő legmeghittebb barátjának, éjszakai kóborlásai hűséges társának portréját rajzolja meg lírai vonásokkal a szerző. Bence az életével és halálával egyaránt hőiesen helytálló nevezetes névtelennek állít emléket. Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona alakjában az ideális női, asszonyi szerepet ragadta meg, Keresztúri Dezsőben, az ő életében is oly fontos szerepet játszó pedagógiai ethosz megtestesítőjét látta. A nagyműveltségű irodalomtörténészt és a nemes patriotát becsülte benne legtöbbször, holott kezdetben kifejezetten erős ellenérzéseket táplált iránta, mi tagadás, „osztályharcos alapon”.

A kötet második fele Király István sárospataki kapcsolataival foglalkozik (írta és összeállította Bolvári-Takács Gábor), ezt műveinek bibliográfiája követi (Agárdi Péter, Mórocz Gábor, Zahari István), végül magán- és közéleti képanyag zárja az első könyvet. Ha csak az oral history helyi becsülésére hivatkozunk, amely szerint a pataki diákok formális és informális szövetsége közvetlenül az UNESCO után következik a világranglistán, könnyű belátni, milyen sokan kezdtük/kezdjük a könyv olvasását a helyi kapcsolatok számbavételével. Valóban példaértékű a Király interjúk és az életrajzi elemeket tartalmazó írásokban az indulást és az egész pályáivet kijelölő, meghatározó hivatkozás az iskolavárosra, a kollégiumi életre, a példamutató személyiségekre, valamint az elmélyült tanulmányok lokális színezetére, univerzális jellegükben is érzékelhető helyhez kötöttségére. (Ide illenek Újszászy Kálmán szavai, amely szerint Patak európai távlatosságú helyi kultúra.) Bizony ez az Anteus-föld, amit megérintve erőre kap

a visszaemlékező gondolat és kirajzolódónak a jövő felé mutató irányvonalak. Jól egészíti ki e mélyben rejlő vonulatot az a látható környezet, amely a korabeli iskolavárost, a szűkebb-tágabb társadalmi, politikai viszonyokat és a cseperedő diákokot érő hatásokat veszi számba és tölti meg konkrét tartalommal. E részletekbe menő dokumentumok (a Főiskola a harmincas években, a gimnáziumi tanulmányok eredményei, a közéleti létforma kezdeti kísérletei stb.) teszik teljessé az életművet és adnak fogódzót egy talányos életút meghatározó döntéseinek megértéséhez.

A második – *Király István nyomában* című – karcsúbb kötet a centenáriumhoz kötött emlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. A tudományos igényű, ám egymástól tartalmilag és stílusban is jelentősen eltérő szövegek olykor az élőbeszéd elevenségét, máskor a nyomdakész tanulmányok pontosságát tükrözik, amelyeket a szerkesztők három csoportba rendeztek. Az *Irodalom, nemzet, kultúra* fejezetben morálpedagógiáról, nemzetfelfogásról, elköteleződésről, mint az ideológus Király Istvánt leggyakrabban foglalkoztató témákról esik szó, sokoldalú megközelítésben, valamint Mikszáthról, Adyról, Kosztolányiról, Pilinszkyről, műveik kritikai elemzéséről, s talán az értékmentés céljából való (szocreal irodalomtörténeti) megítélésük javításáról. A *Kortársak, emlékek, kapcsolatok* tematikai egység főként a hat kötetes 'spenóton' nevelkedett irodalomtanárok (s az ő népes tanítványaik) számára szolgál majd sok háttérismerettel, olykor folklorisztikus kortörténeti elemekkel. A fiatal kutató, Kovács Áron lelkiismeretes

filológiai bogarászását tükröző dolgozatát olvasva – amelyben Király dedikációs kapcsolatait veti alá kvantitatív elemzésnek –, elgondoltam, mennyire örülne a Tanár úr ennek a fáradságos munkamódszernek (is), hiszen maga is mérhetetlen mennyiségű, hasonló házidolgozatot gyűjtött be hallgatóitól, annak idején. Végül az *Üzenetek, hatások, tanulságok* című fejezet három összegző, az életmű egészével egybevetethető dolgozatot tartalmaz. Bolvári-Takács Gábor, mint a témakör legavatottabb ismerője, a kiadott jubiláris kötetek gerincvonalát alkotó Király örökség és Sárospatak témát járja körül és korszakolja azt, utalva a pataki szellem általánosan használt, mégis metafizikai mélységekben rejtező fogalom-használatára. Kenyeres Zoltán a *Naplóról* és annak tükrében az életmű jelentőségéről és utóéletéről értekezik, amelynek keletkezéstörténetét a kezdő és végpontot jelölő évszámok – 1956–1989 – már önmagukban is szimbolikus jelentőségűvé teszik, lévén, hogy felmárkolják a teljes Kádár-korszakot. Soltész Márton ezután a létező szocializmus tágabb korszakának (1945–1989) teljesebb irodalomtörténeti vonulatában láttatja és értékeli Király István életművét, már amennyire ez lehetséges negyedfél évtized röpke távlatából és a mai ihletésű, „a létező szocializmus nem működött, a működő szocializmus meg nem létezett” szövegezésű bonmot nézőpontjából.

Gondolkodhatunk természetesen bármily differenciáltan Király István sokoldalú munkásságának maradandóságáról, azok irodalomtörténeti jelentőségéről, a politikusi cselekvés tartalmáról, stílusáról és akció-rádiuszáról, a hatalom és a nép szolgálatának antagonizmusáról,

illetve ezek összeegyeztethetőségéről, kortalan és korhoz kötött értékítéletei megbízhatóságáról, jelleméről és emberi esendőségeiről, vagyis az életmű egészéről, az egyszer s mindenkorra adott élet teljességéről – mindezek elsősorban a saját viszonyulásunkat fogják kifejezni a korhoz, a személyiséghez, az eltűnt időhöz. Király István műve és kora lezárult, emléke és objektív hagyatéka tovább él maradandó műveiben és ránk hagyományozott könyvtárában, az utódok eleven és szubjektív emlékezetében. A dicső múltat és nagy időket megélt (valamint korszakokat békésen átszunyókált) város, mindenesetre útjára bocsátott egy tehetséges fiataalt, aki a rábízott talentumokat felragyogtatta és megsokszorozva elhelyezte a kollektív emlékezetben, a nemzeti közösség kincstartó ládjában (s annak ráeső részét, mondjuk a Vörös-torony titkos rekeszeiben). A nagy utakat bejárta fiú – „messze tornyokat látogat sorra, szédül, elbúsong s lehull a porba” – a tékozlók és hűségeselek nyomán megtért a szülői házba, s talányosan visszahúzódtott az ismeretlen jövőbe.

(Király István öröksége. Írások tőle és róla. A kötet anyagát összeállította: Agárdi Péter, Bolvári-Takács Gábor, Mórocz Gábor, Soltész Márton. Szerkesztette: Bolvári-Takács Gábor. Zempléni Múzsza, Sárospatak, 2021. 380 o. ISBN 978-615-01-0873-5; Király István nyomában. Tanulmányok, esszék, emlékek. Szerkesztette: Agárdi Péter, Bolvári-Takács Gábor, Soltész Márton. Zempléni Múzsza, Sárospatak, 2023. 160 o. ISBN 978-615-82273-0-8. A kötetek online elérhetők és letölthetők: <https://zemplenimuzsa.hu/konyveink/>)

VIGA Gyula

Nagy Géza

posztumusz könyve kapcsán

Ismertetést terveztem Nagy Géza (1930–2002) gyűjteményes bodrogi könyvéről, ám annak kapcsán számos emlék merült fel bennem egy korábbi korszakról, az ahhoz kötődő régiekről, akik megítélésem szerint megérdemlik a mai fiatalabb generációk figyelmét. Még egyetemi gyakornok voltam Miskolcon 1974 nyarán, amikor először találkoztam Nagy Gézával. A Herman Ottó Múzeum készülő *Ember és munka* című állandó kiállításához gyűjtöttünk néprajzi tárgyakat a Bodrogi közben Fügedi Márta (1949–2000), Dobrossy István (1946–2015) és Veres László kollégáimmal, ahhoz a munkához megkerülhetetlen segítséget jelentett a jeles néprajzi gyűjtő, helytörténész karcsei tanár. (Megjegyzem, az édesapja hagyatékát jelenleg gondozó, digitalizáló fia, a ma már nyugdíjkorú Nagy György is amolyan „klottgatás” gyerekecske volt még akkor a nyári szünetben. Az ő rendszerező munkájának köszönhető a most megjelent kötet anyagának rendezése is.)

Bár az 1950-es években meglehetősen ellentmondásos volt a néprajztudomány megítélése a korszak hivatalos kultúrpolitikája részéről, a második világháborút követő évtizedek – a hagyományos

paraszti kultúra minden korábbinál gyorsabb és mélyebb átalakulásával párhuzamosan – az értékmentő gyűjtések virágkorát jelentették. Azon túl, hogy az 1960-as években indult el a kutatás a nagy összegző munkákhoz (*Magyar Néprajzi Atlasz*, a magyar néprajz új összegző feldolgozása, *Magyar Néprajzi Lexikon*), intézményesült az önkéntes néprajzi gyűjtés, és igen nagy segítséget jelentett az intézményes munka számára. Az 1960-as évektől kiváló helytörténeti és néprajzi gyűjtő gárda szerveződött Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, amelynek egyik hajtóereje az önkéntes néprajzi és néprajzi gyűjtőpályázatok évenkénti megszervezése volt, mögötte a Néprajzi Múzeum munkatársainak hozzáértésével. Megyénkbe (az 1962-től hivatalosan is megyei múzeum) Herman Ottó Múzeum, elsősorban a jeles néprajzos muzeológus Bodgál Ferenc (1932–1972) ültette át ennek működését az Istvánffy Gyula gyűjtőpályázat rendszeres megszervezésével (1961). A gyűjtő és feldolgozó tevékenységet jobbra pedagógusok, lelkészek, öntevékeny helyismereti kutatók végezték. A gyűjtőmozgalom első nagy nemzedéke különösen eredményes volt az 1970-es és 1980-as években, tevékenységük össz-

szefonódott a Hazafias Népfrent égisze alatt szervezett honismereti mozgalommal. Nem szerencsés nevet kiemelni ebben az összefüggésben sem a kiválóságok közül, ugyanakkor méltatlan lenne elhallgatni őket! Számomra (Nagy Géza mellett) a taktaszadai református lelkész és kiváló folklórgyűjtő Szabó Lajos (és felesége, Futó Rózsa), a kesznyéteni lelkész Galuska Imre, a tokaji tanár és múzeumszervező Pap Miklós, a borsodi és gömöri körből id. Dobosy László, Nagy Károly, Vass Tibor, Faggyas István, Molnár Mihály és É. Kovács László tevékenysége volt kiemelkedő. Az utóbbi személye kapcsolatot jelent a jeles zempléniekkel, hegyaljaiakkal, bodroglókziakkal: az indulásában hasonlóan Sárospatak szellemisége és Újszászy Kálmán személye volt meghatározó, mint Nagy Géza és sokak tájékozódásában. A magukat tanítványának valló, a falumunkában járatosak ismertették meg a néprajzi munkát iskolai szakköreikben a diákjaikkal (Kováts Dániel, Nagy Géza). Az utóbbiak közül hivatásos muzeológus-kutatók is kikerültek (például Petercsák Tivadar), de éppen olyan nagy jelentősége volt annak is, ha valaki az élet bármely területén „be volt oltva” a kulturális örökség iránti érdeklődéssel. A zempléni térség – Tokaj-Hegyalja, Bodroglók – illetően megismerésében persze jelentős szerepe volt annak is, hogy az 1950-es évektől a létrejött pataki Rákóczi Múzeumban etnográfus szakemberek (Bakó Ferenc, Dankó Imre, Balassa Iván, Filep Antal, Janó Ákos) váltották egymást.

Nagy Géza fiatal korában a karcsai segédlelkész Román Jánostól kapta az indítást a néphagyományok gyűjtéséhez,

mestereinek Újszászy Kálmánt, Balassa Ivánt és Kováts Dánielt vallotta. A szárlak itt összeérnek, mivel a szóban forgó kötet válogatása és szerkesztése a kitűnő Kováts Dániel egyik utolsó munkája volt, aki korszakos személyisége volt a térség öröksége megismerésének és megismertetésének, s abban a fiatal generációk felnevelésének.

Nagy Géza a karakteres bodroglókzi településen, Karcsán született, amelynek népét nem csak a román kori templom kötötte a falujához sok generáción át, hanem a föld, az 1960-as évekig erős paraszti örökség és mentalitás is. A sárospataki református kollégiumban tanult, ám korai tájékozódása ellenére sem bölcsésznek készült, inkább lelkésznek, jogásznak, orvosnak, de nem sikerült egyetemre jutnia. Képesítés nélküli nevelőként dolgozott a szülőfalujában, úgy iratkozott be az egri főiskolára, ahol 1965-ben szerzett magyartörténelem szakos tanári oklevelet. Egész életében Karcsán élt, az általános iskolai oktatói munka mellett néprajzi gyűjtőként és honismereti szakkörvezőként szerzett elismerést. Pedagógusi munkáját 1987-ben cserélte fel a pácini Bodroglókzi Kastélymúzeum vezetői állásával, ahol nyugdíjazásáig főhivatás-ként folytathatta a tevékenységét. Nagy Gézát gyűjtő, kutató tevékenysége is elsősorban a szülőfalujához kötötte, s bár tájékozott volt és számos munkájában kitekintett a történeti táj egészére (*Bodroglókzi tájszótár*. Pácin, 1992., *A magyarországi Bodroglók földrajzi nevei*. Pácin, 1994., *A Bodroglók helytörténete és néprajzi bibliográfiája, 1837–1997*. Sárospatak–Karcsa, 1999.), magát Karcsa krónikásának vallotta, amint azt

a halála után megjelent nagy összegző kötetének címe is jelzi (*Az ezeréves Karcsa krónikája*. Karcsa, 2002.). Gyűjtései kezdetben a múzeumi adattárakat gyarapították, de 1970-től rendszeresen publikált. Nem csak a paraszti kultúra hagyományának feltárása foglalkoztatta, közösségének mindeneként a lokális történelmet is kutatta, a hazai társadalom és kultúra változásának folyamataiban a lokális história egésze érdekelte. Írásaiban nyomon követhető, hogy az életpályája során megélt, megtapasztalt helyi jelenségek a társadalmi változások, s nem utolsó sorban a sokféle külső inspiráció hatására, miként nyílnak ki a szaktudományok horizontjára, de egészében véve soha el nem szakadva a lokális jellemzőktől. Nagyon kevés hazai település van, amelynek a históriájáról, népeletének apró részleteiről annyit tudhatnánk, mint Nagy Géza szeretett Karcsájáról. Az előzőknek megfelelően országos fórumokon nem csak a néprajzi gyűjtéseiből jelentek meg írásai, de szisztematikusan közreadta az oktatásban és nevelésben szerzett pedagógiai munkájának tapasztalatait is. Rendszeresen megnyilatkozott az iskolaügy, a falusi műveltség, egyáltalán a kultúra változásai, történései kapcsán. Aktív szervezője volt a honismereti munkának, ismertséget szerzett Karcsának és a Bodroglókznak könyveivel és más írásaival is. Különösen nagyra becsülöm a diákjai gyűjtéseiből szerkesztett kiadványait. (Nagy Géza életművét részletezően ismerteti e kötet függelékében a szerkesztő Kováts Dániel, 311–318. o.)

Jelen kötet Nagy Géza gazdag és szerteágazó életművének egyfajta esszenciája: az őt ismerők számára fel-

idézi, másoknak megidézi egy tevékeny életút főbb vonásait. Nem vállalkozom itt a munka részletező bemutatására, csupán a könyv, vele az életpálya csomópontjainak felvillantására. Kováts Dániel, a közvetlen barát és szerkesztő, Nagy Géza életútjának ismeretében kiválóan súlyozza az életszakaszokat és a kutatások tematikáját. Ennek megfelelően az első fejezet (*Az elődök útján*) azokra a jelesekre emlékező írásokat gyűjti csokorba, akik Nagy Géza elindulását és szakmai-emberi pályájának emelkedését segítették (Balassa Iván, Kántor Mihály, Újszászy Kálmán), s akik néprajzi gyűjtéseinek irányadó adatközlői voltak (a jeles karcsai mesemondó Pápai Istvánné). De ebbe a körbe tartozik a tevékenységének keretet adó honismereti mozgalomra való emlékezés, valamint honismereti szakkörök szervezésének területén szerzett tapasztalatainak összefoglalása is. A második tematikai egység (*Élet a határban*) a történeti táj és a közösségben élő ember kapcsolatának legszembevetőbb vonása, a létformák, a hagyományos gazdálkodás aspektusában főként az egykor vízjárta Bodroglók világát idézi meg, mind a természeti, mind a termelő gazdálkodás néhány vonásának bemutatásával. A földrajzi nevek, a karcsai határ vizeinek néprajzi vonatkozásai, a halászat, a nádaratás a vízrendezés előtti állapotot idézi, a szemnyerési módok, a társasmunkák, Karcsa cserekereskedelme inkább a nagy tájálalakítást követő paraszti világot. De ebben az egységben is felbukkan már a paraszti társadalom problematikája: a birtokos és a parasztok viszonyának kérdése a Karcsa-tó halászatában, a kepek munkaszervezete, a szegődményesek

munkája és a társasmunkák kulturális szerepe. A kötet utolsó blokkjának (*A falvak közösségében*) hangsúlyos írása a karcsai parasztság helyzetével és az 1898-as földosztó mozgalommal foglalkozik, és bemutatja, hogy az egészségtelen birtokstruktúra és a falusi társadalmat feszítő elégedetlenség miként robbant ki a Várkonyi István nevével jelzett agrárszocialista mozgalomban. Adatgazdag leírások szólnak Karcsa népi építészetéről és településtörténetéről, fontos megfigyelésekkel az egykori nagycsaládok közös, hosszú udvarairól. Hasonlóan informatívak a hagyományos családdal és a gyermekérettel, a keresztszülők szerepével, a református egyház fegyelmező szerepével foglalkozó részek, a karcsai temetővel és a temetkezési szokásokkal bezárólag.

Úgy vélem, nem szükséges újra hangsúlyoznom Nagy Géza könyvének jelentőségét, megtettem már azt az előzőekben! Csupán a reményemet fejezem ki zárásként, hogy a jól válogatott és jól szerkesztett szöveggyűjtemény könyvnyebben utat talál magának a Bodroghoz fél száz magyarországi és a szlovákiai településének lakóihoz, mint a történeti tájról az elmúlt emberöltő alatt megjelent, a vidék néprajzát a korábbihoz képest átszerkesztő nagyszámú kiadvány!

(Nagy Géza: *A Bodroghoz hagyományos népeletéről. Válogatott írások. Válogatta és szerkesztette Kovács Dániel, Nagy György közreműködésével. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaiúj hely, 2023. 320 o. ISBN 978-615-5784-29-3. Széphalmi Minerva Könyvek ISSN 2631-1461)*

Fecskék

MARÓY Krisztina

Kritikai divatkutatás és performativitás

(Lépések egy új diszciplína felé)

Megjelent Egri Petra *Divatelmélet, teatralitás, dekonstrukció – Kortárs divat-performanszok* című könyve, mely a Magyarországon még csak kialakulóban lévő kritikai divatkutatás önálló diszciplínává válásának újabb lépése. Orbán Jolán előszava is arra fókuszál, hogy a fashion studies műfaját a különböző teoretikusokhoz való relációjuk említésével elhelyezze a tudományterületek térképén. Tény, hogy ma Magyarországon még csak a már kanonizált diszciplínához viszonyítva, kvázi „hozzájuk varrva, cipzárva” lehet ebben a műfajban írni. Ez a legitimációs kényszerhelyzet érződik a tanulmánykötet első hatvanhat oldalán, amelyben a szerző Austin beszédaktus-elméletét a középpontba állítva De Manon és Derridán át jut el valódi tárgyáig, a nyelv performativitásán át a divat performativitásáig, mintha a fashion studies az irodalomtudomány, a színháztudomány friss hajtása lenne, egy önállóan, önmaguként meg nem álló, aládúcolandó diskurzus. Kicsit olyan ez, mint amikor a nőknek sokszorosan meg kell csillogtatniuk a tudásukat, kitartásukat ahhoz, hogy végre odafigyeljenek rájuk. Egri Petra belevág, hogy meggyőzze a tisztelt urakat és bennünket is a terület relevanciájáról, és arról, hogy a divat és

a dizájn igenis nagy hatással van arra, ahogy élünk, és még arra is, ahogy élni fogunk.

A performativitás-elméletek mind az austin gondolatból indulnak ki. A szerző – mint oly sokan – Judith Butlert tekinti a performativitás másik elméleti megalapozásának. Az amerikai filozófus ugyanis a testre is kiterjeszti a beszédcslekvés fogalmát, a divathoz pedig többnyire még szükség van egy emberi testre is. Igaz, a kötet utolsó fejezetében, amely a *Digitális divat és a felszámolandó materialitás: a Balmain NFT-Barbie-kollekciója* címet kapta, az NFT-kollekciók már ezt az alapvetést is dekonstruálják. De ne rohanjunk a végzetünk felé, és ne ugorjunk ennyire előre! Az Egri-kötet témájának a testre való kiterjesztés adja a tágabb kontextust. A szerző hangsúlyozza Butler alaptézisét, miszerint „performatív az egész világ” és benne mi a performanciák hálójába szőtt alakítjuk, hajtjuk végre önmagunkat (30. o.). A tanulmánykötet Butlert, és az ő révén korábbi elméleteket (Merleau-Ponty, Husserl, Mead) követve felvázolja, hogyan is állunk. Társadalmi konvenciók, korlátozások, megjátszott identitások hálójában élünk pontosan úgy, mintha színpadon szerepelnénk.

„A szelf, az én megteremtődése nem egy rendezett folyamatban, konstatív, jelentéses háttérű, strukturált bizonyosságban történik, hanem mindez mögött, a színjáték szereplőjének és a mindennapi élet emberének megformálódásában is átfogó performativitás működik.” – írja a szerző (31. o.). Eszünkbe jut ezen a ponton Hajjas Tibor *Öndivatbemutató* című kísérleti filmje, ahol a Moszkva tér járókelőinek ad utólag rendezői utasításokat az őket szemlélő alkotó.¹

A performativitás még jobb megértéséhez Egri egyik mestere, Bókay Antal hatására kutatása fókuszába vonja a pszichoanalízist is. Freud Emma-esetét idézi fel, ahol egy fiatal nő gyermekkorában szexuális zaklatás áldozata volt, és amely eseményt Butler és Freud is színházi eseményként értelmezi. E példa révén, Freudot követve a szerző kutatása alapjának tekinti, hogy „az én elsősorban valami testi jelenség, nemcsak felület, hanem maga is vetülete egy felületnek.”²

A bevezetés második részében a szerző az Erika Fisher-Lichte képviselte szemiotikai megközelítést vonja vizsgálódása középpontjába, és már a fejezetcímbe azt ígéri, hogy ezen performansz-elméletek korlátait is felfedi. Meglátása szerint ugyanis sokkal pontosabb irodalomnak számítanak a színháztudományok területén Richard Schechner³ és Peggy Phealan⁴ munkái. Mindegyik szerző azt mondja, hogy a performatívumokból levezethető az, hogy mi is az a performansz, avagy egy olyan cselekmény, esemény, ami radikálisan más, mint a színház. Az austini érvénytelen, komolytalan megnyilatkozás derridai kritikáján való átsiklást Fisher-Lichte mulasztásaként rója fel a

szerző, tekintve, hogy Derrida a „nem sikeres” performatív aktust egy lehetőségnek tekinti, és véleménye szerint e nélkül a „sikeres” performatív aktus sem lenne lehetséges. Sőt ezek a sikeresetlen performatívumok építik a performativitást.

A szerző a szöveg folyamán párhuzamosan olvassa és olvastatja a Derrida-szövegeket, valamint a divat és művészet határátlépéseiben alkotó művészek divatperformanszait, divatbemutatóit. Felidézi a derridai szöveget és köldök fogalmát, ezeket összekapcsolja a ruhák alapanyagával, és Hussein Chalayan földbe elásott, majd onnan kiásott *The Tangent Flows* című diplomakollekciójával. Lassan, de biztosan beérünk a szövegtest szövegében oda, ahol már valóban a divatról van szó, azokról az alkotókról, akik a képzőművészet és a divat határán egyensúlyozó akcióikkal, alkotásaikkal bebizonyították, hogy ezek a területek átjárhatók, és hogy a filozófiának ezekkel a területekkel igenis dolga van.

Tovább haladva az igazán kalandos eszmei „utazáson” Alison Gill⁵ nyomdokait követi a szerző, aki a dekonstrukciót és a derridai alapállást összeköti olyan divatalkotók munkáival, mint Martin Margiela, aki a ruhadarabok alapvető részeire is rákérdez, megmutatja a varrásokat, és bélésanyagból is készít ruhát. Láthatóvá teszi azt, amit nem „szabadna” látnunk. Egri Petra a dekonstruktív divatot a divatipar önkritikájaként értelmezi. Alapállás számára, hogy Derrida után másképpen kell tekinteni a divatra, és hogy a dekonstrukció '90-es évekbeli divatos elméletként meghatározta az atmoszférát, amelyben Chalayan vagy McQueen létrehozzák

„sikerületlen” divatbemutatóikat és kollekcióikat. McQueen egyenesen odáig megy, hogy nemhogy nem szolgálja ki a divatbemutatókkal kapcsolatos elvárásokat (esztétikus, harmonikus ruházat, szép, arányos testű nők által bemutatva), hanem létrehoz egy performansz sorozatot, amelyben szezonról szezonra szembesít, vádol, feloldoz bennünket, a divatot követni akarókat. A McQueen és a Chalayan-showk a London Fashion Week csúcspontját jelentették az ezredforduló táján. Mindenki ott akart lenni, látni akarta a saját szemével, hogy ezúttal vajon próféciaát mesélnek az alkotók a robotizált jövőről, vagy beolvasnak a nézőknek a bűneikkel, a háborúk okozta migrációval, a testfetisizmusukkal, vagy a divatipar természetet romboló hatásával kapcsolatban? A szerző ebben a kötetben felhívja a figyelmünket azokra a vizionáriusokra, akik harminc évvel előre látták a divatipar változásának tendenciáit. Chalayan és Margiela penészszel, gombákkal dekonstruált öltözékei korunk biotechnológiai és alapanyagforradalmát jelezték előre, amelyben a micéliumgomba és a baktériumok festette textilek nagy szerepet játszanak. A deadstockból (elfekvő, megmaradt anyagok) és előző kollekcióiból tervező Margiela az upcycling kortárs trendjét, McQueen a testhatárok feszegetésével a konfekció által uralt divatipar válságát jelezték előre, míg Chalayan a magaddal vihető ruhabútorzattal a migráció problémáját jelenítette meg. Egri Loscialpóval⁶ egyetértve hangsúlyozza, hogy a dekonstruktív divat egyfajta sem belül, sem kívül levés a divatiparban. Ezt a feltételt az említett dizájnerek, alkotók mind remekül abszolvázták: sem nem di-

vattervezők, sem nem képzőművészek a szó klasszikus értelmében. Életművükkel pont arra mutatnak rá, hogy ezek a kategóriák idejétmúltak, kizárólag a különböző területek együttműködése, az interdiszciplináris szemléletmód hozhat valódi megoldásokat.

A kötet második fejezetének harmadik részében egy másik kívülálló, az avantgárd alkotó, Király Tamás és a Baltazár Színház *Baltazáréji álom* című előadásának jelmezeit vonja be a szerző a dekonstruktív divat témakörébe. Király szemétből építkező alapállása, a szüntelen barkácsolás, a komolyabb pénz felhasználása nélkül való kreáció „abból, ami van, ami szerezzhető”, a divatipar pazarló működésének tökéletes ellentéte. A szocialista országokban nevelkedő alkotók alapállása az, amit a Nyugaton fel kell találni. A könyv harmadik része éppen ezért logikusan következik Király alkotói módszerének elemzése után. Izgalmas kontextust, ízt ad a kortárs, slowlife tendenciáknak a szerző által ezen a ponton felidézett F. Dózsa Katalintól származó mondat: „minden ügyeskedés ellenére a legcsinosabb pesti nőn is látszott a Trabant-jelleg, különösen egy-egy nyugati turistacsoport mellett”.⁷ Egri megállapítja, hogy a keleti blokk országai képtelenek voltak versenyezni a Nyugat gyors divatváltásaival. A kérdés már csak az, hogy valóban a versenyre kell-e építeni a jövőnket. Meglehetősen furcsa fordulat, hogy a divatipar jelenlegi krízisének megoldásához jó példa lehet a szocialista divat praktikusabb „időtlen elegancia”⁸ fogalma. Egri megállapítja, hogy „a divat gyors változása egyszerűen nem illett bele a tervgazdaságba és

a hagyományos szocialista ideológiába” (143 o.). A helyzet ma pedig az, hogy a klíma- és energiaválsággal küzdő világ öt éves tervébe sem fér már bele a Nyugat által diktált tempó. Korunk divataktivistái, mint Katharine Hamnett, Vivienne Westwood mind-mind a moderált, ökotudatos fogyasztásra, az alapanyagok tudatos megválasztására szólítottak fel bennünket, már a nyolcvanas évektől kezdve. A gond leginkább abból adódik, hogy mi minden mással el voltunk foglalva, a növekedéssel, a GDP-vel, s erre egyáltalán nem figyeltünk oda.

(Egri Petra: *Divatelmélet, teatralitás, dekonstrukció – Kortárs divatperformanszok. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2023. 378. o. ISBN 978-615-82100-6-5*)

Jegyzetek

- 1 Hajas Tibor: Öndivatbemutató (1976). Vö.: Horváth Ivetta Otilia: Mosolyogj, vesz a kamera (Hajas Tibor: Öndivatbemutató) = Apertúra, VI. évf. 2. szám, 2011. tél
- 2 Sigmund Freud: Az ősvilági és az én. (Ford.: Hollós István – Dukas Géza) Pantheon, Budapest, 1937. 30. o.
- 3 Richard Schechner: Performance Theory. Routledge, New York, 1988
- 4 Peggy Phelan: Unmarked. The Politics of Performance. Routledge, New York, 1993
- 5 Alison Gill: Jaques Derrida: Fashion Under Erasure. In: Agnes Rocamora – Anneke Smelik (szerk.): Thinking Through Fashion. A Guide to Key Theorists. IB Tauris, London, 2016. 251–268. o.
- 6 Flavia Loscialpo: Fashion and Philosophical Deconstruction. A Fashion In-Deconstruction. In: Alissa de Witt-Paul – Mira Crouch (szerk.): Fashion Forward. Inter-Disciplinary Press, Oxford, 2011. 13–27. o.
- 7 F. Dózsa Katalin: Szocialista divat a valóságban, avagy hogyan lehet divatos egy pesti nő, ha semmit sem lehet kapni az üzletekben? In: Simonovics Ildikó – Valuch Tibor (szerk.): Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009. 260. o.
- 8 Djurdja Bartlett: Ideológia és viselet. In: Simonovics Ildikó – Valuch Tibor (szerk.): Öltöztessük fel az országot! i. m. 23. o.

SZATHMÁRY Béla

Búcsúzásféle atyai barátomtól, Szentimrei Mihálytól

Negyedszázada, 1999. február 20-án kísértük utolsó útjára Szentimrei Mihály (1924–1999) református lelkészét, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek volt igazgatóját. Mi tudjuk, hogy élete során mit tett a Kollégium, s benne a Teológia visszavételéért, egyházáért, Sárospatakért. Emléke előtt fejet hajtva, szerkesztőségünk az alábbiakban közlésezi Szathmáry Béla búcsúgondolatait, amelyet a temetést követő éjszakán vetett papírra. A szöveg eredetileg a Patak és Vidéke újság 1999. február 27-ei számában látott napvilágot.

Bemegyek a Nagykönyvtárba, jobbra az utolsó szobában, az ajtóval szemben ott ül Miska Bátyám, a leveleket bontogatja. Meglát, mosolyog, beinvitál. Kérdez munkáról, családról, kicsit politizálunk. Én mérgelődöm, sürgetem a változásokat, ő nyugtat és biztat: ne legyen türelmetlen, megérjük még a változásokat, mi több, a Kollégium feltámadását. Aztán nem történik semmi.

„Künn az éj, más semmisem.”

Mi tettük a dolgunkat, ő pedig amikor csak tehetette, vezette a látogatókat és

mesélt. Mesélt a könyvtárról, mesélt a kultúráról, a reformációról, mesélt a magyarságról, a Kollégiumról a református magyar kultúra fellelőjéről. Mindig jelen időben, mindig a létezőről. A parázs olthatatlanul izzott a hamu alatt. Így volt ez, valahányszor bementem hozzá. 1988-ban egy alkalommal szokatlan izgalommal fogadott és beszámolt a megindult tárgyalásokról. Visszakapjuk, sügta. Emberek kellene, rengeteg munka vár. Számít rám, mondta, kell egy jogász is. Dolgoztunk, izgultunk, szervezkedtünk, megbékéltünk kompromisszumokban, majd évet nyitottunk. A Kollégium új vezetésében nagy volt az elszántság, de több volt a nosztalgia, mint a hatékony munka. Feladatai megtízszereződtek. Ő az egyetlen biztos pont Patakon. Közben az egyházban is megindult az olvadás. Új, a református presbiteri kormányzatot elfogadó egyházi vezetésre volt szükség. Sokan jöttek hozzá. Sokat ment másokhoz. Tanácsokat adott, békített. Jöttek új és új emberek. Mindenkit szívesen látott, jutott volna munka mindenkinek bőven. Közben lassan azt vettük észre, hogy már más szempontok a fontosak, a Kollégium sokaknak már csak ürügy, eszköz. Megnyílt az út, megvárták, míg kitapostuk nekik.

„S széttárva a rácsos táblát, íme, furcsán
verve szárnyát

Egy nagy őskort-látott Holló szállt be
rajta peckesen.

Rám se biccent, meg se hökkent, csak jött,
mint egy idecsöppent

Úr vagy hölgy: ajtómrá röppent s
megtelepült odafenn”

Először én adtam föl, álltam félre és engedtem utat a nagy tülekedésnek. Másokat az új erők távolítottak el. Feleslegessé és terhessé vált már Koncz Gábor és Hörcsik Richárd is. Ő azonban Török Pistával még megpróbált menteni valamit a tőlem el nem fogadott működési rendből, aztán Pista is félreállt. És még sokan mások. Miska Bátyám tovább dolgozott, tanított, igyekezett tudásából mindent átadni diákjainak, de végül is megcsendesült, magára hagytuk. Cinkos mosolya még rám villant, ha találkoztunk, de a parázs már nem volt a régi. Az elrabolt könyvek feltalálása és visszahozatalának reménye még szította a tüzet, de a visszatérés öröme egyre távolabbinak tűnt. Csak néha tudtuk igazán megörvendeztetni. Örült, amikor úgy tűnt, hogy Debrecen befogadja a számkivetetteket, örült egyházi jogi jegyzetemnek, források után kutató, könyveket adott, a folytatásra biztatott. Talán három héttel ezelőtt már mi is nosztalgiaztunk. Korzenszky Richárd könyvéről beszéltem neki, arról, hogyan látta egy bencés tanár a pataki iskolaügyet a változás idején. Nem olvasta, én ígértem neki, hogy adok belőle egy példányt a Kollégium könyvtárának. A könyv azóta is ott van a kocsimban. Míg rohanunk, nem vesszük észre az idő múlását, az erők elfogyását. Csak

amikor a ravatalnál állunk, eszmélünk rá arra, hogy figyelniünk kellett volna egymásra. Török Pista búcsúzójában, megvallva ezt a vétkét, a történetek újragondolására, az összefogásra hívott fel. Voltak, akik megértették. De a temetői csönd döbbenetét egy hosszú, váratlan rikoltás szaggatta szét:

„Szól a Holló: »Sohasem!«

És a szárnya meg sem lendül, és csak fent ül,
és csak fent ül”

A temetői búcsúbeszéd süvítő, téli szele eszelősen rázta a behavazott fákat, csonttá dermesztette az enyhülni látszó lelkeket. És ekkor egy mosolygós, ősz hajú fiatalember cinkos mosollyal megveregette a vállát és odasúgta neki: De igen! Ekkor elmémbe peregni kezdtek apró igazgyöngyként azok a sorok, amiket ballagó diákként gimnáziumom tanárától kaptam:

„Még egyre nézzek, még egyre lássak! És bízni benned! És nem hinni semmilyen áltatásnak, csak a szememnek! (...) A remény, hogy azt, ami ellenünk valahonnan megindul és győzni rendeltetett, mégiscsak kívárvuk állva. És hogy nem vesztsem el, amiben hittem. És az nevet, aki utoljára nevet. És hogy védjük az életet, amíg lehet és talán egy kicsit azon is túl. És ha másunk nem és másutt nem, ha már nem leszünk, hát valahol odalent még a kiszáradt koponyánk is nevet. És füttyölünk, füttyölünk a halálra.”

Bemegyek a Nagykönyvtárba, és jobbra az utolsó szobában, az ajtóval szemben ott ül Miska Bátyám, a leveleket bontogatja. Meglát, mosolyog, beinvitál.

Kérdez munkáról, családról, kicsit politizálunk. Én mérgeledöm, sürgetem a változásokat, ő nyugtat és biztat: ne legyek türelmetlen, megérjük még a változásokat, mi több, a Kollégium feltámadását.

Sárospatak,
1999. február 21. hajnali 2 óra

(A versrészletek forrása: Edgar Allan Poe:
A holló [Babits Mihály fordítása], valamint Vas István: Etruszk szarkofág.)

Ölandi táj

Kassai utca

